T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

M İ L L Î M Ü C A D E L E' D E
M A N D A V E H İ M A Y E M E S E L E S İ

Doktora Tezi

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

DANIŞMAN

Doç.Dr.Refik TURAN

HAZIRLAYAN

Kadir KASALAK

A N K A R A - 1 9 9 1

Ö N S Ö Z

Dünyanın gelmiş geçmiş en büyük imparatorluklarından birisi olan Osmanlı Devleti, I.Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Mondros Mütarekesi ile bir anlamda ölüm fermanını hazırlamıştı. Bu fermanın uygulaması anlamına gelen Mütareke sonrası işgaller ise, Türk aydın ve idarecilerini bu durumdan kurtulmak için düşünmeye, çareler aramaya sevketmişti. Bu durumda Türk aydın ve idarecilerinin bir kısmı ölümü geciktirmeye, bir kısmı ise bu ölünün külleri üzerinde dinamik bir devlet kurmayı tasarlamıştı. Türk aydın ve idarecileri bu noktadan itibaren -kurtuluşu gerçekleştirmek için- neden farklı çarelere yöneldiler ? Bağımsızlık fikri dışında başka düşünceler taşıyanlar satılmış mı idiler ?

Bu çalışmanın amacı; bu iki soruya cevap ararken, tarihimizde yüzeysel olarak ele alınmış ve bağımsız olarak incelenmemiş kurtuluş çarelerini, özellikle de Türk aydın ve idarecileri arasında en çok taraftar bulan kurtuluş önerilerinden manda ve himaye konusunu derinlemesine incelemek olmuştur.

Bugün, devletlerin bir başka devleti sömürme metodları, dün olduğu gibi hukuken egemenliklerini kısıtlama şeklinde değildir. Manda yönetimi ile güçlü devletler Cemiyet-i Akvam'ın (Milletler Cemiyeti) gözetiminde sömürge elde ederken, himaye sistemi ile de, yapılan ikili antlaşmalar ile güçlü devletlerin sömürge elde etmelerine fırsat yaratılıyordu.

Milli Mücadele döneminde manda ve himaye kavramlarından söz edilince, ilk akla gelen Amerikan mandası olmuştur. Hal-

buki o dönem iyi incelenecek olursa Türk aydın ve idarecilerini meşgul eden kurtuluş çaresinin sadece Amerikan mandası olmadığı görülecektir. Sayıları azda olsa, kısa bir süre için Fransız ve İtalyan mandasını savunanlar, bölgesel kurtuluş yollarına başvuranlar olduğu gibi, Türkiye'yi bolşevik yapma çabalarına katılanlar da mevcuttu. Bağımsızlık fikri ile hareket edenlerin sayısı başlangıçta azdı. Dün Osmanlı Devletini parçalamaktan kurtarmak isteyen Türk aydın ve idarecileri Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık gibi fikirler peşinde koşarken, şimdi de bazıları manda ve himaye peşinde idi.

Bu çalışmamızda bol miktarda kullandığımız yerli ve yabancı tetkik eser, hatırat, inceleme ve araştırma yazıları yanında, devrin gazetelerinden de büyük ölçüde yararlandık. ATASE İstiklâl Harbi Arşivi ve Atatürk özel Arşivi'nin çalışmamıza büyük katkısı olduğunu ifade edelim. Kıymetli bir arşivimiz olan ATASE Arşivinden en çok istifade ettiğimiz dosyalar; basın özetleri (İstanbul basını ve yabancı basınla ilgili pek çok basın özeti mevcuttur. Yabancı basın, Ermeni,İngiliz,Fransız,İtalyan,Avrupa kanalıyla Amerika basınını içermektedir) ve komutanlar arasında ya da İstanbul'la olan yazışmaları kapsamaktadır.Basın özetleri içinde,sansüre uğramamış olanlar mevcut olup, sansüre uğramadan önceki gazetelerin durumlarını vermesi bakımından kıymet arzetmektedir. Sansür nedeniyle yazılar Hükümet veya İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından incelendiğinden aynı zamanda resmi belge niteliğindedirler.Bu bilgileri çalışmamız içinde kullandığımızdan ayrıca ekler kısmı konulmamıştır.

Bu çalışmam süresince göstermiş oldukları ilgi ve yerinde uyarılarından dolayı danışman hocam Doç.Dr. Refik TURAN'a, tezin yeniden düzenlenmesi sırasında, metodoloji konusunda katkılarını esirgemeyen Prof.Dr. Oral SANDER'e, yabancı eserler konusunda yardımcı olan Prof.Dr. Yuluğ Tekin KURAT'a, araştırmalarımda gösterdikleri kolaylıklar nedeniyle ATASE Arşivi, TBMM Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve TTK Kütüphanesi personeline teşekkürü borç bilirim.

Kadir KASALAK

Ankara - Kasım 1990

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

ÖNSÖZ II

KISALTMALAR X

BİRİNCİ BÖLÜM

KURTULUŞ ÇARELERİ OLARAK ÖNERİLECEK SİSTEMLERİN GENEL ESASLARI

A. TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİN ÖNERİLERİ (Genel) 1

1. MANDA VE HİMAYE 3

a. Manda 4

b. Himaye 7

2. BÖLGESEL KURTULUŞ 8

3. BOLŞEVİKLİK 11

4. BAĞIMSIZLIK 15

B. TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİ ARASINDA EN ÇOK TARAFTAR BULAN ÖNERİLER 17

1. MANDA 17

a. Mandanın Anlamı 17

b. Manda Sisteminin Ortaya Çıkışı 19

c. Devletler Hukukuna Göre Manda 27

(i) Manda Rejimi 27

(ii) Manda Rejiminin Niteliği ve Mandaterin Hak ve Yükümlülükleri 30

2. HİMAYE 31

a. Himayenin Anlamı 31

b. Himaye Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi .. 33

c. Devletlerler Hukukuna Göre Himaye 35

3. MANDA VE HİMAYE ARASINDAKİ FARKLAR 37

4. MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA MANDA VE HİMAYENİN TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİ TARAFINDAN KULLANILIŞ BİÇİMLERİ (Müzaheret ve Muavenet) 39

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİNİ FARKLI KURTULUŞ ÇARELERİ ÖNERMEYE YÖNELTEN NEDENLER

A. DOĞRUDAN NEDENLER 45

1. TÜRKİYE'NİN TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜNÜ KORUMA 45

2. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI İŞGALLER 49

3. İZMİR'İN İŞGALİ VE ORTAYA ÇIKAN ÜMİTSİZLİK ORTAMI. 54

B. DOLAYLI NEDENLER 61

1. ŞARK MESELESİ (DOĞU SORUNU) 61

2. ÇEŞİTLİ CEMİYET VE FIRKALARIN FAALİYETLERİ 65

a. Manda Yanlısı Cemiyet ve Fırkalar 66

(i) Milli Kongre Cemiyeti 66

(ii) Wilson Prensipleri Cemiyeti 68

(iii) Milli Ahrar Fırkası 70

(iv) Vahdet-i Milliye Cemiyeti 72

(v) Türk-Fransız Muhipleri Cemiyeti 74

b. Himayeye Taraftar Cemiyet ve Fırkalar 75

(i) Hürriyet ve İtilâf Fırkası 75

(ii) Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi 78

(iii) İngiliz Muhipleri Cemiyeti 79

c. Bolşevik Yanlısı Cemiyet ve Fırkalar 81

(i) Sosyal Demokrat Fırkası 82

(ii) Türkiye Sosyalist Fırkası 82

(iii) Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası. 83

d. Bölgesel Kurtuluş İle Bağımsızlık Yanlısı Cemiyet ve Fırkalar 84
(i) Kars İslâm Şûrası 85
(ii) Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti 85
(iii) İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti 86
(iv) Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-u Heyeti Osmaniyesi 87
3. BASININ YARATTIĞI HAVA 88
4. AVRUPA'DAKİ KONFERANSLARIN TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİNİN ÖNERDİĞİ KURTULUŞ ÇARELERİ

A. MANDA VE HİMAYE ÖNERİLERİ 97
1. AMERİKAN MANDASI 97
a. Türk Aydın ve İdarecilerinin Amerikan Mandasını Tercih Nedenleri 97
b. Amerikan Mandası Konusunda Farklı öneriler ... 101
(i) Barış Konferansları'nda A.B.D.'ye önerilen Mandalar 101
(ii) Türk Aydın ve İdarecilerinin A.B.D. Mandası önerileri 106
c. Amerika Mandayı Kabul Etmiyor 111
(i) General Harbord'un Gezisi ve Raporu 112
(ii) A.B.D. Yöneticileri ve Kamuoyunun Tutumu.. 120
2. FRANSIZ MANDASI 125
a. Türk Aydın ve İdarecilerinin Fransız Mandasını Tercih Nedenleri ve Farklı öneriler 126
b. Fransız Mandasının Sınırları ve Nitelikleri .. 128

3. İTALYAN MANDASI 130
a. İtalya Mandasının öneriliş Nedenleri 130
b. İtalyan Mandası İlgi Görmüyor 131
4. İNGİLİZ HİMAYESİ 132
a. Türk Aydın ve İdarecilerinin İngiliz Himayesini Tercih Nedenleri 133
b. İngilizcilerin Görüş Ayrılığı 134
c. İngiltere'nin Anadolu'daki Faaliyetleri ve İstediği Himaye Biçimi 140
B. BÖLGESEL KURTULUŞ VE BOLŞEVİZM ÖNERİLERİ 144
1. BÖLGESEL KURTULUŞ ÖNERİLERİ 144
a. Doğu Anadolu'nun Kurtuluşu İçin Çabalar 145
b. Batı Anadolu'nun Kurtuluşu İçin Çabalar 147
c. Trakya'nın Kurtuluşu İçin Çabalar 148
2. BOLŞEVİZM ÖNERİLERİ 149
a. Bolşevizm İsteklerinin Doğuşu 150
b. Bolşevizm İstekleri Blöf müydü ? 153
c. Rus Yöneticilerinin Tutumlarının Türk Aydın ve İdarecilerine Etkileri 158

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MANDA VE HİMAYE ÖNERİLERİNİN KONGRELERDE TARTIŞILMASI VE SONA ERMESİ

A. MANDA VE HİMAYE ÖNERİLERİNİN KONGRELERDE TARTIŞILMASI 163
1. DOĞU ANADOLU KONGRELERİ 163
a. Erzurum Kongresi 163
(i) Kongre öncesinde Yazışmalar ve Basında Tartışmalar 164
(ii) Kongre'ye Sunulan öneriler ve Kararlar .. 170

b. Sivas Kongresi 176
(i) Kongre öncesinde Yazışmalar ve Basında Tartışmalar 176
(ii) Kongre'ye Sunulan öneriler ve Kararlar .. 186
2. BATI ANADOLU KONGRELERİ 194
a. Balıkesir Kongresi 194
b. Nazilli Kongresi 196
c. Alaşehir Kongresi 197
3. TRAKYA KONGRELERİ 199
a. Lüleburgaz Kongresi 199
b. Edirne Kongresi 202
B. MANDA VE HİMAYE MESELESİNİN SONU 204
1. MANDA VE HİMAYE TARTIŞMALARININ KESİLMESİ 204
a. Mandacılar Vaz Geçiyor 204
b. Himayecilerin Israrı 208
2. MİLLİ BİRLİK YOLUNDA ADIMLAR 214
a. Milli Birliğin Sağlanması 214
b. Son Karar 216
SONUÇ 220
KAYITSIZ VE ŞARTSIZ MİLLİ EGEMENLİK
BİBLİYOGRAFYA 229

KISALTMALAR

AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
Bkz	: Bakınız
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C	: Cilt
Çev:	: Çeviren
Der:	: Derleyen
Dos.	: Dosya
Ens.	: Enstitü
Fih.	: Fihrist
H.T.M.	: Hayat Tarih Mecmuası
K.	: Komutan
Kls.	: Klasör
Kor.	: Kolordu
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

KURTULUŞ ÇARELERİ OLARAK ÖNERİLECEK SİSTEMLERİN GENEL ESASLARI

A. TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİNİN KURTULUŞ ÖNERİLERİ(Genel)

Osmanlı Devleti'nin çöküş belgesi olan Mondros Mütarekesi ile yeni bir dönem başlıyordu. Mütareke sonrası ülkede başlayan işgaller, Türk aydın ve idarecileri başta olmak üzere Türk halkını büyük bir heyecana ve bu durumdan kurtuluş yolları aramaya yöneltmişti. Türk aydın ve idarecilerini endişelendiren şu sorular akla gelmeye başlamıştı: "Türk yurdu parçalanacak mı ? , Türk milleti esir mi olacaktı ? , Türk Devleti bağımsızlığını kaybedecek mi ? "

Türk aydın ve idarecilerini endişeye hatta bazılarını karamsarlığa iten Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumu Atatürk Büyük Nutkunda şöyle anlatmaktadır :

"Düşman devletler, Osmanlı Devlet ve memleketine karşı maddi ve manevi saldırıya geçmişler. Onu yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve Halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı durumda. Farkında olmadığı halde, başsız kalmış olan millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte. Felekatin dehşet ve ağırlığını kavramaya başlayanlar, bulundukları çevreye ve alabildikleri etkilere göre kendilerince kurtuluş çareleri saydıkları tedbirlere başvurmakta... Ordu ismi var cismi yok bir durumda. Komutanlar ve subaylar, I. Dünya Savaşı'nın bunca

çile ve güçlükleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle yürekleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumu kenarında beyinleri bir çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul...

Diğer önemli bir noktayı da belirtmek gerekir. Kurtuluş çaresi ararken İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek temel ilke olarak kabul edilmekte idi." (1) Atatürk'ün kısaca o zamanki durumu açıklaması yanında izlenecek politika konusunda Türk aydın idarecilerinin çoğunluğunun teslimiyetçi bir yol izlediklerini de belirtiyor.

Atatürk,çizdiği bu kötü tablodan kurtuluş yolu olarak en çok tercih edilen yolları da şu sözleriyle anlatıyordu :

" Açıkladığım hususlara ve yaptığım gözlemlere göre üç türlü karar ortaya atılmıştır.

Birincisi, İngiliz himayesini istemek,

İkincisi , Amerikan Mandasını istemek,

Bu iki türlü karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde korunmasını düşünenlerdir. Osmanlı topraklarının çeşitli devletler arasında taksimi yerine, imparatorluğu tek bir devletin koruyuculuğu altında bulundurmayı tercih edenlerdir.

Üçüncü karar, bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmaktır" (2)

---

(1) Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.I (1919-1920), Ankara 1984, s.7-8.
(2)**A.g.e.**, s.8-9.

Mustafa Kemal Atatürk, bu üç kurtuluş önerilerinin dayandığı delillerin ve mantıkların çürük ve temelsiz olduğunu ifade ettikten sonra kendi kararını şöyle açıklıyordu :"Efendiler bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak !"(1).

Atatürk'ün bu açıklamalarından da anlaşılacağı gibi özellikle Mondros Mütarekesi sonrası önerilen kurtuluş çareleri bunlardır. Bunlarla birlikte 1920-1921 yılları içinde gerek mecliste tartışılacak, gerekse çeşitli cemiyetlerin faaliyetlerine esas olacak diğer bir kurtuluş çaresi ise"Bolşeviklik" olmuştur.

Şurasını hemen belirtelim ki, bu kurtuluş önerileri içinde en çok taraftar bulanlar manda ve himaye önerileri olmuştur. Bu önerilerin dayandığı çeşitli gerekçeler vardı. Sonraki bölümlerde bu öneriler daha geniş bir biçimde incelenecektir.

özetle, Türk aydın ve idarecilerinin Osmanlı Devleti'ni o zamanki kötü durumdan kurtarmak amacıyla çeşitli kurtuluş çareleri aradıkları, çözüm yolları önerdiklerini görmekteyiz. Bunlar ana hatlarıyla ; "Manda ve Himaye önerileri, Bölgesel Kurtuluş önerileri, Bolşeviklik önerileri, Bağımsızlık önerileri" olarak ifade edebiliriz.

1. MANDA VE HİMAYE

Manda ve himaye sistemleri bazı ortak özelliklere sahip olmalarından dolayı genellikle birbirinin yerine kullanılmış-

(1)A.g.e.,s. 9.

tır. Birbirinden pek çok farklılıklar gösteren bu sistemlere baktığımızda şu temel özelliklere sahip oldukları göze çarpmaktadır.

a. Manda

I.Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra toplanan Paris Barış Konferansı'nda gündeme getirilen ve bu konferansta kabul edilen manda sistemi Latince "Mandatum", Fransızca "Mandat" kelimelerinden gelmekte olup " Vekalet" anlamında kullanılmaya başlanmıştır (1). Çeşitli dillerde birbirine yakın biçimlerde yazılan bu kavramın kaynağı bir parça Roma hukuk görüşüne ve bir parça da İngiliz resmi " vekillik" kavramına dayanmaktadır (2).

Paris Barış Konferansında ortaya atılan bu sistem toprak ilhakını önlemeye yönelik insancıl bir sistem olarak gözükmektedir. Amerika Birleşik Devletleri Cumhur Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'de Amerikan Senatosuna gönderdiği ondört maddelik muhtıraya dayandırılan manda sistemi kurulması önerisi konferansta General Smuts'dan gelmiştir. Merkezi devletlerin yenilmesiyle, bu devletlerden ayrılacak kolonilerin yönetilmesi için bir hükümet şekli gerekliydi. Bu sorunu Milletler Cemiyeti ile ortaklaşa olarak yürütebilecek

---

(1) Edip F.Çelik, "Manda ve Vesayet Rejimleri Hakkında Milletlerarası Adalet Divanı'nın İstişari Mütalâası", **M.Raşit Sevig'e Armağan**, Istanbul 1956, s.264-265.

(2) H.W.V.Temperley, **A History of the Peace Conference of Paris**, Vol.VI,London 1924, s.500.

bir politika önerisi ilk olarak Smuts öne sürmüştür (1).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin barışı koruma yolundaki en önemli çabaları muhakkak ki Milletler Cemiyeti'nin (League of Nation-Uluslar Kurumu) kurulması olmuştur. Esas amacını, " Adalet ve şeref temelleri üzerinde ilişkiler kurarak gelecekteki savaşları önlemek ve dünya ulusları arasında işbirliğini geliştirmek" olarak ilan eden bu uluslararası kurum, kuruluşun hemen sonrasında büyük devletlerin emperyalist isteklerine uyarak amacının dışına çıkacaktı. 28 Nisan 1919'da konferansta anayasası kabul edilen Milletler Cemiyetine kurumun mimarı olarak görünen Amerika Birleşik Devletleri ne yazık ki girmeyecekti.

Milletler Cemiyeti Misakı'nın 22. maddesi mandaya aitti ve özetle şöyleydi : " Savaştan sonra, evvelce kendilerini idare eden devletlerin egemenliklerine tâbi olmaktan çıkmış ve kendilerini idareden aciz halkların bulunduğu sömürgelerin refah ve gelişmelerinin sağlanması kutsal bir medeniyet görevidir. Bu görevin yerine getirilmesi için en iyi yöntem bu halkların vesayetini servet kaynaklarını, tecrübeleri veya coğrafi durumları bakımından bu sorumluluğu yüklenmeye en elverişli bulunan ve bunu kabule razı olan gelişmiş milletlere emanet etmektedir. Bunlar bu vesayeti vekil (Mandataire, Man-

---

(1) A.g.e.,s.500. The Rt. Hon. Winston S.Churchill,**The World Crisis The Aftermath**, London 1929, s.150. Paul C.Helmreich, **From Paris to Sevres, The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920** Ohio 1924, s.26., Harry N.Howard, **The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923**,New York 1966, s. 219.

datory) sıfatı ile ve cemiyet adına uygulayacaklardır.

Vekaletin (Mandat, Mandate) mahiyetini, halkın gelişme derecesine, ülkenin coğrafi durumuna, iktisadi şartlarına ve buna benzer diğer hallere göre değişik olması gerekmektedir.

Bütün hallerde, Mandater idaresini üzerine aldığı ülke hakkında meclise yıllık bir rapor gönderecekti. Mandaterin yıllık raporlarını almak, incelemek ve vekaletlerinin uygulamasına yönelik bütün meseleler hakkında meclise mütalâa da bulunmakla görevli bir daimi komisyon kurulacaktır" (1).

Kısaca ana noktalarına değindiğimiz bu manda sistemine göre mandalar, halkın gelişme derecesine, ülkenin coğrafi durumuna, iktisadi şartlarına ve buna benzer durumlara göre üç gruba ayrılmışlardı.

A sınıfı mandalar;Osmanlı Devleti'nden ayrılacak mandalar

B sınıfı mandalar; Almanların Orta Afrika kolonilerini kapsıyordu.

C sınıfı mandalar; Mandacı devletin yasalarına göre yönetilecek yerleri kapsamaktaydı (2).

Mandater devletin çeşitli hak ve yükümlülükleri vardı. Bu hak ve yükümlülükler Milletler Cemiyeti Misakında ayrıntılarıyla belirtilmişti.Manda sistemi insancıl görünümüne rağmen, hukuki bir statüye oturtulmuş, sömürgeciliğin devamını sağlayacak yeni bir yöntem idi. Galip devletlerin bulduğu bu yöntem elbette Avrupa ülkelerine uygulanmayacaktı.

---

(1) Temperley, a.g.e.,s. 500-502. Milletler Cemiyeti Misakı,A.Ü.SBF Dış Münasebetler Ens.Yay. Ank.1957, s.28-31.

(2) A.g.e., s. 501-503.

b. Himaye

Himaye sisteminin manda sisteminden çok eski olduğu bilinmektedir.Himaye uygulanmasının eski çağlara kadar uzandığı görülmektedir.Roma İmparatorluğu'nun da himaye uygulaması yaptığı, Makedonya, Suriye ve Bergama kırallıkları bu çeşit himaye edilen ülkelerden olduğu kabul edilmektedir (1). Orta ve yeni çağlarda da kullanılan bu kavram,16.yy. da Avrupa'da milli devletlerin yükselişi ve özellikle Fransa tarafından başka ülkeler veya toprak sahiplerinin bir aracı olarak kullanılmaya başlamıştır.

Bu yöntem 19.yy.da kolinisel yayılmanın aracı olarak geliştirilirken (2),1815'te Yunan adaları İngiltere'nin himayesi altına giriyordu. Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan bazı ülkelerin de isyanlar sonunda başka ülkelerin himayesi altına girdikleri görülmektedir.

Himaye; "bir devletin yabancı bir ülkede bulunan vatandaşlarının hak ve menfaatlerini karşılıklı antlaşmayla, antlaşma yoksa devletler hukukunun kural ve teamüllerine uygun olarak, elçileri ve konsolosları vasıtasıyla yerel makamlar nezdinde girişimde bulunarak koruması hak ve görevi" olarak tanımlanmaktadır (3).

Her himaye sistemi, her himaye antlaşmasına göre özellikler göstermektedir. Himaye eden devlet hami, himaye edilen devlette mahmi devlet olarak adlandırılmaktadır. Himaye eden

---

(1)**Encyclopaedie Britannica**, Volume 18, Chicago 1961, s.608.
(2)**A.g.e.**,s. 608.
(3)**Türk Hukuk Lûgati**, Ankara 1944, s. 128.

devletin himaye edilen devletin iç ve dış emniyetini sağlaması himaye sisteminin en belirgin özelliğidir (1). Himaye altındaki devlet yarı bağımsız devlet olarak nitelendirilir.

Devletler hukuku himaye konusunda, manda sisteminde olduğu gibi genel prensip ve kurallar koymamıştır. Ama yine de genel olarak bazı uygulamalar esas alınmaktadır. "Mahmi devlet hâmi devletin bir parçası sayılmaz. Hâmi devlet yetkilerini ancak aralarındaki anlaşma hükümlerine göre kullanır. Ülke üzerinde prensip olarak mahmi devletin yasaları yürürlüktedir. Mahmi devlet vatandaşları, hâmi devlet vatandaşı olmazlar. Fakat hâmi devletin diplomatik himayesinden yararlanırlar. Hâmi devletin üçüncü devletle akdettiği antlaşmalar mahmi devleti bağlamaz" (2). Devletler hukukuna göre bağımsızlığı kısıtlı devletlerden sayılan himaye altındaki devletin başka bazı kurallara da uyma zorunluluğu vardır.

Bugün pek çok himaye antlaşması sona ermiş, mahmi devletler bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Himaye sistemi ile ilgili konulan bazı kurallar esasen hâmi devletin niyetine bağlıdır. Milli Mücadele de en çok taraftar bulan bu sistemlerle ilgili bu bölümün ikinci kısmında genişce bilgi verilecektir.

2. BÖLGESEL KURTULUŞ

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra başlayan işgaller, Türk aydın ve halkını da harekete geçirmişti. Bölgelerinin kurtuluşunu gerçekleştirmek amacıyla çeşitli cemiyetler kurarak örgütlenmeye ve direniş hareketi başlatma-

---

(1)**A.g.e**, s.128.
(2) Edip F.Çelik, **Milletlerarası Hukuk**,C.I, 1975, s.371.

ya çalışmışlardır. Bölgesel kurtuluş ilk olarak düşünülmüş kurtuluş çaresidir. Bu düşünce uzun bir süre aydınlar ve halk tarafından benimsenmiş bir fikir değildi. İşgaller karşısında hiç olmazsa devletin bütününün kurtarılamaması karşısında kendi bölgelerini kurtarmaya çalışan vatanseverlerin düşüncesiydi.

Bölgesel kurtuluş çaresi, Sivas Kongresine kadar düşünülmüştür. Sivas Kongresinde cemiyetlerin birleştirilmesiyle bu düşünce ortadan kalkacaktı. Cemiyet mensupları öncelikle kendi bölgelerindeki işgallerden kurtulabilmek amacıyla hareket ettiklerini cemiyetlere verdikleri adlarla da ortaya koymuşlardır. Bunların belli başlıları " Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" ile "Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"dir (1). Bu cemiyetlerden başka "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" ve " İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniyye Cemiyeti" ile " Oltu İslam Terakki Fırkası" bu amaçla çalışma yapan cemiyetlerden önemli birkaçıdır (2).

Trakya Paşaeli Cemiyeti, Trakya'daki kongrelerin önderliğini yapmış ve Trakya Birliğini amaçladığını açıkca ifade etmiştir. Bu kongrelerde açıkca belirtildiği gibi amaç; " Batı Trakya'yı kurtarmak, Doğu Trakya'nın elden çıkmasını önlemek ve gerekirse Batı ve Doğu Trakya'yı birleştirerek özerk, bağımsız bir Trakya Devleti haline gelmek" tir (3).

---

(1) Selahattin Tansel,**Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**,C.I, Ankara 1977, s.141.
(2) Şerafettin Turan,"Kurtuluş Savaşında Kongreler",· **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri**,Ankara 1975, s.148.
(3) **A.g.e.**, s.156.

Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti de yayınladığı beyannamede "Ermeni iddialarını çürütürken, Kürtlerin Türklerden ayrılmalarının imkansızlığına değiniliyor ve asla göç etmemek, doğu illerimizde herhangi bir bucağın düşman saldırısına uğraması halinde topdan orayı kurtarmaya koşmak " gibi hususlar yer alıyordu (1). Cemiyetin beyannamesinde, bölgenin düşman saldırısına karşı savunulacağı, bölgenin bölünmesine izin verilmeyeceği açıkca belirtilmektedir.

Bölgesel kurtuluşu en önemli çarelerden görenlerin başında Kars Milli İslâm Şûrası gelmektedir. Nitekim bu amacını ortaya koyan cemiyet 30 Kasım 1918'de Kars'ta büyük bir kongre yaparak Ordubad'a ve Iğdır'dan Ahıska'ya kadar olan bölgelerde Milli İslâm Şûrası Hükümeti'ni kurdu. İngilizler tarafından da tanınan bu hükümet 13 Nisan 1919'da yine İngilizler tarafından dağıtılmıştı (2).

Kurtuluşu, taşıdıkları adlardan da anlaşılacağı üzere, bölgesel kurtuluşta gören bu cemiyetler programlarını da Türk vatanının bütünlüğü üzerine hazırlamışlardır. Zamanla birlik içinde hareket etmenin zaruretine inanacaklardır. Amaçlarına ulaşmak için kullandıkları metod, genel olarak yayım yoluyla dünyaya davalarının haklı olduğunu duyurmak, Avrupa devletlerine muhtıralar göndermek, raporlar hazırlayarak yardımlarını kazanmaktır. Hepsi de Wilson prensiplerini dayanak noktası olarak görmüştür. Bu cemiyetlerin içinde bazıları haklarını

---

(1) Refik Turan-Muhammet Şahin-Mustafa Safran, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I** ,Ankara 1988, s.113.
(2) **A.g.e.**,s.110.

silah ile savunmayı amaçlamışlardır. Batı Anadolu'daki kongrelerde alınan kararlar bunun açık delillerindendir.

öncelikle Sivas Kongresiyle cemiyetlerin tek çatıda birleştirilerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alması daha sonra da meclisin açılması ile bölgesel kurtuluşun bir çıkış yolu olmadığı anlaşılacaktır.

3. BOLŞEVİKLİK

Mustafa Kemal Atatürk, kurtuluş önerileri içinde Bolşevikliğe yer vermemiş olsa da bir kısım aydın ve idareci kurtuluşu doğu da kurulmuş bolşevik yönetiminde görüyordu. Türk aydın ve idarecilerin özellikle 1920-1921 yıllarında tartıştıkları kurtuluş çarelerinden bolşeviklik nedir ?, Nasıl bir yönetim biçimidir ?

Bolşevik terimi Sovyetler Birliği Komünist Partisi için kullanılmıştır.İlk Rus Marksist grubu 1883 'de ortaya çıkmıştır."Emeğin Kurtuluşu"adını alan bu grub Marks ve Engels'in görüşlerini yaymaya çalışmıştır. Lenin'le dinamizm kazanan bu hareket 1895'te "İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği" adını alarak daha da güçlenmiştir. Lenin'in faaliyetleri ile güçlenen Bolşevik hareketi 20.yy. başında işçi ve köylü hareketleriyle gücünü arttırmıştır.

Lenin, fikirlerini yayabilmek, örgütlenmeyi kolaylaştırabilmek, işçi sınıfının siyasi partisinin kurulmasına yarar sağlamak amacıyla bir gazete kurmayı düşündü. Bu gazete aynı zamanda parti içindeki yerel örgütleri birleştirecekti. İşte

bu gazete **İskra** adını aldı (1). Gerçekten de bu gazete Partinin ideolojik ve örgütsel olarak sağlamlaşmasına yol açan bütün Rusya çapında bir gazeteydi.

Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisi İkinci Kongresi 17 Temmuz 1903'te açılır. Kongre önce Brüksel'de toplanır ama Belçika polisinin delegelerin ülkeyi terketmesini istemesi üzerine Londra'ya aktarılır. Kongre de sadece Leninciler değil karşıtları da vardır. Kongreyi Lenin taraftarları kazanır. Bu tarihten itibaren kongre de çoğunluğu alan Lenincilere **Bolşevikler** (Bolşinstvo'dan, çoğunluk) oyların azını alan Lenin'in karşıtlarına da **Menşevikler**(Menşinstvo'dan,azınlık) adı verildi (2).

Mete Tunçay, sol terimi ile ilgili örnek verirken "1917 sıralarında Rus sol siyasi partilerinden, Bolşevikler, Menşeviklerin solunda, fakat Anarşistlerin sağında kalmışlardı. Sosyalist Devrimciler (S.R) de ikiye bölünmüşler, bir grup sola (Bolşeviklere) bir grup sağa (Menşeviklere) yanaşmıştı" demektedir (3). Yani bir anlamda Bolşevikler solcu, Menşeviklerin sağcı anlamına kullanıldığını ifade ediyordu.

Lenin'in önderliğindeki Bolşevik hareketi 1917 yılındaki "Ekim Devrimi" ile " Çarlık Rusyası" nı devirirken yönetimi ele geçiriyordu. Uzun süren bir iç mücadeleye sahne olacak Bolşevik devrimi sonunda başarıya ulaşacaktı.Bolşevik Partisinin savunduğu fikirler Marksizmi esas alıyordu.Lenin'

---

(1) **Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi**(SBKP Merkez Komitesinin Bir Komisyonu Tarafından Hazırlanmıştır), Ank. 1970, s.52-53.
(2) **A.g.e.**,s.65.
(3) Mete Tunçay,**Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**,Ank.1967,s.2

in uygulamaya koyduğu Marksizm neydi, şimdi de kısaca buna göz atalım.

Marksist görüşü ortaya koyan Karl Marks'tır. Lenin Marks doktrinini "insanlığın 19.asırda yarattığı Alman felsefesi, İngiliz ekonomi-politiği ve Fransız sosyalizmi şeklinde beliren en iyi fikir mahsullerinin meşru bir mirascısı" olarak görmekteydi (1). Marksizmin esası iki ana unsura dayanmaktaydı: 1) Diyalektik Materyalizm, 2) Tarihi Materyalizm. Bu görüşleri ortaya koyarken Marks'ın en çok etkilendiği kişi Hegel olmuştur. "Hegel'in Marks'ı etkileyen görüşü diyalektiğidir. Diyalektik, belirli bir durumda, bu durumun aksinin belirmesi ile ikisi arasında beliren gerginliğin verimliliği, yani dinamizmidir" (2). Diyalektiğin ana hatlarına bakınca şu hususları görürüz : a) Diyalektik, metafiziğin aksine tabiatı, birbirine organik olarak bağlı bir bütün olarak görür. b) Diyalektik, tabiatın sürekli yenileşme ve gelişme durumunda olduğunu savunur. c) Diyalektik gelişme sürecini, ilerleyen, yükselen bir hareket eski niteliksel durumda, yeni bir niteliksel duruma geçiş, basitten karmaşığa, alçaktan yükseğe doğru bir gelişme olarak kabul eder. d) Diyalektik, herşeyin ve tabiat olaylarının önündeki iç çekişmelerden hareket eder. Lenin ise bu konuda "gelişme, zıtların mücadelesidir" demektedir (3).

---

(1) Gusstav A.Wetter,**Bugünkü Sovyet İdeolojisi** I(Çev:Cemil Ziya Şanbey),Ankara 1976, s.3.
(2) Oral Sander, "Tarihte Yöntem",**Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem** (Der:Ruşen Keleş), Ankara 1976, s.193.
(3) **Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi**, s.133-137.

Marks tarihi materyalizmi ortaya koyarken de Hegel'in diyalektiği ile tarihi olayları incelemektedir. Tarihte her olayın karşıtı belirmekte,ikisi arasındaki çatışma tarihi olayların gelişimine neden olmaktadır. "Marks'a göre tarihi süreçte ortaya çıkan bu gerginlik sınıflar arasındadır ve bunun temelinde de ekonomik etkenler vardır " (1). Marks tarihi materyalizm bu temel üzerine kurarken, "maddi yaşantıda ekonomik etken, yani üretim biçimi, yaşantının genel toplumsal, siyasal ve manevi karekterini belirler" (2).

İşte kısaca ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız, Marksizmi temel alan Bolşevik Partisinin ortaya koyduğu yönetim tarzı bazı Türk aydın ve idarecileri tarafından kurtuluş çaresi olarak önerilmiştir. İleri de genişçe yer vereceğimiz bu kurtuluş önerisini pek çok yazar çeşitli nedenlerle samimi olmadığını ileri sürerken, Yalçın Küçük, Türkiye'de komünizm (Bolşeviklik) isteklerinin samimi olduğunu belirtiyor ve 31 Ekim 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesindeki Türkiye Komünist Partisinin Genel Sekreteri Hakkı Behiç'in bir demeci ile Mustafa Kemal'in Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği "Sevgili Yoldaş"başlıklı şifre yazısını örnek gösteriyordu(3) Bunlarla birlikte şunu da hemen ifade edelim ki, Bolşevikliği kurtuluş çaresi olarak düşünenlerin Marksizm hakkında çok iyi bilgi sahibi olduklarını söylemek biraz güçtür.

---

(1) Sander,a.g.e., s.193.
(2) A.g.e., s.193.
(3) Yalçın Küçük, **Türkiye üzerine Tezler 1908-1978**, İstanbul 1978, s. 27.

4. BAĞIMSIZLIK

Türk Kurtuluş Savaşının başlamasından önce,Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü şartlar nedeniyle az da olsa Türk aydın ve idarecilerinin bir kısmı bağımsızlık mücadelesi vermekten başka yol olmadığı kanısında idiler. Mustafa Kemal Atatürk kurtuluş çaresi olarak en isabetli ve kabul edilebilecek kararın "...milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak ! " (1) olduğunu belirtiyordu. Bağımsızlık fikrine sahip olanların böyle bir düşünceyi taşımalarında yetiştikleri ortamın, aldıkları eğitimin ve sahip oldukları devlet felsefesinin rolü vardır. Oral Sander, bağımsızlık mücadelesi verecek Türk aydın ve idarecilerinin böyle bir fikre sahip olduklarını şu sözleriyle açıklıyor:

" Türk Ulusal Kurtuluş Savaşının başlamasından önce ve mücadele sırasında ne kadar yozlaşmış ve düşmanla işbirliği içinde olursa olsun, İstanbul'da 600 yıllık bir devlet geleneği ve Misak-ı Milli'yi kaleme alıp ilân edecek duyarlıkta bir parlemento vardı. Ulusal kurtuluş savaşı'nin önderi ve yönetici kadrosu, bu devlet içinde yetişmiş ve deney kazanmışlardı. Bu durumun, ulusal kurtuluş savaşının temel anlayış ve örgütlenmesini etkilemediği söylenemez. Bu kadronun,örgütsüz, plansız ve bağnazca bir baş kaldırıdan çok, meşruiyet ve hukuka bağlı, düzenli bir mücadeleyi gerçekleştirmesinde,Anadolu'daki 1000 yıllık devlet deneyiminin etkisi vardır" (2).

---

(1) Atatürk,a.g.e., s.9.
(2) Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara 1987, s. 204.

Bağımsızlıktan başka kurtuluş çaresi düşünmeyenlerin istedikleri bağımsızlığın esasları kısaca şu şekilde idi : "Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, mali, ekonomik, adli, askeri, kültürel v.s. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımızın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk millet ve memleketin gerçek manası ile bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir" (1).

Her milletin isteği elbette bağımsız yaşamaktır. Bu bağımsız yaşamanın da hukuksal açıdan çeşitli ölçütleri olduğu bir gerçektir. Bağımsızlık aynı zamanda devlet olmanın en önemli şartı kabul edilmektedir.

Hukuksal bağımsızlık, yetkilerin hukuk kuralları ile güvence altına alınması demektir.Bağımsızlığın üç ögesi vardır: 1) Yetkinin kendine ait oluşu; belli bir ülke üzerinde sadece tek bir devletin yetkisinin geçerli olması demektir. Devlete, ülkesi üzerinde rakip bir irade, üstün bir irade bulunmamalıdır. 2) Yetkinin muhtar oluşu; devletin bağımsızlığının etkin olabilmesi için dilediği gibi özgür davranması, bir başka devletin direktifi ve müdahalelerine uymak zorunda olmaması demektir. 3) Yetkinin genel oluşu ise; devletin ülkesi üzerinde kullandığı yetkinin madde itibariyle sınırlı olmadığını belirtir. Devlet kendi yetkisinin kapsamını dilediği gibi saptar (2).

Bağımsızlık kavramı sonsuz olarak düşünülmemelidir. Yani sınırsız bir bağımsızlık mümkün değildir. Bağımsız olarak ni-

(1) **Atatürkçülük**,Birinci Kitap, Ankara 1983, s. 444-445.
(2) Çelik,**a.g.e.**, s.224.

telendirilen devletler,bağımsızlığı belli bir zamanda devletler hukukunun,tüm devletlerin yetkilerine koymuş olduğu genel kısıntıdan öteye kısıntıya uğramamış devletlerdir . "Bu kısıntılar genel nitelikte olduğu için devletin bağımsızlığını zedelemez" (1). Bağımsızlığı kısıntılı devletlerde ise bağımsız devletlerden çok farklı kısıtlamalar mevcuttur.

Bağımsız devletlerin yukarıda belirtiğimiz özelliklerinden başka, siyasal ilişkilere giriştikleri diğer devletler hükümetleri yanına elçi göndermek, onların elçilerini kabul etme özelliğine de sahiptir.

Bağımsız bir devletin bağımsızlığını kaybetmesi, genellikle bir savaş sonunda parçalanma, ülkenin ilhak ya da taksim olması suretiyle olur. İşte Türk aydın ve idarecileri ile Türk halkı da ülkenin savaş sonunda taksim olunma gibi tehlike karşısında bağmsızlık kurtuluş çarelerinin başında geliyordu. Ama bu çarenin tek yol olduğunun farkına varan pek azdı. Buna rağmen zaman içinde Türk aydın ve idarecileri ile Türk halkı bağımsızlığı yegane kurtuluş çaresi olarak düşünecek ve bağımsızlık mücadelesine başlayacaktı.

B. TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİ ARASINDA EN ÇOK TARAFTAR BULAN öNERİLER

1. MANDA

a. Mandanın Anlamı:

Dünya siyasal tarihinde, I.Dünya Savaşı'ndan (1914-1918) sonra kullanılmaya başlayan bu terim kelime anlamı olarak,

---

(1) A.g.e., s.225.

Lâtince "Mandatum", Fransızca "Mandat" kelimelerinden gelmekte olup özellikle " VEKALET " anlamında kullanılmaya başlanmıştır (1).

Bu terim çeşitli dillerde birbirine yakın şekillerde yazılmış, anlam itibariyle birbirinden pek farklı olarak ifade edilmemiştir. İngilizce MANDATE: Manda sözcüğü genellikle harekete geçecek olan bir otoriteyi gösterir. Ama imâ ettiği şeyler politik, idari, kanuni çerçevede kullanıldığında farklı anlamlara sahiptir. Politik olarak manda; değiştirme yetkisine sahip bir otoritenin, seçilmiş olan bir temsilcilerine veya seçim sonuçlarına göre millet meclisine verilmiş olan bir direktiftir (2).

Almanca MANDAT [Lâtince Mandatum],1) Kişi hukuku :Görev, yetki, Roma hukukunda manda; göreve uygun rıza sözleşmesiydi. Bunun sayesinde görevlendirilen (vekil), görevi kendisine veren (müvekkil) tarafından yüklenen işi bu kişi adına ücretsiz olarak ifa etmeyi üstlenirdi. 2) Devletler hukuku : Genel anlamda, felsefe olarak yetkiyi verenin uhdesindeki sorumlulukların icrası yetkisi. özel anlamda manda, milletvekilinin seçimle gerekçelendirilen makamıdır (parlamenter manda). Serbest ve zorunlu mandalar vardır(3).

Bizim burada söz konusu olarak aldığımız manda yukarıda çeşitli yabancı dillerde ve kaynaklarda ifade edilen özel anlamda değildir. Devletler hukukuna göre ifade edilen ve yuka-

---

(1) Çelik, "Manda ve Vesayet Rejimleri Hakkında Milletlerarası Adalet Divanının İstişari Mütalâası", **M.Raşit Seviğ'e Armağan**,s.264-265.
(2)**Encyclopaedia Britannica**,Volume 14, Chicago 1961,s.789.
(3)**Larousse du xx E Siecle**, C.4, Paris 1932, s.639.

rıda belirtiğimiz gibi I. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi tarihte kullanılan terimi kastediyoruz. Kısaca " vekalet" diye ifade ettiğimiz bu sözcüğe ülkeler de çeşitli manalar kazandırmıştır. örneğin; Osmanlı toplumu içinde müzaheret şeklinde kullanılmasın da bunu gösterir (1).

Devletler hukukuna göre manda altında bulunan devlet "Bağımsızlığı Kısıtlı" devletlerden sayılır. Manda altına konulacak ülkeler ahalisinin henüz kendilerini yönetecek ölçüde gelişmedikleri noktasından hareketle bu toplumların refah ve gelişmesinin sağlanmasıdır. Yani " Mandater devletin başta gelen görevi, Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında, manda yönetimine konulan ülke ahalisinin çeşitli yönlerden ilerlemesine çalışmak ve bu ahaliyi kendi kendilerini yönetebilecek bir düzeye getirmekti" (2).

b. Manda Sisteminin Ortaya Çıkışı:

" Manda Sistemi" nin ortaya atılışı Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'de Amerikan Senatosuna görderdiği dünya siyasi tarihine "Wilson Prensipleri" olarak geçen 14 maddelik muhtırasına dayanmaktadır. Bu muhtırada gelecekte kurulacak barışın temelleri iki önemli nokta üzerinde açıklanıyordu. Bu iki nokta :

1. Büyük ve küçük, bütün devletlere siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına almak imkanını sağlamak amacıyla bir milletler teşkilatı

---

(1) Seha L.Meray, **Lozan'ın Bir öncüsü Prof.Ahmet Selahattin Bey (1878-1950)**, Ankara 1976, s. 16.
(2) Çelik, **Milletlerarası Hukuk**,C.I, s. 383.

kurmak (Wilson Prensipleri Madde 14).

2. Milletlerin kendi mukadderatına kendilerinin hakim olmaları ya da değişik bir ifadeyle toprak sınırlarının milliyetler ilkesine göre düzenlenmesiydi (1). Bu milletler ilkesi **"SELF-DETERMINATION"(*)** olarak adlandırılmaktadır.

O zamanki dünya siyasal durumu içerisinde Wilson'un bu iki prensibi incelenecek olursa gerek yenen, gerekse yenilen devletler üzerinde bir bahar havası yarattığı da bir gerçektir. 1914-1918 savaşına katılan büyüklü, küçüklü bütün devletler dört yıl gibi uzun bir zaman içerisinde insan gücü, savaş araç ve gereci, ülke ve toprak bütünlüğü yönünden az veya çok kayıplara uğramışlar; ekonomik güçlerinin düzeltilmesi uzun zamana bağlı sarsıntıya düşmüş; halkın sosyal yapısında,hayat standardında normalin altına doğru bir düşüş baş göstermiştir. Dolayısiyle bu prensip savaşan milletlerin yaralarının sarılması için çekici bir teklif niteliğindedir.Ar-

---

(1) Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**,Ankara 1983, s. 139.

(*) **Self-Determination,** sözcüğü Ansiklopedi Britanika'da şöyle açıklanmaktadır: "Kendi kararını verme" Fransız ve Amerikan hareketlerinden sonra, bir milletin kendi seçtiği hükümeti kurma özgürlüğü olarak açıklanan politik bir prensip haline geldi.Bu prensip İtalya milliyetçi lider **Giusseppe Mazzini** tarafından çok iyi açıklanmış ve 19. yy.da bazı politik yerlerde uygulanmıştır. Mart 1917'de Rus ihtilalinin birinci safhasından sonra kurulan geçici hükümet barışın "Milletlerin kendi sınırlarını tayin etme hakkı" na göre yapılması gerektiğini açıkladı.

Woodrow Wilson I.Dünya Savaşında bu prensibin Amerika ve müttefiklerin ilk hedefi olmasına yardım etti ve bu prensip 1919 Paris Konferansı'nda kesinleşti. Prensibin teoride ve pratikte kabul edilmesi, Asya'da, Afrika'da batılı güçler tarafından garantiye alınmasını sağladı.Filipinler,Hindistan,Pakistan,Endonezya,Seylan,İsrail,Libya Fas,Tunus,Sudan gibi çok sayıda yeni devletin ortaya çıkması sömürgeciliğe karşı"milli karar verme"nin kazandığı zaferin delilidir(**Britannica**,Vol.20,Chicago 1960,s.306).

tık devletler arasında siyasal dengeyi sağlayacak olan uluslararası bir birlik kurulacak ve ulusların sorunları, silaha sarılmadan birlik aracılığı ile çözümlenebilecektir.

Ayrıca, "Milletlerin kendi mukadderatlarına kendilerinin hakim olması" prensibi özellikle yenik düşmüş, askeri gücü, ekonomik gücü, zayıflamış var veya yok olma sorunuyla karşı karşıya kalmış devletler için zayıfta olsa bir ümit ışığı olmuştur.

Ancak ne var ki, bu prensiplere ve Wilson'un 11 Şubat söylevindeki "Toprak ilhak edilmiyecek" (1) sözüne rağmen bir çok devlet bağımsızlığını yitirmiş, emperyalist düşünce ortamında parçalanıp paylaşılmışlardır. Bu siyasal oyun daha sonraları kurulacak ve amacı sözde dünya barışını devamlı tutacak olan Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) da "Manda" oyunun aktörleri ise "Mandater" olarak adlandırılacaktır.

I.Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin barışı korumak yolundaki en önemli çabaları muhakkak ki Milletler Cemiyeti'nin (League of Natıon-Ulaslar Kurumu) kurulması olmuştur. 28 Nisan 1919'da Anayasası kabul edilen bu kurum Wilson'un 2 Nisan 1917'de kongredeki sözlerinde belirttiği temellere dayanıyordu (2). Fakat gerçek olan şuydu ki, esas amacını "Adalet ve şeref temelleri üzerinde ilişkiler kurarak gelecekteki savaşları önlemek ve dünya ulusları arasında işbirliğini geliştirmek (3) olarak ilan eden bu uluslararası kurum,kuruluşunun

---

(1) Çelik,**M.Raşit Sevig'e Armağan**,s.265.
(2) Allan Nevins-Henry S.Commager,**Amerika Birleşik Devletleri Tarihi** (Çev:Halil İnalcık),İstanbul 1961, s.381.
(3) Haluk V.Saltıkgil,"Sevr Muahedesi ve Merkezi İslam Cemiyeti'nin İtirazı",**BTTD**, C.II, S.10, s. 3.

hemen sonrasında büyük devletlerin sömürgeci isteklerine uyarak amacının dışına çıkacaktı.

Bir yandan Milletler Cemiyeti kurulurken diğer yandan I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri İngiltere, Fransa, Belçika, Japonya bu şartlar içinde savaş sonrası kazançlarının ne olacağını düşünmekte ve düşüncelerine Wilson prensipleri arasından bir çıkar yol aramakta idiler (1). Ortaya yeni bir sorun atıldı. "Savaştan sonra ortaya çıkan ve kendi kendini yönetmeye yetecek gücü olmayan halkın ve ülkelerinin geleceği ne olacaktı?" Bu konuda karar vermek gerektiği zaman iki ana ilke üzerinde duruldu : 1) Bu ülkelerinin bağlanmaması (ilhak edilmemesi) 2)Bu ülkeler halkının dirlik(refah) ve gelişmesi.

İlkelerin birincisi Wilson prensiplerinin gereği idi. İkincisi ise Milletler Cemiyeti Misakının 22. maddesine uygun idi. 22. madde bu ilkeyi "Kutsal Uygarlık Görevi" olarak tanımlıyordu (2).

Ancak bu iki ilke nasıl işleme konulacaktı ? Bu soru savaşın sonunda saldırgan isteklerini tatmin etmeye çalışan devletleri tatlı rüyadan uyandırdı. Bir yandan hakları dışında toprak alamayacakları gibi diğer yandan da zayıfların kalkındırılması isteniyordu. Oysa ki, onlar daha savaş sonuca ulaşmadan kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalarla bu ülkeleri çoktan paylaşmışlar ve hemen savaş sonrası eski çağ emperyalizminin önden gelen temsilcisi Roma'nın "Dıvıdea et ımperıa- ayır ve hükümet" ilkesini uygulamaya başlamışlardır.

---

(1) Coşkun Üçok, **Siyasi Tarih**, Ankara 1957, s. 326.
(2) Temperley, **a.g.e.**, s.501.

Bu durumda devletler için iki yol vardı; birincisi bu iki ilkeye uymak ki, bu yol onları sömürü düzenlerini ve düşüncelerinin karşıtına götürüyordu. İkinci yol başka bir çöçüm şekli aramaktı. Yeni bir çözüm yolu düşüncelerini aydınlığa çıkarabilir,gerekçesiyle bu yol seçilerek araştırmalara girişildi. 20 Aralık'tan sonra U.S.S. George Washington gemisi ile Paris Barış Konferansına katılmak üzere Avrupa'ya giden Wilson, Paris'te Barış Konferasının görevlerinden istikbaldeki barışı temin etmek için Milletler Cemiyeti'nin kurulması üzerinde durdu ve bu hususta İtilâf Devletleri'nin temsilcileri ile bir mütakabata vardı (1). Bu sırada İngiliz önderlerinden biri olan Güney Afrikalı General Jan Chrıstıan Smuts (1870-1950) " Milletler Cemiyeti. Pratik ögütler " adı ile bir broşür yayınladı. Bu broşürde savaşle elde edilen sömürgeler konusuna dokunmakta ve doğrudan doğruya Alman sömürgelerinin devletlerin topraklarına katılmasından söz etmektedir. Bu önerisinin nedeni olarak da sömürgelerin çok geri ve kendilerini yönetme olanağından yoksun bulunduklarını ileri sürerek şöyle devam etmektedir :" öteki kazanılmış topraklar, Avusturya ile Türkiye'nin elinde kalmış olanlar, Milletler Cemiyeti'nin elinde kalır. Bu topraklar ve buralar halkı için zorunlu görülecek bir otorite, denetim ya da yönetim örgütü o yerlerin özerk yönetimlerinden ayrı olarak, Milletler Cemiyeti'nin vereceği yetki ile ya Milletler Cemiyeti ile birlikte ya da tek başına fakat onun adına yönetimi alır" (2).

(1) Mine Erol,**Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**,Giresun 1972, s.3.
(2) Laurence Evans,**Türkiye'nin Paylaşılması(1914-1924)**, Milliyet Yayınları,s.89-90.

Wilson, Milletler Cemiyeti ve kazanılmış toprakların Cemiyetin yönetimine bırakılması yolundaki Smuts planından iyice etkilenmişti. Konferansta çeşitli tartışmalardan sonra Milletler Cemiyeti anayasasının temeli olan taslak kurula sunuldu. "MANDA REJİMİ" böylece tarih önüne çıkmış oluyordu.General Smuts'un düşüncesi kabul edilmiş ve bu yeni yöntem üzerinde gerekli çalışmalar yapılarak önce koşullar ortaya çıkarılmıştı. Buna göre Manda yönetimine girecek olan ülkeler yeterliliklerine göre üç bölümü ayrılıyordu. Zaferi sömürü düşüncesi kazanmıştı. Galip devletler Milletler Cemiyeti'nin rotasını kendi sularına çevirmişler ve art düşüncelerini "Manda" maskesi arkasına saklayarak bundan geniş şekilde yararlanacaklardı.

Cemiyet-i Akvam'ın kurulması ve mandaların tatbiki konusunda komisyon seçilmesine karar verildi. Bu komisyon onbeş üyeden meydana gelecekti.Beş büyük devletten (İngiltere,ABD, Fransa, İtalya ve Japonya) ikişer üye seçilerek ve beşer üye de ilgili devletlerden seçilecekti. Komisyon 14 Şubat 1919'a kadar 10 defa toplanmış ve 26 maddeden oluşan bir misak hazırlamıştır. 10-11 Nisan da yapılan değişikliklerden sonra misak konferansa sunuldu. Son düzeltmelerden sonra bu misak konferansın genel kurulu tarafından 28 Nisan 1919'da kabul edildi (1). Bu misakın 22.maddesi mandaya aitti ve şöyle idi:

"MADDE-22 1. Harpten sonra, evvelce kendini idare eden devletlerin hakimiyetlerine tâbi olmaktan çıkmış ve modern dün-

(1) Mehmet Gönlübol,**Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, Ankara 1975, s. 76.

yanın bilhassa müşkül şartları içinde kendi kendilerini idareden aciz halklarla meskûn sömürgelere ve ülkelere şu prensipler tatbik olunur. Bu halkların refahları ve gelişmeleri mukaddes bir medeniyet vazifesidir ve bu vazifenin ifası için iş bu misaka teminat konulması lazımdır.

2. Bu prensibin gerçekleştirilmesi için en iyi usul bu halkların vesayetini servet kaynakları, tecrübeleri veya coğrafi durumları bakımından bu mesuliyeti yüklenmeye en elverişli bulunan ve bunu kabule razı olan gelişmiş milletlere emanet etmektedir. Bunlar bu vesayeti vekil (Mandataire, Mandatory) sıfatı ile ve cemiyet adına icra edeceklerdir.

3. Vekaletin (Mandat, Mandate) mahiyetinin halkın gelişme derecesine, ülkenin coğrafi durumuna, iktisadi şartlarına ve buna benzer diğer hallere göre değişik olması gerekmektedir.

4. Evvelce Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi bulunan bazı topraklar kendi kendilerine muktedir olacakları zamana kadar, idarelerine bir mandaterin tavsiyeleri ve yardımı rehber olmak şartıyla bağımsız milletler olarak mevcudiyetleri muvakkaten tanınabilecek bir gelişme derecesine varmışlardır. Vekilin seçilmesine her şeyden önce bu toplulukların temennileri gözönünde tutulmalıdır.

5. Diğer halkların, bilhassa Orta Afrika halklarının içinde bulundukları gelişme derecesi, vekilin buralarda ülkenin idaresini, köle ticareti, silah ve alkol alım satımı gibi suistimalleri yasak etmeyi âmme intizamıyla âdab ve ahlakın idamesini gerektirdiklerinden başka tahditlere tâbi olmaksızın

vicdan ve din hürriyetini sağlamayı; tahkimat yapmayı veya kara deniz üslerini,tesisini yerli ahaliye ülkenin inzibatına ve müdafasına lüzumlu olan dereceden fazla askerlik eğitimini önlemeyi teminat altına alacak ve aynı zamanda da cemiyetin diğer üyelerinde de mübadele ve ticaret hususlarında eşit imkanlar sağlayacak şartlar dairesinde deruhte etmesini gerektirmektedir.

6. Nihayet Afrika'nın güney batısı ve bazı güney Pasifik adaları gibi ülkeler vardır ki,ahalisinin seyrekliği yüzölçümünün küçüklüğü, medeniyet merkezlerinden uzaklığı, vekilin ülkesine bitişikliği veya diğer bazı haller dolayısiyle,yerli ahali yararına yukarda bahsi geçen teminata riayet kaydı ile en iyi şekilde ancak Mandaterin, kanunları ile ve kendi ülkesinin bir parçası imiş gibi idare olunabilirler.

7. Bütün hallerde, Mandater idaresini üzerine aldığı ülke hakkında meclise yıllık bir rapor gönderecekti.

8. Mandaterin icra edeceği otoriterin, murakabenin veya idarenin derecesi cemiyet üyeleri arasında önceden bir sözleşmen mevzuu teşkil etmemiş ise meclis tarafından sarih bir şekilde düzenlenecektir.

9. Mandaterin yıllık raporlarını almak, tetkik etmek ve vekaletlerin icrasına müteallik bütün meseleler hakkında meclise mütalâa da bulunmakla görevli bir daimi komisyon kurulacaktır"(1).

---

(1) **Milletler Cemiyeti Misakı**,A.Ü.SBF.Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları,Ankara 1957, s.28-31 .
Milletler Cemiyeti Misakı'nın İngilizce ve Fransızca metinleri mukayese edilerek Türkçe olarak yayınlanmıştır. Türkçe metni yoktur.

c. Devletler Hukukuna Göre Manda :

Devletler bağımsızlıkları bakımından iki kategoriye ayrılmaktadır. Bağımsız Devletler, Bağımsızlığı Kısıntılı Devletler olmak üzere. "Bağımsız devlet iç ve dış işleri hiçbir devletten emir almadan sadece Devletler Hukuku'nun bütün devletlere ortak olarak koyduğu genel kısıntılara tâbi olarak hareket eden devlettir. Böyle olmayan devlet ise bağımsızlığı kısıntılı veya bağıntılı devlettir" (1).

Bağımsızlığı kısıntılı devletleri Prof. ALTUĞ üç kategoriye ayırırken (2) Prof. ÇELİK ise dört kategoriye ayırmaktadır (3). Bağımsızlığı kısıntılı devletler kategorisinde sıra ile : 1) Himaye altında devlet; 2) Tâbi devlet(Vassal Devlet) 3) Sürekli tarafsız devlet; ve 4) Manda ve Vesayet'tir (4).

(i) Manda Rejimi :

28 Nisan 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Milletler Cemiyeti Misakı'nın kabul edilmesiyle MANDA REJİMİ'de kabul edilmişti. Çünkü misakın en uzun maddelerinden biri 22.madde olup mandalarla ilgili hükümleri ihtiva ediyordu. Bu maddede savaştan sonra evvelce kendilerini idare eden devletlerin egemenliklerine tâbi olmaktan çıkmış ve " modern dünya'nın özellikle müşkül şartları içinde kendi kendilerini idareden aciz" ülkeler halklarını refahları ve gelişmeleri için "mukaddes bir medeniyet görevi" olarak kabul edilmiştir. Misak'

---

(1) Yılmaz Altuğ-Ergin Nomer,**Devletler Hukuku**,İstanbul 1977, s. 35.
(2) **A.g.e.**,s. 35.
(3) Çelik,**Milletler Arası Hukuk**C.I, s. 371.
(4) **A.g.e.**, s. 371.

da bu ülkelerin nasıl paylaşılacağı belirtilmemiştir.Manda altına konulacak ülkeler, yenilen devletlerle yapılan barış antlaşmaları gereğince Müttefikler Yüksek Meclisi(ABD,İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya) tarafından seçilen mandater devletler arasında taksim edilmişti. Misak hükümlerine göre bu ülkelerin vesayeti"servet kaynakları,tecrübeleri veya coğrafi durumları bakımından bu mesuliyeti yüklenmeye en elverişli bulunan ve bunu kabule razı olan gelişmiş milletlere emanet" edecekti; bu devletler bu vesayeti vekil (Mandataire, Mandatory) sıfatı ile ve cemiyet adına icra edeceklerdi"(1).

Mandalar "halkın gelişme derecesine, coğrafi durumuna, iktisadi şartlarına ve buna benzer diğer hallere göre"üç gruba ayrılmışlardı (2). A.B.C. tipi olmak üzere.

A sınıfı mandalar ; mandater devlet mandasını üzerine aldığı devlete kendini idare edebilecek seviyeye gelinceye kadar yardım edecekti (3). Türkiye'den ayrılacak Irak, Filistin ve Suriye bu gruba dahildi.Irak'ın 1932'de Suriye ve Lübnan'ın 1941'de, Ürdün'ün 1946'da İsrail'in 1948'de bağımsızlığı tanınca bu mandaların sonu geldi (4).

B sınıfı mandalar; bu mandalar zamanla sınırlandırılmış, devir veya teslim edilmeleri için hiç bir şart koşulmamıştır (5). Almanların Orta Afrika Kolonilerini kapsıyordu.

---

(1) Y.Altuğ-E.Nomer,**a.g.e.**,s. 109.
(2) Paul C.Helmreich,**From Paris to Sevres,The Partition of The Ottoman Empire At The Peace Conference of 1919-1920**, Ohio 1974, s. 26.
(3) W.A.Wells, **İngiliz Müstemlekelerinin Kısa Bir Tarihi**, Ankara 1942, s. 48. Temperley,**a.g.e.**,s.501-502.
(4)**Britannica**,C.14, s.790.
(5) Wells,**a.g.e.**, s. 88. Temperley, **a.g.e.**,s.503-504.

Togoland,Kamerun, Tanganika, Ruanda-Urundi bu grubta idi.Tanganika ve Kamerun'un bir kısmı ve Togo Büyük Britanya'nın payı idi. Son iki ülkenin büyük bir bölümü Fransa'ya tahsis oldu. Belçika da Ruanda-Urundi'den sorumluydu. Bu arazilerin hepsi Birleşmiş Milletler'ce vekillik oldu. 1956'da İngiliz Togoland'ı plebisitin ardından Birleşmiş Milletlerin onayı ile Gold Coast'a katıldı ve daha sonra Gana devleti olarak Birleşmiş Milletlerin üyesi oldu. Fransa 1958'de Fransız Togoland'ının bağımsızlığını yeniden organize etti (1).

C sınıfı mandalar;mandacı devletin yasalarına göre ve onun sahasının entegre edilmiş (bütünleştirilmiş) unsuru olarak yönetildiler. Fakat kısıtlı da olsa belirli limitler vardı (2). Güney-Batı Afrika ülkesi, Güney Afrika Birliği'nin, Samoa ülkesi Yeni Zelanda'nın; Nauru ülkesi Britanya İmparatorluğu'nun (yani müştereken Büyük Britanya, Avusturalya ve Yeni Zelanda'nın) Ekvator güneyindeki Pasifik Adaları, Avusturalya'nın ve Ekvator'un kuzeyindeki Pasifik Adaları Japonya'nın manda yönetimine konulmuştu (3).

Yukarıda belirttiğimiz üç tip manda içerisinde yer alan ülkelerden ilk olarak manda yönetiminden kurtulan Irak olmuştur (1932). Manda yönetiminin sona ermesi çeşitli yıllarda olduğu gibi Cemiyet-i Akvam'ın ortadan kalkmasından sonra (8 Nisan 1946) Birleşmiş Milletler Teşkilatı bu sistemi vesayet sistemi olarak devam ettirmiştir.

(1) Britannica,C.14, s. 790.
(2) Temperley,a.g.e.,s. 502.
(3) Çelik,a.g.e.,s. 392.

(ii) Manda Rejiminin Hukuki Niteliği ve Mandaterin Hak ve Yükümlülükleri:

I.Dünya Savaşı'ndan sonra henüz kendilerini idareye muktedir olmayan halkla meskun ülkelerin mukadderatı üzerinde karar verilirken iki konu üzerinde durulmuştu : Bu ülkelerin ilhak edilmemesi ve halkın refah ve inkişafı. Bu prensipleri fiilen tatbik edebilmek için Milletler Cemiyeti Misakı ile Manda Rejimi tesis olunarak üç kategoriye ayrılan ülkelerin idaresi Mandater sıfatiyle Milletler Cemiyeti adına hareket eden bazı ileri devletlere verilmişti. Böylece Mandater devlet, Milletler Cemiyeti adına, ülke halkının refah ve gelişmesinin sağlama yolunda bir "milletlerarası idare fonksiyonu" ifa edecekti. Manda ülke ahalisinin ve genellikle insanlığın menfati için milletlerarası bir kurum olarak kurulmuş ve buna milletlerarası bir gaye verilmiştir:Mukades medeniyet görevi.

Milletlerarası yükümlülükler iki çeşittir: Bazıları doğrudan doğruya mandaterin idaresine ait olup misakın 22.maddesinde belirtilmektedir. Diğerleri manda rejiminin işleyiş mekanizmasına aittir ve Milletler Cemiyeti'nin kontrolune bağlıdır. ülke idaresi ile ilgili yükümlülükleri yerli nüfusun menfaatlerini korumayı gerektiriyordu ve şöyleydi :" 1) Kamu düzeninin bakımını ve ahlakını hükmü altına alan vicdan ve din hürriyeti. 2) Esir ticaretinin, silah ve içki kaçakçılığının yasaklanması. 3) Arazinin müdafaası dışında deniz ve kara üslerinin yerlilerin askeri eğitimlerinin ve takkimatlarının yapımını engellenmesi"(1).

(1)Britannica,C.14, s.790.

Mandater devletin, sistemin işleyişi ile ilgili üç yükümlülüğü bulunmaktadır: "1) Milletlerarası bir murakkabeye tâbi olmak. 2)İdaresini deruhte ettiği ülke hakkında Konsey'e yıllık raporlar arzetmek. 3) Ülke ahalisinin şikayetlerini Milletler Cemiyeti'ne bildirmek" (1).

Sonuç olarak diyebiliriz ki; manda sistemi hukuki bir statüye oturtulmuş olmasına rağmen sömürgeciliğin devamını sağlayacak yeni bir metod idi. Bu uygulamanın Avrupa dışındaki devletlere uygulanması bunun en büyük delilidir. Bunun yanında bu sistem bağımsız olmayan devletlerin, bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlayacak önemli bir basamak olarak da yorumlanabilir. Avrupa'da galip devletler mağluplar üzerinde hak alabilmek için böylesine metodlar geliştirirken, I.Dünya Savaşı'nda yenik sayılan Osmanlı Devleti hükümeti aydınları, idarecileri ve halkı da konuyla aylarca meşgul olmuştur.

2 . HİMAYE

a. Himayenin Anlamı :

Himaye kelimesi günlük kullanımda kısaca koruma olarak kullanılmaktadır. Türk hukuk lûgatinde : " Himaye[alm.Pretektorat, fr.Protectorat, ing.Protectorate] : Zayıf bir devletin bir muahede ile kuvvetli bir devletin himayesi altına girmesini ve buna rağmen milletlerarası varlığını muhafaza etmesini ifade eden hukuki bir vazifedir. Himaye altına giren devletlere (mahmi=himaye altında devlet) yarı müstakil devlet denir.Tam bir tarifi yapılmamış olan himaye müessesesi her himaye için himaye antlaşmasına göre özellikler göstermektedir.

(1) Temperley,a.g.e., s. 502-503.

Bununla birlikte himaye altındaki devletin dış hakimiyetini himaye eden devlet (hâmi; koruyan devlet) tarafından icra edilmesi ve buna iç ve dış emniyetinin bu devlet tarafından korunması himaye müessesesinin belirik vasfıdır" (1).

Fransızların ünlü ansiklopedisi **Larouse du xx** E **siecle** ise şu şekilde ifade edilmektedir : PROTECTORAT(Himaye) : Latince Pretector'dan gelmektedir. Politikada; saygınlık, koruyucu görevi. örnek: Kromvel himayesi. Bir anlaşma gereğince bir devletin bağımlılığı altına giren veya bağımlılığı altına aldığı bir devletin koruyucu durumu" (2).

Himaye sözcüğü en geniş biçimde, tarihten örneklerle Ansiklopedi Britanika da açıklanmıştır. Ansiklopedik sözlükte şöyle deniyor :"PROTECTORATE (Himaye); birinin diğeri üzerinde kontrol uyguladığı iki ülke arasındaki ilişkiyi açıklayan uluslararası hukukta kullanılan bir terimdir. Bir ülkenin diğerini kontrolünün her derecesi için kullanılır. Almanların 1939 Mart'ında Çekoslovakya'da yaptıkları gibi ilhak etmeyi maskelemek durumuna kadar her seviye için düşüncesizce kullanılmıştır. Bu olaylar şiddetle ilhak etmekten farklı bir şey gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Fakat her iki ilişkide de himaye edilen ülkede eski şekil ve geleneklere bağlılık sergileniyor, itibarî bir özgürlük veriliyor ve gerçek himaye edende kalıyordu" (3).

Almanların meşhur BROCKHAUS'un da ise şöyle ifade ediliyor: "PRETEKTORAT (Himaye) : Milletlerarası hukukta bir dev-

(1) **Türk Hukuk Lûgati**, s. 128.
(2) **Larousse du xx E Siecle**,C.6,Paris 1932, s.816.
(3) **Encyclopaedie Britannica**,Vol. 18,Chicago 1961,s.608-609.

letin ya da devletler çoğunluğunun bir başka devlet üzerindeki koruyucu egemenliği Protektorat kelimesiyle sadece koruma ve bağımlılık ilişkisi değil aynı zamanda bağımlı devlette adlandırılır. Koruyucu güç (Pretektor) himaye edilen devletin üye devletlerinden farklı olarak bir milletlerarası hukuk nesnesi olarak kalır ve onun üstünde koruyucu devletin belirli bir ölçüte denetim ve etkilemesi vardır. Hâmi devlet sistemleri genellikle bir sözleşmeye dayanırlar. Fakat tek yönlü olarakda kurulabılirler.Mısır üzerinde Büyük Britanya koruyucu gücünde olduğu gibi. Sözleşme ile ise örneğin: Fransa'nın Tunus üzerindeki 1881-1883 sözleşmeleri ve Cezayir üzerindeki 1912 sözleşmesi. Koruyucu yönetimin kuruluşu Afrika ve Asya'daki Avrupa sömürgeciliğinin aletlerinden biriydi,fakat zaman zaman Avrupa süpürgeç politikasına da hizmet etti" (1).

özetlemek gerekirse himaye, koruma, koruyuculuk görevi, saygınlık anlamlarıyla birlikte, hukuki olarak bir devletin başka bir devleti sözleşme olsun ya da olmasın koruyuculuğu altına alması şeklidir.Siyasi anlamda özellikle sömürgeci dev letlerin sömürgeci niyetlerini kamufle etmek için buldukları bir sistemdir.

b. Himaye Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi :

Himaye kelimesi, bir terim olarak geçmiş devirlerde yaygın olarak kullanılmamış olsa bile himaye sisteminin eskiden varolduğu veya himaye sistemine benzer uygulamaların yapıldığı bilinmektedir. "İ.ö.467'de olduğu gibi Atina'nın hegemon

(1)**Brockhaus**,C.15, Wiesbaden 1972, s. 189.

yasına maruz kalan ülkeler müttefikler olarak adlandırılıyorsa da tüm önemli kanuni meselelerinde Atina'ya danışmak zorunda kaldıklarından, bir çeşit himaye idi" (1). Bu uygulamanın bir başka örneğini Roma'da görmek mümkündür. Nitekim buyun eğenlerin veya bağımlıların " dommant" güçle olan ilişkilerine "cliente to patrionus " denildi. Bu gibi kentler "civitates foederatae" (müttefik komiteler) veya "civitates liberae" (hür komiteler) olarak adlandırılırlardı. Makedonya, Suriye ve Bergama krallıkları bu çeşit himaye edilen ülkelerdendi" (2).

Orta çağlarda da bu terim kullanılmıştır. Jean BODİN "himaye altında olanlar" veya Lâtince metinde olduğu gibi "de patrocinio et clientela" yı "De la Republique" (Cumhuriyet) 1576 adlı eserinde bu konuyu ele almıştır. Bodin " himaye kelimesi özeldir ve bu sistemin ikilisinin himaye edilen tarafı üstünde hiçbir yönetim hakkı(tâbilik) uygulanmaz"(3) demektedir. O burada "seigneur"(feodal lord) ve "vassal"(tâbi) ilişkisini " protecteur" (koruyucu) ve "adherent" (iltihak) etmenin ilişkisinden ayırmaktadır.

18.yy.da Avrupa'da milli devletlerin yükselişi, özellikle Fransa tarafından başka ülkeler veya toprakları sahiplenmenin başlamasına neden olan himaye sisteminin kullanılmasının artmasına yol açtı. Bu yöntem 19.yy.da kolonisel yayılmanın aracı olarak geliştirildi (4). Bununla beraber Napolyon

(1) **Britannica**,C.18, s.608.
(2) **A.g.e.**, s.608.
(3) **A.g.e.**, s.609.
(4) **A.g.e.**, s.608.

savaşlarından sonra himaye sisteminin kurulması büyük güçler tarafından güç dengesi sağlayan araçlar olarak kullanıldı.Nitekim 1815'de Paris Antlaşmasıyla, Avusturya'nın Adriyatik denizini tam olarak kontrol altına almasını önlemek için Yunan Adaları İngiltere'nin himayesine girdi. Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan bazı ülkelerin isyanı sonucu başka ülkelerin himayesi altına girdikleri görülmektedir.

Her ne kadar himayelerin bazılarında 1914'te İngiltere-nin Mısır'ı ilgilendiren bir açıklaması gibi himaye zor kullanılarak yapılsa bile, çoğun zayıf bir devletin en önemli uluslararası ilişkilerini diğerine devrettiğini belirten şart larını içeren bir antlaşmayla kuruluyordu.

Himaye ilişkisi, zayıf ülkenin halkının milliyetlerini etkilemez. Bu halkın himaye eden ülkenin milliyetine girmesi için daimi bir faaliyet vardır ve yine bu halk koruyucu ülkeye tam olarak sınırları belirtilmemiş kesin bir sadakat borçludur. Nitekim 1948'de İngiliz Milliyet Kanunu, İngiltere tarafından korunan kişilerin kendi milliyetine geçmesi için bazı tedbirlere başvurdu. Bu milliyet değiştirmiş kişilere daha az bir külfet yüklüyordu. Genel olarak söylemek gerekirse himaye edilen topraklar, himaye edenin bir parçası oluyordu (1).

c. Devletler Hukukuna Göre Himaye :

Bağımsızlığı kısıntılı devletler kategorisinin başında himaye altında devletler yer almaktadır. Himaye, iki devlet

---

(1) A.g.e., s. 609.

arasındaki hukuksal ilişkidir. Bu ilişkinin taraflarından birisi koruyucu devlet (hâmi devlet, himaye eden devlet), diğeri korunan devlet (mahmi devlet, himaye edilen devlet) tir. Himaye ilişkisi bu iki devlet arasında akdolunan bir antlaşma ile kurulur.Fransa ile Fas arasındaki 30 Mart 1912 tarihli himaye antlaşması gibi.

Devletler hukuku himaye konusunda, manda sisteminde olduğu gibi genel prensip ve kurallar koymamıştır. Himaye de mahmi devlet milletlerarası bütün münasebetlerinin idaresini hâmi devlete verdiği gibi, bazı iç işlerinde de yetkiler tanır. Buna karşılık hâmi devlet mahmi devletin ülke bütünlüğünü korur (1). Himaye mahmi devletin milletlerarası kişiliğini yitirmesi sonucunu doğurmaz. Böyle olsaydı örneğin; hâmi ve mahmi devletler arasında çıkacak bir savaş iç savaş sayılırdı.Oysa bu çeşit bir savaş milletlerarası savaş sayılır(2)

Mahmi devlet hâmi devletin bir parçası sayılmaz. Hâmi devlet yetkilerini ancak aralarındaki antlaşma hükümlerine göre kullanır. Ülke üzerinde prensip olarak mahmi devletin kanunları yürürlüktedir. Mahmi devlet vatandaşları, hâmi devlet vatandaşı olamazlar. Fakat hâmi devletin diplomatik himayesinden faydalanır. Hâmi devletin üçüncü devletle savaşa girmesi bu savaşa mahmi devleti de sürüklemek sonucunu vermez. Hâmi devletin üçüncü devletle aktetdiği antlaşmalar, mahmi devleti bağlamaz ve mahmi devlet ülkesinde uygulanmaz. Ancak hâmi devlet, mahmi devlet adına antlaşma akdetmek yetkisine

(1) Y.Altuğ-E.Nomer,a.g.e., s.35.
(2) Çelik, a.g.e., s. 373.

sahiptir. Bu çeşit antlaşmalar kuşkusuz mahmi devleti bağlar ve ülkesi üzerinde uygulanır (1).

Bugün pek çok himaye antlaşması sona ermiş, mahmi devletler bağımsızlığa kavuşmuşlardır. Yürürlükte olan himaye antlaşmalarından birisi Monako ile Fransa arasında 1918'de yapılanıdır. Himaye her ne kadar iki devlet arasındaki hukuksal bir ilişki ise de devletler hukukuna göre, yukarıda belirtiğimiz gibi pek çok kurala bağlıdır. Bu kuralların uygulanması ise daha çok hâmi durumunda olan devletin niyetine bağlıdır. Himaye sistemleri sadece karşılıklı antlaşmalara bağlı değil, çoğunlukla güçlü devletlerin zayıf devletlere karşı hareketleri sonucu kurdukları bir gerçektir. örneğin, İngilizlerin Mısır'ı işgali sonunda kurulan himaye sistemi bunun en açık delilidir.

3. MANDA VE HİMAYE ARASINDAKİ FARKLAR

Yukarıda ayrıntılarıyla ortaya koymaya çalıştığımız, genellikle aynı anlamlarda kullanılan bu iki yönetim biçimi arasında önemli farklılıklar vardır. Her ikisinin de Avrupalı güçlü devletlerin ve A.B.D.'nin sömürgeci emellerini maskelemeye yönelik icatları olduğu bir gerçektir. Bugün de insancıl duygular adı altında hukuksal açıdan bulunan bazı kılıflarla benzeri hareketlerin devam ettiğini inkar etmek mümkün değildir.

Ana hatlarıyla belirtmek gerekirse **manda ve himaye** arasındaki farkları şöyle sıralayabiliriz :

---

(1) **A.g.e.**, s.609.

1. Manda da vekalet söz konusudur, himayede doğrudan koruyuculuk vardır.

2. Manda da Milletler Cemiyeti adına hareket etme söz konusudur, himaye de direk koruyuculuktan söz edilmektedir. Yani himaye de aracı yoktur.

3. Manda da devletler arası kabul edilmiş bir Misak'a göre hareket vardır, himaye de bu yoktur. Himaye daha keyfi görünmektedir.

4. Manda da Milletler Misakı'na göre çeşitli kategoriler vardır, himaye de bu yoktur.

5. Mandanın hangi ülkelere uygulanacağı belirlenirken, himaye de belirginlik yoktur.

6. Manda da genellikle süre söz konusu olmasına rağmen (B tipi hariç) himaye de çoğunlukla bu yoktur.

7. Manda da ülkelerin eğitilmesi söz konusudur, himaye de daha çok dışarıya karşı fiziki koruma daha önemli gözükmektedir.

8. Manda sistemi yeni olmasına karşılık (20.yy.'da ortaya çıkmış ve ortadan kalkmıştır), himaye çok eskilere dayanmaktadır (bazı kaynaklara göre M.ö.lere, bazı kaynaklara göre 17.yy.'la dayanmaktadır).

9. Manda sisteminde mandaterin mandası altında bulundurduğu ülkeyi kendi toprağı gibi yönetmesi söz konusudur,himaye de mahmi devletin hukuku nazarı dikkate alınmaktadır.

10. Manda da vekaletin mahiyeti halkın gelişme derecesine, coğrafi ve iktisadi durumuna göre değişmesi yanında himaye de bu durumlar şarta bağlı değildir. Yani keyfidir, kar-

şılıklı anlaşma geçerlidir.

11. Mandanın kuralları, himayeye göre daha belirgindir.

12. Manda rejiminde mandaterin faaliyetleri hakkında Millletler Cemiyeti'ne yıllık rapor vermesi söz konusudur(bir nevi hesap verme) himaye de ise hesap verme yoktur.

13. Manda da direkt bir denetim vardır, himaye de ise bu yoktur. Ancak çıkar çatışmasına göre mahmi devlete güçlü bir veya birkaç devletin yardımcı olması, dolaylı olarak bir denetim sağlanabilir (Milletlerarası Adalet Divanı, Birleşmiş Milletler Yolu İle).

14. Manda rejimine tâbi devletler içerisinde bağımsızlık hareketinin başlaması, himaye altındaki devlete göre daha zordur. Fakat himaye altındaki devletin bağımsız olması bazen duruma göre manda altındaki devletten daha zor olabilir.

4.MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA MANDA VE HİMAYENİN TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİ TARAFINDAN KULLANILIŞ BİÇİMLERİ (Müzaheret ve Muavenet)

Manda ve Himaye sistemleri birbirinden farklı olmakla birlikte her zaman ayrı anlamlarda kullanılmamıştır. Osmanlı Devleti için manda ve himaye mevzu bahis olduğu sıralarda, Osmanlı aydın ve idarecilerinin bu kelimeleri farklı yerlerde ve manalarda kullandıkları görülmektedir. özellikle 1919-1920 yıllarında basında yer alan ve toplantılarda konuşulan kelimelerin başında **müzaheret ve muavenet** gelir. Müzaharet ve muavenet kelimeleri Arapça olup kısaca şu anlamlara gelmektedir : "MÜZAHERET, A.İ.(Ze ile) Zahr'dan Arka, yardım" (1).

(1) M.Nihat özön, **Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük**,İstanbul 1959, s. 550.

"MÜZAHERET (مظاهرت) (a.i.zahr'dan):arkalama,yardım etme, koruma. "MUAVENET (معاونت)(a.i.avn'dan ç.muâvenât): yardım,yardım etme yardımcılık"(1).

Yukarıda görüldğü gibi gerek müzaheret gerekse muavenet daha çok yardım anlamına gelmekle beraber, o dönemde bu iki kelime daha çok özel anlamlar almışlardır.

Tasvir-i Efkâr gazetesinde "Manda Meselesi" başlığıyla yayımlanan bir yorumda; basındaki manda ve himaye tartışmalarının faydalı olduğunu beyanla "Mamafih bu (manda) meselesini de biz her işimizde katiyen hüsnü idare edemedik. Çünkü bizim hepimizin fena bir itiyadımız var. Hiçbirimiz hiç bir vakit memleketimize ait herhangi bir mesele hakkında, velev ki vatanın mukadderatına taalluk edecek kadar mühim de olsa vakit ve zamaniyle âmali fikir ve zihin ederek kati bir karar veremiyoruz. Her işimizi daima ahvalin ceryanına bırakıyoruz ve ekseriyetle bıçak kemiğe dayandığı ve başımız taşa çarptığı vakit iştigale başlıyoruz. Bu defa da tamamen öyle oldu.(Manda) müzaheret ve himaye meseleleri, taa cemiyeti akvam teşkil ettiğinden beri kesbi katiyet ve hattı kanuniyet etmiş idi" (2). Burada müzaheret kelimesi manda anlamına kullanılmaktadır. Fakat bunun yanında aynı yazıda mandanın muavenet manasına gelebileceği belirtiliyor. "Tevfik Paşa Hazretleri, manda meselesi hakkında irad edilen suale şu cevabı vermişlerdi : Manda meselesi hakkındaki kanaate gelince, manda ister vesayet ister himaye manasına kabul edilsin bir milletin

(1) Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 1986, s. 946, 788.
(2)**Tasvir-i Efkâr**, 24 Ağustos 1335.

istiklâli ile kabili telif değildir.Manda istiklâli muhaldir. Binaenaleyh Türkiye'ye bir manda tayinini istemek hiç bir suretle doğru olamaz. Yok manda, muavenet manasına alınırsa istiklâlimize halel getirmeksizin tatbik edilirse o vakit bizce şayanı kabul görülebilir" (1).

Yeni Gün gazetesi 31 Teşrinievvel 1335 gün Yunus Nadi imzalı baş yazısının adı "Medeni Müzaharet". Daha sonra şöyle devam ediliyor; "bir aralık kendi matbuatımızda dahi bir hayli mürekkep ve kağıt sarfedilmesini mücib olmuş olan mahut manda meselesini bize nisbetle akıl ve mantık nazarında en doğru ifade şekli (medeni müzaheret) den ibaret olsa gerektir. Bizim hususi menfaatimizle Avrupa ve Amerika'nın umumi menfaati ancak burada hulasa ve burada telif olunabilir" (2).

İstiklâl gazetesinde Rauf Ahmed imzasıyla yayınlanan yazıda ise müzaheretin çeşitli şekillerde kullanılabileceği, siyasi bir mahiyetinin olmadığı, hatta himaye gibi düşünülebileceği belirtiliyor. "Bugünkü bahsimizde vekalet, müzaheret ceryanları arasındaki su-i tefehhümü (yanlış anlama) izale etmek istiyoruz. Müzaheret lüzumunu taktir edenler vekaletten niçin ürküyorlar ? "Vekalet" nedir ? Müzaheret ve muvanetin alabileceği şekillerden biri olmaktan başka bir şey midir ? Alelıtlak müzaheret muayyen bir mahiyet-i siyasiye arzetmez. Sureti istihsal ve tatbikine göre himaye, vaziyed... ilh.birçok kalıplara girebilir. Herhalde müzaherete arzı iftikâr edenlerin az çok zahir olan tarafın keyf ve izafete teslimi

---

(1) **A.g.e.**, s.1.
(2) **Yeni Gün**, 31 Teşrinievvel 1335.

nüfuz etmesi zaruridir" (1).

Prof. Ahmet Selahattin Bey, manda ve müzaheret kavramlarının tamamen ayrı olduğunu ifade etmektedir. **Tarik** gazetesinde 31 Temmuz 1335 günkü "Vekalet ve Müzaheret (Mandat ve Yardım) " başlıklı (2) yazısının sonunda şöyle diyor : Mandat ve vasilik biçimlerinden ayrı tutulması gereken yardım ve destekleme konusuna gelince : adından korkulan mandat'yı eylemli olarak uygulamış olmamak üzere, bu yöntemi temize çıkarılan, hakları ve yetkileri yabancı bir millete vermekten, Türkiye'yi çeşitli bölgelere - ister yönetim, ister iktisad bakımından - ayırmaktan ve korunması istenen ülke bütünlüğünü bozmaktan sakınmak; devletin anayasasına, hükümet biçimine, yasama ve yargı güçlerine karışmalarda bulunmasına yer vermemek; kısaca, Türklerin oluşturduğu yerlerde, Wilson ilkeleri uyarınca, dış ve iç egemenliğin korunmasına ve sonuç olarak elçilik hakkına, antlaşma yapma hakkına, ülke üzerinde buyurma ve yasaklama hakkına halel gelmemek koşullarıyla; özellikle memleketin gelişmesine, tarım endüstri ve ekonominin yükselmesine maliye ve bayındırlık işlerinin düzenlenmesine, ülke ve kolluk (zabıta) yönetimlerine ilişkin işler ve konularda yol gösterici ve yetiştirici sıfatıyla, sınırlı bir süre için, yürütme gücümüzle işbirliği etmek üzere - olabildiğince art niyetten uzak ve insancıl - eğitici bir yardıma eğilim görülürse, bu yardımın, ancak kaynakları ve uğraşları ona elverişli bir tek milletten gelmesini istemek için, bütün

(1) **İstiklâl**, 21 Ağustos 1335, s. 3.
(2) Ahmet Selahattin Bey, "Mandat ve Yardım", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**,İstanbul 1978, s. 3-7.

Türkler ağız ve özlem birliği yapabilirler" (1).

Kavram kargaşalığının bir başka örneği, Sivas Kongresi sırasında vali olan Reşit Paşa'nın sözlerinde de görülmektedir. Mandanın anlamı bile tam olarak verilememekte, müzaheret yardım anlamında kullanılmaktadır. Reşit Paşa hatıratında şöyle demektedir : " Manda; umumi harpten sonra siyasi bir maske olarak dillere düşmüş kelimelerdendi. Bu kelimelerin vazıh olmak şartı ile nasıl bir mana ifade ettiği bugün bile (şu satırların yazıldığı tarihte ki on yıl olmuştur) anlaşılmamıştır. Evvelce Fransızca bilenlerimiz mandat'yı valilik manasına kullanırlardı. Halkımız da Manda de Poste tabirini, tüccar takımı ise Manda Telegraphique sözünü bilirlerdi. Lakin hukuku düvel alimlerimiz dahi, devlet şekilleri arasında bir mandat tarzı bulunduğunu duymuş ve öğrenmiş değillerdi. Onlarca ve herkesce devlet ya müstakil ya mahmi olurdu. Eski devirlerde mahmiliğin bir çeşidi daha vardı ki, ona Protectorat deniyordu.

Manda bunların hiçbirine benzemeyen bir devlet şekli olup büyük harp sonunda Paris'te toplanan diplomatlar tarafından icat edilmişti. Onların tefsirine göre manda, henüz istiklâle layık olmayan milletlere o liyakati iktisab edinceye kadar kuvvetli bir devletin müzaheret, yahut vesayet etmesine deniyordu.İngilizler Irak ve Filistin topraklarını,Fransızlar Suriye'yi,Japonlar bir takım Alman müstemlekelerini işte bu tabirin himayesine sığınarak işgal ve idare ediyorlardı"(2).

---

(1) A.g.e., s.19.
(2) Cevdet R.Yularkıran(Neşreden),**Reşit Paşa'nın Hatıraları** İstanbul 1939, s. 129-130.

Sonuç olarak, müzaheret kelimesi çoğu kez bir manda veya himaye anlamına kullanılmasına rağmen muavenet tamamiyle bir yardım karşılığı olarak kullanılmıştır. Bununla beraber müzaheret kelimesini en az manda anlamına kullanan kadar,insancıl olarak yapılacak yardım manasına kullanıldığını görüyoruz. Manda konusunun geniş bir şekilde tartışıldığı Sivas Kongresinin, 9 Eylül 1919 günkü toplantısında Rauf Bey şöyle konuşuyordu : "- Efendiler manda, manda diyorsunuz; fakat bunun istiklâlle bağdaşmayacağını düşünmüyor musunuz ? Gerçi biz müzaherete muhtacız.Fakat ben bu kelimeyi manda mukabili kullanmıyorum. Kendi anlamı içinde karşılıklı yardım... Evet biz bir tehlike karşısındayız. Sulh Konferansı Kızılırmak'ın doğu tarafında bir Ermenistan kurulmasını kararlaştırmış, bunun da gerçekleştirmeyi Amerika Devleti üzerine almış, Akdeniz kıyılarımız İtalya, bir kısım vatan toprakları Fransa, bir kısım İngiltere'ye terk olunuyor. Bu ciddi tehlikeler önünde memleketimize karşı en bîtaraf vaziyette olan Amerika'nın müzaheretini temin ve kabule mecburuz. Fakat bu müzaheret tâbiri manda değildir ve kendi öz manası içindedir. Beyannamemizin yedinci maddesinde açıklanan müzaherettir. Bu maddeyi hatırlayalım : "- Milletimiz asrî gayelerini tebcil, fennî, sınaî, iktisadi halimizi ve ihtiyacımızı taktir eder" demişizdir(1).

Rauf Bey'in konuşmasından açıkca anlaşılacağı gibi Milli Mücadele'yi yürütenler müzaheret deyince yardım anlamışlardır. Bu kavram kargaşalığı bir bakıma işe yaramış, Milli Mücadelecilerin politik başarı sağlamalarında etkili olmuştur.

(1) Cemal Kutay,**örtülü Tarihimiz**,C.II,İst.1975, s.910-911.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİNİ FARKLI KURTULUŞ ÇARELERİ ÖNERMEYE YÖNELTEN NEDENLER

A. DOĞRUDAN NEDENLER

Türk aydın ve idarecilerinin milli mücadele öncesi içinde bulundukları durum nedeniyle farklı kurtuluş çareleri düşünmeye yönelten çeşitli nedenler vardır. Bu nedenleri doğrudan etki eden ve dolaylı olarak etki eden nedenler olarak iki grubta inceleyebiliriz : Doğrudan nedenler Türk aydın ve idarecilerinin önerdikleri kurtuluş çarelerinde açıkca ortaya koydukları nedenler olup, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma, Mondros Mütarekesi sonrası işgaller, İzmir'in işgali ve ortaya çıkan ümitsizlik ortamı, bu grupta sayılabilir.

1. TÜRKİYE"NİN TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜNÜ KORUMA

Mondros Mütarekesi imzalandığı günlerde, başarılı olarak kabul edilir, yurtta bir ferahlık meydana getirirken Türk aydın ve idarecileri Osmanlı Devleti'nin parçalanacağını düşünmüyorlardı. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin parçalanacağına dair gizli andlaşmaları öğrenmiş olsalar bile! Ayrıca Wilson prensiplerinin uygulanacağı umudu Türk aydınlarının teselli kaynağı olmuştu. Wilson prensiplerinin 12.maddesi Osmanlı İmparatorluğu ve Türklerle ilgili idi ve şöyle denilmekteydi :

" Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk yörelerinin egemenliği güvence altına alınacak, fakat şu anda Türk yönetimi altında

olan öteki milletler için can güvenliği ve her türlü müdahale dışında özerk olarak gelişme olanakları sağlanacak, Boğazlar milletlerarası güvenceler altında tüm ülkelerin gemilerine ve ticaretine sürekli olarak açık bulundurulacak" (1).

Türk halkını umutlandıran bu maddeye rağmen,3 Kasım 1918 de başlayan İtilâf Devletleri'nin işgalleri bir anda Türk toplumu üzerinde kara bulutların dolaşmasına neden olmuştu. Burada bir noktayı açıklamakta yarar var. Türk aydın ve idarecilerinin devletin toprak bütünlüğünün korunması konusunda farklı düşünceleri vardı. Bunların bazıları Mondros Mütarekesinin imzalandığı 30 Ekim 1918 yılındaki sınırları, bazıları ise Türlerin yoğun olduğu bölgelerin toprak bütünlüğünü kabul ediyorlardı. Bu ikinci grup ağır basarak Misak-ı Milli denilen and ortaya çıkacaktı.

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunanların başında Prens Sabahattin Bey ve taraftarları olup Cenevre'de bir kongre toplayıp kongre kararlarını kapsayan bir beyannameyi Wilson'a göndermişlerdi. Osmanlı Devleti'nin İsviçre Büyük Elçiliği de yayınladığı beyannamede Wilson prensiplerinin madde madde analizini yapıyor ve 12. maddede şöyle deniliyordu : " Osmanlı siyasi birliğini muhafaza etmeleri şartı ile azınlıklar ilerideki kuracakları muhtariyetin şeklini seçebilirler.Bu Osmanlı Federalizmi ayrıca İmparatorluğun hıristiyan kavimlere tanıdığı dini muhtariyet ve hürriyet geleneğinin tabii bir tekamülü olacaktır" (2).

---

(1) Yuluğ Tekin Kurat,**Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara 1976, s. 22.
(2) Erol, **a.g.e.**,s.28-32.

Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu,Türkiye'nin toprak bütünlüğünü savunanların başında ise Mustafa Kemal ve arkadaşları geliyordu. Mustafa Kemal daha 1907'de Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan toprakların elinden çıkacağını, Türklerin çoğunlukta olduğu yerleri korumanın zorunluluğuna dikkati çekiyor ve şöyle diyordu : "Meşrütiyeti Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerine oturtmalıyız. Nüfusun yarısı Türk olmayan, geniş bir saha işgal eden devletin bütün ağırlığı ve müdafası Türk'ün omuzlarına yükletilmiş. Hıristiyan ekalliyetler yalnız kendi menfaatlerini temin etmekle kalmıyor, komşu ve aynı ırktaki devletlerle birleşmek için fırsat kolluyor. Türkler ve Araplar ayrı ayrı devletlerin müstemlekesi olacak.

Yapılacak şudur : Ekseriyeti Türk olan milli bir hududa çekilmek, burasını müdafaa etmek ..." Daha sonra bu yeni Türkiye'nin sınırlarını şöyle çiziyordu :"Rumeli'de Şarkî ve Garbî Trakya bizde olacak. Edirne'nin şimal hududları Bulgaristan aleyhine düzeltilecek... Anadolu sahillerine yakın olan adalar, yeni Türkiye devletinde kalacak, kalanları Yunanistan'a verilecek. Cenup hududlarımız Hatay, Halep, Musul vilayetlerini içine alacak, diğerleri Araplara terkedilecek. Anadolu'nun Şark ve şimal-i şarkisinde bir değişiklik olmayacak. Yeni Türkiye devleti içinde kalacak olan Rum-Bulgar-Sırp eyaletleri dışarıda kalacak, nüfusu Türklerle mübadele edilecek..." (1).

Wilson prensiplerine uyacak bu düşünceler, Mondros Müta-

(1) Cemal Kutay, "Osmanlı'nın Son On Yılı(Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Bey'in Hatıraları)", **Tercüman Gazetesi**,10 Ekim 1984, s. 6.

rekesi sonrası en çok savunulan görüşlerin başında yer almıştır. Türk aydın ve idarecilerini endişelendiren işgallerin yanında Paris Barış Konferansından gelen haberler, yerli ve yabancı basında çıkan yazılar da etkiliydi.Ermeni liderlerinden **Bogos Nubar**'ın Paris Konferansına sunduğu muhtıradan üç hafta önce bir Ermeni gazetesi şöyle diyordu :"İstiklâl kazanan milletler büyük bir devletin himayesine, ihtimamına nail olacak. Ancak küçük milletler büyük milletlerin ellerinde bazıce olmamak için himaye keyfiyeti cemiyet-i akvam murakabesi altında bulundurulacaktır " (1). Muhtıradan bir gün önce ise bir başka Ermeni gazetesi **Cagadamard** 25 Mart 1335 (1919) tarihli başyazısında; "Muttasıl bir endişe hepimizi istila etmiştir, "niçin Ermenistan'ın istiklâlini ilân etmiyorlar ?" Taymis ve Deyli Telgraf gazetelerinin mütalâaları bizi epey meyus etti.Fakat hakkı istiklâlimizi kimse inkar edemez. Hergün Kilikya'nın bize verilip verilmeyeceğini birbirimize soruyoruz..."(2).

Başta Ermenilerin bu istekleri olmak üzere, Yunanlıların İzmir'e çıkarılacağı söylentileri, Türk topraklarının çeşitli devletlerin nüfuz bölgelerine verileceği haberleri Türk aydın ve idarecileri ile Türk halkında şu soruları akla getiriyordu : "Türk yurdu parçalanacak mı ?, Türk devleti istiklâlini kaybedecek mi ? " İşte Türk aydın ve idarecilerini endişeye sevkeden ve çeşitli kurtuluş çareleri önermeye yönelten nedenlerin başında Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma düşün-

(1) **ATASE**,Kls.61, Dos.108, Fih.5.
(2) **ATASE**,Kls.62, Dos.107, Fih.19-5,6.

cesi yer alıyordu.Çünkü parçalanmış topraklar üzerindeki Türk halkı bağımsızlığını da kaybedecekti.

2. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI İŞGALLER

Türk aydın ve idarecilerini çeşitli kurtuluş çareleri aramaya yönelten nedenlerin başında kuşkusuz, itilaf devletlerinin Mondros Mütarekesi'nin 7 ve 24. maddesine dayanarak başlattıkları işgaller gelmektedir. Bu işgallere değinmeden önce Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günlerde genel havanın nasıl olduğuna bakmakta yarar var.

Başlangıçta mütareke şartlarını ağır bulan Padişah Vahdeddin daha sonra ümitvar bir tavır takınıyor ve şöyle diyordu : "Bu şartları çok ağır olmalarına rağmen kabul edelim. öyle tahmin ederim ki İngilizlerin doğuda asırlarca devam eden dostluğu ve lütufkâr siyaseti değişmeyecektir. Biz onların müsamahasını daha sonra elde edeceğiz" (1). Padişah bir yandan saltanata dokunulmamasından ferahlık duyarken, diğer yandan da saltanatın kaldırılışına kadar devam edecek teslimiyetci bir politika içine girecekti. Yani İngilizlere karşı umudunu kaybetmeyecekti.

Mütarekede Türk delegasyonunun başkanlığını yapan Rauf Bey ise Padişah'tan çok daha ümitvar,hatta zafer kazanmış bir kahraman gibi **Yeni Gün** gazetesine şu demeci vermişti :

"... Mütarekeyi akde memuren İstanbul'dan hareket ederken, bugünkü gibi iftihar ve sevinçle avdet edeceğimi tasavvur etmiyordum. İngiliz mütareke murahhaslarının bize karşı

(1) Gotthard Jaeschke,"Mondros'a Giden Yol", **BELLETEN**, C.XXVIII, S.109, Ocak 1964, s. 151.

gösterdikleri hüsnü kabul ümidin fevkinde olmuştur. Müzakerâtımız gayet samimi ve son derece açık bir lisanla cereyan etmiş ve suitefehhümü mücip olacak hiç bir hal ve harekete meydan verilmemiştir.

Akdeylediğimiz mütareke neticesinde Devletimizin istiklali, saltanatımızın hukuku tamamiyle kurtarılmıştır. Bu mütareke galip ile mağlup arasında münakit bir mütareke değil, belki hal-i harbden çıkmak isteyen mütevazin iki kuvvet beyninde akdolunabilecek bir tatil-i muhasemat mahiyetindedir." "- Sizi bu derece memnun eden esbab nedir ?" sorusuna Rauf Bey diyordu ki : "Evvelden İngilizlerin, Türklüğün imhasını istihdaf etmeyeceklerini anladım.Saniyen,memleketimizin zannedildiğe muhalif olarak işgal altına alınmayacağını gördüm. Sizi temin ederim ki, İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır.Tabii bir kaç zabit şurada burada görülecektir. Bundan başka tersanelerimiz de işgal olunmayacakdır. İngiliz ve Fransızlar bunlardan yalnız tamir vesayire gibi hususat için istifade edeceklerdir... Size tekrar ediyorum ki, İngilizler bize fevkalâde bir hüsnü muamele ibraz eylemişlerdir.O kadar ki askerlerimizin ne miktarının terhisi lazım geleceğinin tayini hakkını bize terkeylemişlerdir. Evet yaptığımız mütareke ümidimizin fevkindedir. İstiklâl-i devlet, hukuk-u saltanat, izzet-i nefis-i millet tamamen kurtulmuştur.Yalnız şurası mühimdir ki,memleketimizde asayişi muhafaza etmeliyiz. Aksi takdirde herşeyi kaybetmek tehlikesi vardır "(1).

Rauf Bey'in bu demeci yurtta bir ferahlık yaratmasına

(1) **Yeni Gün**,2 Teşrinisani 1334.

rağmen daha sonraki gelişmeler tamamen onun söylediğinin aksine gelişecek ve kendisi de Milli Mücadele'nin baş kahramanlarından olacaktı.

Bu iyimser hava bazılarını endişelendirmişti.İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, İstanbul'a yüksek komiser atanan Amiral Calthorpe'a gönderdiği 9 Kasım 1918 tarihli yazısında; "Türkler bırakışma koşullarının kendi lehlerinde olduğu iddiasında bulunmaya başladılar. Böyle bir izlenim yaratılmasına fırsat vermemeliyiz. Mısır ve Hindistan'daki müslüman uyruklularımızın, Türklerin kesinlikle yenilgiye uğratıldığını anlamaları gerekmektedir; bu Pan-İslamizm ve Pan-Taranizm'e ve İslamın genellikle siyasal maksatlar için istismarına öldürücü bir darbe indirilecektir" (1).

Mütareke sonrası en gerçekçi teşhisi Mustafa Kemal Paşa "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye bu mütareke ile kendisini kayıtsız ve şartsız düşmanlara teslim etmeğe razı olmuştur" (2) sözleriyle koyuyordu.

Mustafa Kemal'in belirttiği teslim işlemi de Kasım başlarından itibaren gerçekleşmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin arzusu dışındaki bu teslim işlemleri işgal olarak ortaya çıkıyordu. Kısaca bu işgallere bölgeler açısından değinirsek şöyle bir tablo çizebiliriz :

Boğazlar Bölgesi : Mütarekenin imzalandığı gün savaş gemilerindeki müstahkem mevkilerdeki Almanlar yerlerini Türklere bırakırken, Çanakkale Boğazı girişindeki mayınlar temiz-

(1) Salâhi Sonyel,**Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara 1973, s. 10.
(2) Tansel, a.g.e., s.31.

leniyordu. 6 Kasım da Çanakkaleye bir İngiliz heyeti gelerek teslim işlemine başladı. % 10 Türk askeri bırakılarak tabyalar İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edilirken, 8-12 Kasım günleri İtilâf gemileri Boğazlardan geçerek İstanbul'da demirlemişlerdi (1). Boğazın Karadeniz kıyılarını 15 Kasım da işgale başlayan İtilâf kuvvetlerinden Anadolu yakası Fransız, Rumeli yakası ise bir İngiliz taburu tarafından tutulur. Diğer yandan Meriç boyunca tertiplenen İtilâf kuvvetleri 6 Kasım'dan itibaren Trakya'yı işgale başlamışlar 18 Kasım'da da Bakırköy istasyonunu işgal etmişlerdi (2).

Batı ve Güneybatı Anadolu Bölgesi :Bu bölgedeki en önemli işgal hareketi şüphesiz ki İzmir'in işgalidir. Güneybatı Anadolu'da çeşitli yerlerdeki işgallerin İtalya tarafından yapıldığı görülmektedir. İtalyanlara gizli andlaşmalarda İzmir'i alma sözü almışlarsa da İzmir kendilerine verilmeyecektir. Ama yine de nüfuz bölgesi kurabilme ve yapılan paylaşmada işine yarayacak pay kapma amacıyla Ocak ayı başlarında Marmaris'i, 28 Mart 1919'da Antalya'yı işgal etmişlerdir. 24 Nisan'da Haydarpaşa'dan Konya'ya asker gönderirken, 11 Mayıs 1919'da Fethiye, Bodrum ve Kuşadası'nı işgal ediyorlardı. İzmir'in işgalinden birgün önce 14 Mayıs'ta Selçuk ve Akşehir'i işgal ediyorlardı (3). Burada hemen şurasını belirtelim ki bu işgallerle Türk aydın ve idarecilerini çeşitli kurtuluş çareleri önermeye yönelten önemli nedenlerden olmakla birlikte

---

(1) Fahri Belen,**Türk Kurtuluş Savaşı**,Ankara 1983,s. 24.
(2) **Türk İstiklâl Harbi I,Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara 1962, s. 120-123.
(3) Fahri Belen, **XX.Yüzyılda Osmanlı Devleti**,İstanbul 1973, s. 383-384.

İzmir'in işgali İtalyanların tutumunun yumaşamasına neden olmuştur. Yani İtalyanların tutumu Türk halkına yardım niteliğine bürünmüştür. Bu nedenle İtalyan işgal bölgeleri çetin mücadelelere sahne olmayacaktır.

Güney ve Doğu Anadolu ile Suriye ve Irak Bölgesi : Mondros Mütarekesine aykırı olarak İtilâf Devletleri'nin bu bölgedeki ilk işgali İskenderun'dan başlıyordu. Mustafa Kemal'in Yıldırım Ordular Grup Komutanlığını bırakmasıyla bölgedeki işgaller daha çok hız kazanmıştı. 9 Ocak'ta Fransız Albayı Romieu genel vali olarak Adana Hükümet Konağına yerleşiyordu. Bu olaydan önce ise Fransızlar Ermenilerle işbirliği sonunda 11 Aralık'ta Dörtyol'a, 21 Aralık'ta Adana'ya, 27 Aralık'ta ise Pozantı'ya giriyorlardı. Ardından da Akköprü ve Çiftehan yine Fransızlar tarafından işgal olunuyordu (1). Suriye Fransızlar tarafından işgal olunurken, İngilizler de 8 Kasım'da Musul'a girerek hükümet konağına İngiliz bayrağını çekiyordu.

İngilizler 1919 yılı başlarından itibaren Mart ayı ortalarına kadar Antep, Cerablus ve Urfa'yı işgal ettiler. Anlaşma gereğince Musul karşılığı olarak 4 Kasım 1919 gününe kadar Urfa, Antep ve Maraş Fransızlara bırakılacaktı (2).Ayrıca Osmanlıların Kafkaslar'ı boşaltma görüşmeleri sürerken İngilizler Batum'u işgal ediyor, 12 Şubat'ta Kars Şûra Hükümetini dağıtarak üyelerini de Malta'ya sürüyorlardı.

Bu cephelerden başka Medine, Asir ve Yemen bölgesi de Ocak 1919 başlarından itibaren boşaltılırken 10 Ocak'ta böl-

---

(1) Tansel, a.g.e.,s.50.
(2) Belen, a,g,e., s.385.

gede büyük kahramanlıklar kazanan Çöl Kaplanı unvanı ile anılan Fahrettin Paşa teslim oluyor ve harp esiri sayılarak yine İngilizler tarafından Malta'ya sürülüyordu (1).

Sonuç olarak, işgaller ve boşaltılan bölgelere bakılınca Türk unsurunun eline, yürürlüğe girmeyecek Sevr Andlaşmasında Türklere bırakılacak topraklardan daha az bir yer kalmıştı. Başlangıçta bu işgaller geçici gibi düşünülürken, zamanla bunun hiçte böyle olmadığı görülecekti. Türk aydın ve idarecilerinin büyük bir kısmı da bu işgallerden kurtulmanın yollarını ciddi biçimde düşünmeye başlamışlardı. Türk varlığını yok etmeğe yönelik bu işgallerin ortaya çıkardığı tablo kötüden de beterdi(2).Bu beter şartlardan kurtulmak için Türk aydın ve idarecileri farklı kurtuluş çarelerine yöneleceklerdi.

3. İZMİR'İN İŞGALİ VE ORTAYA ÇIKAN ÜMİTSİZLİK ORTAMI

İzmir'in işgali, Milli Mücadele içerisinde önemli dönüm noktalarındandır. Mondros Mütarekesinden sonra başlayan işgaller içerisinde en çok tepki gören, bu işgal Türk aydın ve idarecileri ile Türk halkını harekete geçiren olaydır. Türk toplumunu büyük heyecan, üzüntü ve öfkeye sevkeden bu olay Türk aydın ve idarecilerini çeşitli kurtuluş yollarına başvurmada harekete geçiren önemli nedenlerdendir. Bu işgal sonucunda ortaya çıkan hava Türk aydın ve idarecilerinin bir kısmını bağımsızlık dışında kurtuluş çareleri aramaya yöneltiyordu. Bu işgal nasıl yapılmıştır, neden yapılmıştır ince-

---

(1) Gottahard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara 1971, s. 35.
(2) Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, s. 202.

lemekte yarar var.

İzmir'in işgali Mondros Mütarekesinde yer almadığı gibi Wilson prensiplerine de aykırıydı. Ayrıca 1918 öncesi Osmanlı Devleti'ni paylaşmak amacıyla yapılan gizli andlaşmalarda da İzmir ve Batı Anadolu'yu Yunanlıların işgal edeceğine dair bir hüküm yoktu. Buna rağmen Paris konferansında Yunanlıların İzmir'i işgaline müsaade edilmiş ve destek verilmiştir. Mondros Mütarekesi sonrası işgaller bazı araştırıcıların dediği gibi "Osmanlı İmparatorluğu hakkında yapılan gizli andlaşmaların yürürlüğe girmesi"(1)ise de bu gizli anlaşmalarda İzmir İtalyanlara veriliyordu. Ama bu duruma rağmen Yunanlıların İzmir'e çıkmasında en önemli etken şüphesiz ki İngiltere'dir. Çünkü İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki çıkarlarını korumak bakımından İngiltere'nin korumasında Büyük Yunanistan İngiltere'nin işine daha çok geliyordu (2).

Paris Barış Konferansı'nda Yunanlıların Büyük Yunanistan'ı kurma arzuları ile İngiltere'nin çıkarları çakışınca ortaya Yunanlıların İzmir'i işgali olayı çıkacaktı. Konferansın ilk günlerinden itibaren esen hava; Türkler'in savaşa girmesi, Boğazları kapatması savaşın iki yıl uzamasına neden olurken; Bolşevizmin başarıya ulaşmasını sağlamış, Anadolu'daki hıristiyanlara katliam yapılmış, Filistin ve Irak cephesinde bir buçuk milyon askerin dört yıl uğraşmasına neden

(1) Harry N.Howard, **The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923**,New York 1966, s. 218-226.
(2) Arnold J.Toynbee, **The Western Qestion in Greece and Turkey**, New York 1970, s. 42.

olmuştur, o halde cezalandırılmaları gerekir şeklindeydi(1).

Bu psikolojiden yararlanmasını bilen Venizelos, 3 ve 4 Şubat 1919 günlerinde İzmir ve Batı Anadolu ile isteklerini ortaya koydu.Venizelos'un konuşması Wilson'uda etkilemiş Wilson'da alkış tutmuştu (2). Esasen Wilson'un dini nedenlerden Türklere karşı ön yargısı vardı. Bu tavrı ile A.B.D. Başkanı Wilson kendi koyduğu prensipleri kendisi çiğnemekteydi. Amerikan delegelerinin Yunan isteklerine karşı olmasına rağmen (3) Amerikan delegeleri yanında Fransız delegeleri de esasen İngiltere ile olan çekişmeler yüzünden bu isteklere karşı çıktılar. İtalyanlar ise büyük bir öfke içinde konferansı terkettiler. Bunda Wilson'un Fiume üzerindeki tutumu da etkili olmuştu (4).

İtalyan delegasyonunun Paris'i terketmesi Venizelos için büyük bir fırsattı ve bu fırsatı da en iyi şekilde kullanacak tı. 3 Mart'ta konseye sunulan Yunan sınırlarını içeren rapor yukarıda da belirttiğimiz gibi Amerikan, Fransız ve İtalyan delegelerinin tepkileriyle karşılanırken, Mart ayı ortalarına doğru Amerikan delegeleri yumuşamaya başlamıştı. İtalyanların da konferanstan çekilmesiyle birlikte Venizelos'un istekleri meşrulaşmaya başladı. Mayıs başlarında İtalyanların Antalya, Fethiye, Marmaris ve Kuşadası'na çıkarma yaptıkları haberi Paris'e ulaşınca İngiltere ve Yunanistan harekete geçti.

---

(1) Yuluğ T.Kurat,"Batılı Kaynakların Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu(15 Mayıs 1919)",**VII.Türk Tarih Kongresi**, C.II, Ankara 1978, s. 843.
(2) H.Nicolson,**Peacemaking 1919**,New York 1939, s. 256.
(3) Howard,**a.g.e.**,s.244.
(4) Winston S.Churchill, **The World Crisis, The Aftermath**, London 1929, s. 365. Temperley,**a.g.e.**, s. 25.

Lloyd George,İtalyanların yerli Rumlar ile Türkleri birbirine düşürüp aşayişi sağlamak bahanesiyle karaya çıkacakların bunu önlemek için de şehre 2 veya 3 Yunan alayının gönderilmesini ve bu konuda Venizelos'a yetki verilmesini ister. Başkan Wilson da Lloyd George'u destekledi (1).Yapılan görüşmeler sonucu Yunanlıların İzmir'e çıkarılması kararlaştırıldı. Paris'e dönen İtalyan delegasyonu 12 Mayıs oturumunda bir olup bitti ile karşılaştı. "Clemenceau, İzmir'i hıristiyanlarını kurtarmak için şehre Yunanlıları çıkarmak kararı aldıklarını, bu harekâta İngiliz, Fransızlarla birlikte İtalyanların da katılmasını istediklerini açıkladı" (2). İtalya harekâtı desteklemekle birlikte İtilâf birliklerinin şehirde kalmasını istediyse de bu kabul edilmedi.Kararlaştırılan plana göre 15 Mayıs 1919 sabahı Türk tarihine kara bir gün olarak geçecek olan Yunan çıkarması başladı.

15 Mayıs 1919 Perşembe sabahı saat 8'den itibaren Amerikan,İngiliz,Fransız,İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden kurulu İtilâf donanması koruyuculuğu altında Yunan birlikleri İzmir'e çıkmaya başladılar.Yunanlıların yerli Rumlarla yaptıkları vahşete ve hareketlere Y.Tekin Kurat'ın Yabancı literatürden sunduğu iki ilginç örneği sunmakla yetineceğiz:

" İzmir'deki Amerikan Mac Andrews and Forbes kumpanyasından Fred Greene, Washington'a gönderdiği özel raporunda şu noktalara değiniyordu:'15 Mayıs sabahı Kordunboyu'ndaki işime giderken Yunan birlikleri de karaya çıkmak üzere idiler...Fa-

---

(1) Kurat, a.g.e., s. 846.
(2) A.g.e., s. 848.

kat postanenin karşısındaki işyerimin penceresinden gördüğüm şeyler beni çok şaşırttı. Yunan taburunun birinci bölüğü daha Pasaport'un önüne gelmeden, sivil giyinmiş bir Rum, tabancası ile rıhtıma bağlı küçük gümrük devriye motoruna rasgele ateş etmeye başladı.Ondan sonra her taraftan kurşunlar yağıyordu.. İşgalin birinci günü kaç Türk'ün öldüğünü söyleyemeyeceğim, yalnız penceremden görüş açım olan 200 metre içinde 12 ceset saydım". Diğer örnekte bir başka yabancı yazardan naklen şunlar yazılıyordu : "Rumlar Osmanlı idaresi altında yaşadıkları yılların intikamını almaya başlamışlardı. Her Türk ölüm tehlikesiyle karşı karşıya idi... Bir İngiliz deniz subayı, gemisinin küpeştesinden, bir Rum kadınının, su diye bağıran yaralı bir Türk askerinin üzerine çömelip ağzına idrarını yaptığını görmüştü" (1).

İzmir'in işgal edileceği haberi İzmir'de 14 Mayıs'ta duyulmuş o akşam maşatlıkta bir miting yapılmış," Redd-i İlhak Heyeti" imzalı bir de bildiri dağıtılmıştır. İzmir'in işgali ile de yurdun pek çok yerinde başta İstanbul'da olmak üzere mitingler yapılmıştır. İstanbul'da Mayıs sonuna kadar yapılan önemli mitingler Fatih,Sultanahmet,Üsküdar,Kadıköy mitingleriydi. Bu mitinglerde İzmir'in Yunanlılarca işgali kınanırken İzmir'in Türk olduğu vurgulanıyordu. Türk'ün bağımsız yaşayamayacağı belirtilen konuşmalarda,Türk halkının Padişahın etrafında kenetlenmesi de istenmekteydi.Bu mitinglerin en bü-

(1) Kurat,a.g.e.,s. 849. Yunanlıların İzmir'in işgali ile başlayan vahşetleri hakkında yerli ve yabancı araştırıcılardan pek çok örnek verilebilir.Bu konuda Bkz:Bilge Umar **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**,Ank.1974.Türkmen Parlak **Yunan Ege'ye Nasıl Geldi I**,İzmir 1982.

yüğü olan Sultanahmet mitingine 200 bin kişi katılırken, miting sonunda bir de kararname sureti kabul edilerek dünyaya ilan olunmuştur (1). Bu kararname de özetle şu hususlara yer veriliyordu: "1.Bu meydanda toplanan bizler,İstanbul'un Türk ve müslüman halkı,kutsal vatanımızın haksız olarak işgal olunan kısmı boşaltılıncaya kadar, saltanat etrafında demir bir çember gibi toplanarak hayatımızı fedaya hazırız. 2. Siyasi ufkumuzdan kara bulutlar çekilmedikçe, fiilen ortadan kalkmadıkça katiyen inanmıyoruz, heyecanımızı kasten bastırmak isteyenleri telin ediyoruz. 3. Memleketimizde ihtirasların sustuğunu, artık kalplerimizde vatan endişesinden başka endişe bulunmamasını istiyor ve buna ahdediyoruz. 4.Padişahın huzurlarında toplanacak şûrayı saltanatın hayırlı kararlar almasına dua ediyoruz. 5. Toplantımızdan uzak vatandaşlarımızı ve yabancıları matbuat vasıtasiyle haberdar etmek azmindeyiz.İşte vatandaşlar teklifatımız bundan ibarettir" (2).

Türk milleti Padişahın etrafında kenetlenmekten söz ederken Padişah Vahdettin ise "bağıralım, fakat elimizi kaldırmayalım"(3) diyordu. Bu mitinglerin yanında yurdun pek çok yerinden İzmir'in işgalini protesto eden telgraflar saraya, A.B.D. Başkanı Wilson'a ve İtilâf devletleri hükümetlerine telgraflar yağıyordu.Erzurum'dan İstanbul'a,İngiltere,Fransa, İtalya siyasi temsilcilerine gönderilen protesto telgraflarında özetle "Yunan vahşetinden söz edilerek, İtilâf devlet-

(1) Tayyib Gökbilgin,**Milli Mücadele Başlarken** I,Ank.1959,s.89
(2) Kemal Arıburnu,**Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri**, Ankara 1951, s. 48.
(3) Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü** I, Ank.1982, s.271.

lerinden buna seyirci kalmamaları" isteniyor ve bir telgraf şöyle bitiyordu : "İzmir saldırısı felaketi karşısında pek heyecanlı ve yaralı olan biz Türkler, varlığımıza indirilmiş olan bu belanın kaldırılmasını, yıkılan mihrabı,hak ve adaletin onarılmasına bağlı olduğumuz devletimizin adaletsever ve insaniyetinden tekrar diliyoruz (1).

Telgraftan da açıkca anlaşılacağı gibi Türk halkı endişe ve üzüntü içerisindedir. Bu ümitsizlik ortamı içerisinde Türk aydın ve idarecileri çeşitli kurtuluş çaraleri önermeye başlamışlardı.Bu önerilerin başında Manda ve Himaye gibi öneriler geliyordu. Bu ümitsizlik ortamı 26 Mayıs'ta toplanan saltanat şûrasından anlaşılacağı gibi (2), basında ortaya çıkan tartışmalar bunun en açık delilleriydi. Miting ve protesto telgraflarının Paris Konferansı'nda herhangi bir etki yapmaması ve bu durumun basın yoluyla kamuoyuna aksetmesi ümitsizlik ortamını doğuran nedenlerdendi.

Şurasını da hemen belirtelim ki,İzmir'in işgali Türk aydın ve idarecileri ile halkın bir kısmını ümitsizliğe iterken bazılarının üzerinde olumlu tesir yapmıştır.İşgallerin ciddiyetini anlatırken, birlik içinde hareket etmenin ve silaha sarılmaktan başka çare olmadığını da anlatmıştır İzmir'in işgali.Bağımsızlık dışında kurtuluş çareleri öneren Türk aydın ve idarecileri, İzmir'in işgalinden sonra daha yoğun bir biçimde önerilerinin farklı olduğunu isbata çalışmış ve bu yolda faaliyetlerini arttırmışlardır.

---

(1) **Atatürk özel Arşivinden Seçmeler**,Haz:ATASE,Ank.1981,s.1-4
(2) Saltanat Şûrasındaki konuşmalar hakkında Bkz:Tayyip Gökbilgin,**Milli Mücadele Başlarken** I,s.101-119.

B. DOLAYLI NEDENLER

Türk aydın ve idarecilerinin farklı kurtuluş çarelerinin peşinden koşmaya yönelten doğrudan nedenlerin yanında dolaylı nedenler de vardır. En az doğrudan nedenler kadar etkili olduğunu sandığımız dolaylı nedenlerin bazılarını uzun bir geçmişi olduğu gibi bazıları da Mondros Mütarekesi'nden sonra ortaya çıkmıştır.

1. ŞARK MESELESİ (DOĞU SORUNU)

Şark meselesi veya doğu sorunu şimdiye kadar tek bir şekilde tanımlanmış ya da bu konuda tarihçiler tam bir fikir birliğine varmış değillerdir. Bu nedenle Şark meselesi terimi ne zaman kabul edilmiştir, başlangıcı nedir, bu konuda görüş birliği yoktur. Şark meselesi için bir yazar şöyle diyor :

" 18.asırdan itibaren Rusya ve Avusturya - Macaristan devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nun istila etmeye ve onun hıristiyan tebaasını isyan ettirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmalar, Fransa aleyhine açılan muharebeler ile inkıtaa uğradı.

1815 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu halâ mülkî tamamiyetini muhafaza ediyordu. Rusya'nın bu tehdidi altında Osmanlı Devleti'nin ne olacağı bir mesele idi.İşte bu meseleye bir müddet sonra isim takıldı ve adına ŞARK MESELESİ denildi"(1).

Tarihçi Karal,şark meselesi teriminin ortaya atılışı konusunda şunları yazmaktadır : "Viyana Kongresi, Napolyon Bonapart'ın altüst ettiği Avrupa haritasını düzene koymak için

(1) Raif Karadağ, **Şark Meselesi**, İstanbul 1971, s. 5.

toplandığı sıralarda, Rus Çarı Aleksandr kongre delegelerini Rum davasıyla ilgilendirmek istedi. Kongre, milliyetçilik düşmanı Meternih'in ve doğuda Rusya'nın gelişmesini daima endişe ile karşılamış olan İngiltere'nin tesiriyle,bu konu üzerinde görüşmeler yapılmasını reddetti. Buna rağmen, Rus delegeleri, resmi görüşmelerin dışında, kongre üyelerinin dikkat nazarını Osmanlı İmparatorluğu idaresinde yaşamakta olan hıristiyan halkın durumu üzerine çekmeye çalıştılar ve bu durum için "Şark Meselesi"terimini kullandılar.Terim kongreden sonra diplomatlar arasında çok kullanılmaya ve çeşitli manalar kazanmaya başladı" (1).

Albert Sorel ise Şark Meselesi ile ilgili şunları yazmaktadır : "Türkler Avrupa'ya ayak bastığı andan itibaren bir Şark Meselesi meydana gelmiş oldu. Rusya bir Avrupa devleti olur olmaz bu meseleyi kendi menfaatlerine en uygun şekilde halletmek yoluna girdi" (2).

Şark Meselesi'ni biraz daha derinlere götüren batılı yazarlardan Edward Deriyo; "Şark Meselesi, Fatih Sultan Mehmet Han'ın İstanbul'u feth ve ayak basması ile değil, Hazret-i Muhammed'in dünyaya gelmesi ile birlikte doğmuştur. Bu cihetle Şark Meselesi,bir islam meselesi demektir.İslam'ın Avrupa' da ve Asya'da ric'at etmesi,Şark Meselesini tevlid etti"(3) demektedir.Bir başka yazar ise Osmanlı-Mısır ilişkilerinde Mehmet Ali Paşa dönemine ve batı'nın müdahalesine değindikten sonra şöyle diyor :"Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli gerile-

(1) Enver Ziya Karal,**Osmanlı Tarihi** ,C.V, Ank.1961,s. 203.
(2) Karadağ,**a.g.e.**, s. 6.
(3) **A.g.e.**, s.10.

mesinin Avrupa'da yarattığı yankı ve titreşimler, Doğu Sorunu (Şark Meselesi) adıyla tanımlanmıştır" (1).

"Osmanlı gazilerinin Gelibolu yarımadasına çıkmalarıyla başlayan " Şark Meselesi" önce Türklere karşı Avrupa topraklarını nasıl koruyabilmek ve 1683 Viyana bozgunundan sonra Türkleri Avrupa topraklarından nasıl atabilmek yönteminde gelişmişti" (2) diyerek Prof.Yuluğ Tekin Kurat, şark meselesini "Türklerin Avrupa'ya ayak basması" olarak kabul etmektedir. Şark meselesini 1815 Viyana kongresiyle başlatan Karal'a göre "19.yy.'ın ilk yarısında şark meselesi, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı asrın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, yirminci yüzyılda da imparatorluğun bütün topraklarının bölüşülmesi manasında kullanıldı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetinde buhranlı her olayda Avrupalılarca şark meselesi başlığı altında incelendi" (3).

Şark meselesinin uygulanış nedenlerinin en önemlilerinden birisi ve başta geleni şüphesiz ki Avrupa'nın sömürgeci politikasıdır. Toynbee, güçlü ülkelerin hareket merkezini sömürgeciliğin oluşturduğunu ve mevcut boşluklarda sömürgeciliğin çarpıştığını, bunun sonucu genel felekatin meydana geldiğini belirtir. Ayrıca 19.yy.'da Almanya ve İtalya'nın kuruluşuyla batıda dengenin kurulduğunu,batılı devletlerin yeni bir boşluğa yöneldiğini bu boşluğun da"Doğu Sorunu"olduğunu kayde

---

(1) J.C.Hurewitz,"Türk-Amerikan İlişkileri ve Atatürk",**Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**,İstanbul 1983, s.483.
(2) Yuluğ Tekin Kurat,**Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara 1976, s. 16.
(3) Karal, **a.g.e.**, s. 203-204.

der(1).Doğu sorunu ile ilgili batılı devletlerin I.Dünya Savaşı'ndan sonra izledikleri politikayı da şöyle açıklar:"Sevr Andlaşması ile beraber yapılmış olan ve Anadolu'da nüfuz bölgeleri yaratan İngiliz-Fransız-İtalyan üçlü andlaşması,batı emperyalizminin en şaşırtıcı örneklerinden biridir.

Haksızlığa son vermek ve küçük ulusların haklarını korumak için girişilmiş bir savaştan,Başkan Wilson'un küçük ulusların kendi kaderlerini kendileri tayin etmek, milli bağımsızlık ve birlik içinde yaşamak haklarından söz eden idealist açıklamalarından sonra bile dünyanın ileri gelen devlet adamları konferans masalarında eski emperyalizm ve toprak ilhakı yollarından müttefikleri nasıl mükafatlandıracaklarını, uluslarla nasıl oynayıp bir güç dengesi kuracaklarını hesaplamaya başlamışlardı.Böylece Londra'da San-Remo'da ve Sevr'de müttefik devlet adamları ortak bir bölüşme planı hazırlamışlardı. Bu plana göre "Hasta Adam"ın yere serilmiş vücudunu yalnız parçalamakla kalmayacaklar; aynı zamanda önemli bölgelerini, limanlarını parçalarını da alıp götüreceklerdi.Bu emperyalizmin bir zaferiydi. Zafer saatinde mükafatlarını isteyen müttefiklerin tatmini için Batı Asya'nın en zengin bölgeleri koparılıp bunlara verilecekti"(2).

Toynbee'nin şark meselesiyle ilgili görüşlerini doğrulayan belgelerden birisi de Paris konferansındaki konuşmalardır. Bu konuşmaların birinde Wilson'un Lloyd George'a verdiği cevap enteresandır; "... Lloyd George Başkan Wilson'a Türkle-

---

(1) Toynbee,a.g.e.,s. 40-41.
(2) Arnold Toynbee, **Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Milliyet Yayınları, 1971, s. 94.

rin İstanbul'da kalıp kalmayacaklarını sordu.Wilson,şayet benim hükmüm isteniyorsa, Türkler Avrupa'da çok uzun zaman kaldılar ve oradan tamamen temizlenmelidirler, dedi..." (1).

Açıklamaya çalıştığımız şark meselesi için,gelişen olaylar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi durmamış aksine başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri bu meseleyi kendi lehlerine sonuçlandırmak için, patlak veren I.Dünya Savaşı ile bu siyasetin başlıca karşıtlarını Almanya,Avusturya-Macaristan İmparatorlukları ile Rusya Çarlığı'nı da tarihe gömmüş, Osmanlı İmparatorluğu'nu da tasfiye ederek,imparatorluğun en büyük ham madde kaynaklarını ele geçirmişlerdir. Bu kaynakların başında Irak petrolleri gelmektedir.İngiltere'nin Mondros'tan sonra ilk olarak Musul'u işgali bunun kanıtıdır(*)

İşte Avrupa'nın takip ettiği bu politikanın Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerini Türk aydın ve idarecileri de bilmekteydi.Haksız işgaller onların (Avrupalıların) bu düşüncelerini gerçekleştireceği, Türk Devleti'nin ortadan kalkacağı endişesini arttırmıştır. Bu nedenledir ki, başta çeşitli devletlerin manda ve himayesi olmak üzere çeşitli kurtuluş çarelerine yönelmişlerdir.

2. ÇEŞİTLİ CEMİYET VE FIRKALARIN FAALİYETLERİ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra kurulanlar başta olmak üzere faaliyet gösteren cemiyet ve fırkaların tu-

(1) Erol Ulubelen,**İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**,İstanbul 1967, s.200.

(*) Ortadoğu petrolleri ve bu bölgedeki batılı devletlerin 20.yy.'da uyguladıkları politikalar ile ilgili bkz:Stepen Hemsley Longrigg,**Oil The Middle East,Its Discovery And Development**,London 1961.

tumları Türk aydın ve idarecilerini etkilemiştir.Bunun yanında çeşitli kurtuluş çarelerine yönelen aydın ve idareciler görüşlerini gerçekleştirebilmek amacıyla da cemiyet ve fırkalar kurmuşlardır. Sayıları pek çok olan cemiyetlerin etkili olmuş olanları incelemekte yarar vardır. Bunları savundukları görüşlere göre tasnif edersek şöyle bir tablo ortaya çıkıyor.

a. Manda Yanlısı Cemiyet ve Fırkalar

Türk aydın ve idarecilerinin en çok taraftar bulan önerdikleri kurtuluş çarelerinin başında manda ve himaye önerileri gelmekteydi.önerdikleri manda sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin mandası değildi. Fransız ve İtalyan mandaları da söz konusuydu. Manda yanlısı cemiyet ve fırkalar derken biz bunları bütün olarak ele alacağız.

(i) Milli Kongre Cemiyeti :

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir ay sonra (29 Kasım 1918) cemiyet İstanbul'da kurulmuş olup kurucu ve yöneticileri arasında Abdurrahman Şeref Bey,Göz Tabibi Esat Paşa, Halide Edip Hanım, Ferit Paşa, Cami Bey, Dr.Besim ömer Paşa, v.d. gibi bulunmaktaydı. Milli kongre siyasal olmayan (sosyal yardım, öğrenci meslek ve kültür dernekleri gibi) kuruluşlarla tamamen siyasal partilerin ve derneklerin karışımından oluşmuştur (1). Amaç türlü partileri yurt yararına işbirliğine çağırmaktır. Milli kongre türlü yurtsever kurum ve partileri bir kaç kere bir arada toplayabilmişti (2). Başkanı ol-

(1) Tarık Zafer Tunaya,**Türkiye'de Siyasal Partiler**,C.II, İstanbul 1986, s. 150.
(2) Yusuf Hikmet Bayur,**Atatürk, Hayatı ve Eseri I (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar)**,Ankara 1963, s. 200.

makla birlikte bütün yönetim ve gelişmeler "Göz Tabibi" ve "Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Reisi" Esat Paşa'nın kişiliğine ve eylemciliğine bağlı kalmıştır. Milli bilinçlenme ve kurtuluş davasına yararlı yayınlar yapmıştır.Trakya ve Anadolu'nun etnik bakımdan Türk çoğunluğunu, muhtıralarla (örneğin Wilson'a muhtıra) istatistiklerle ve yabancı dillerde yayınladığı kitaplarla savunmuşlardır. Birinci şûrayı saltanata üç üyesi katılmıştır. Şûrayı saltanatda konuşan Hüsnü Bey :

" - Bugünkü tehlikeye karşı alınması lüzumlu tedbirleri düşünmek ve bunun icablarını icra ve tatbik etmek üzere bir şûrayı milli teşkilini teklif ve arzediyorum (1) diyerek görüşlerini belirtiyordu.

Milli Kongre Cemiyeti'nin çok belirgin olmayan, ama İttihat ve Terakki düşüncesi ile Müdafaa-i Hukukçulara sempati ile baktığı kesindir. Hürriyet ve İtilafçılarla da kesin anlaşabilmiş değildir.Uzlaşmacı rol oynamamasına rağmen Heyet-i Temsiliye'ye çektiği telgraf yüzünden Anadolu ile arası açılmıştır (2).Wilson'a gönderilen muhtıra,Halide Edip gibi Amerikan mandasını hararetle savunan kişileri de arasında barındırması nedeniyle Amerika'ya sempati ile baktığını söyleyebiliriz. 1919 seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi sonucunda çalışmaları sona eren cemiyet için Halide Edip "... Bu yeni partililer İstanbul'da mütevazi bir evde toplanarak Esat Paşa'nın koruyuculuğunda bir Milli Kongre meydana getirdiler. Bunların faaliyetini toplandılar, oturdular,konuştular

(1) Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken** I, s. 110.
(2) Tunaya, **a.g.e.**, s. 153.

ve dağıldılar öz deyişiyle anlatabiliriz" (1) diyerek faaliyetlerinin pek etkin olmadığını vurguluyor.

(ii) Wilson Prensipleri Cemiyeti :

Resmi kuruluş tarihi 14 Ocak 1919 olan bu cemiyetin kuruluş tarihi üzerinde çeşitli rivayetler vardır. Kuruluş yeri "Zaman" gazetesi idarehanesidir. Kurucu ve idare heyeti üyeleri; Halide Edip Hanım, Celalettin Muhtar Bey,Ali Kemal Bey, Hüseyin Hulusi Bey, Refik Halid Bey, Ragıp Nurettin Bey,Celâl Nuri Bey, Necmettin Sadık Bey, Cevat Bey, Mahmut Sadık Bey, Ahmet Emin Bey, Yunus Nadi Bey'dir. Büyük bir kısmı gazeteci olan bu cemiyet 5 Aralık 1918'de Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a gönderdiği bir muhtıra ile adlarını duyurarak dikkatleri üzerine çekmişlerdir.Bu muhtırada her ne kadar"(help)yardım " kelimesini kullanmakta olsalar bile Amerika'dan istedikleri ve 9 madde halinde tesbit ettikleri hususlar bunun "manda" isteği olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu muhtırada özetle şu görüşlere yer verilmiştir : "Türk aydın ve ileri gelenleri " Türk Wilsoncular Birliği" adını verdikleri bir birlik kurdular. Amaçları; dünyada yeni bir devrin müjdecisi olan A.B.D.'nin büyük başkanına müracaat etmek olup, kendi milletlerinin belirli bir zaman içinde devlet işlerine vakıf yabancı bir devletin yönetimi altına girmektir Arzumuz nihaî bağımsızlığımızı sınırlayacak bir vasilik olmayıp, gelişmemiş ve geri kalmış bir milleti milletler topluluğunda şerefli bir yere yükseltecek belirli bir zaman için (en az 15 en çok 25 yıl) eğitimdir.Bu eğitimi ve idareyi A.B.D.

(1) Halide Edip Adıvar,**Türk'ün Ateşle İmtihanı**,İst.1962,s.25.

sağlayacaktır. Amerika'dan yönetilmesi istenen Türk imparatorluk sınırlarını barış konferansı tesbit edecektir" (1) denilmekteydi.

Bu muhtıra bir yalvarış mektubu ve teslimiyet belgesi olarak değerlendirilebilir. Fransız Başbakanı Clemenceau'ya gönderilen mektubta Wilson'a gönderilen hususları ihtiva etmektedir. Bu konuda Tunaya; "Amerikalı uzmanlardan oluşacak geniş bir komisyonun, belirli bir süre, Türkiye'deki reformları geliştirici bir organ olarak çalışması istenildiği bildirilmiştir. Bu sonuca, uzun bir düşünce sonunda vardıklarını belirten Wilsoncular, "Türkiye'nin sosyal,ekonomik ve siyasal yapısındaki bozukluklar nedeniyle, kendi kendini ıslah edemeyeceği" konusunda olduklarını belirtmişlerdir. Hürriyet ve eşitlik ülkesi saydıkları Fransa'dan anlayış beklediklerini, İhtiyar Kaplan'a bildirmişlerdir(mektup 17 Aralık 1918 tarihlidir)" demektedir (2).

Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin esas amacı; Amerika'nın dostluğunu kazanarak Wilson prensiplerine uygun bir barışın gerçekleştirilmesi için çalışmaktadır. Bu cemiyetin Amerikan mandasını istemekteki başlıca dayanak noktası, Osmanlı Devleti'nin çoğunluğu Türk olan bölgelerin bile bağımsız kalamayacağı, paylaşılacağı yahut da en büyük kısmının şu ve bu biçimde İngiltere gibi sömürgeci bir devletin eline düşeceği kaygısı vardı (3). Wilsoncuların Amerikan mandasını istemek-

(1) Mine Sümer,"Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a Gönderdiği Bir Muhtıra",**Tarih Araştırmaları Dergisi**,C.III, S.4-5, s.237.
(2) Tunaya,,**a.g.e.**, s. 246.
(3) Bayur, **a.g.e.**, s. 194.

teki nedenleri "Amerika'nın rehberliği ve eğitimi" yani "terbiye ve irşat sistemi" dir. Böylece Amerikalılar çekilip gitse bile arkalarında bir kuvvetli, müreffeh, kültürlü,bütün etnik unsurları müşterek değerlere sahip bir Türkiye bırakacaklardır (1). Bu iki nedenden başka; Türkler'in adil ve istikrarlı bir idareye sahip olamayacakları, azınlık faaliyetlerinin yabancı müdahalesini hızlandıracağı, Türkiye'nin ekonomik bakımdan iyi durumda olmaması, kapatülasyonların varlığı ve devletin ağır bir borç yükü altında bulunması,ülkenin kalkınabilmek için yabancı sermaye ve tecrübeli iyi yetişmiş eleman ihtiyacı, şark meselesi ve Osmanlı Devleti'nin cezalandırıldığı gibi düşünceler Wilsoncuları ve aynı düşünceyi paylaşan Türk aydın ve idarecilerini Amerikan mandası fikrine itmiştir.

Basında çeşitli olumlu ve olumsuz eleştirilerle karşılanan bu cemiyet aslında uzun süre yaşamamakla birlikte, ki kurucularından ve uzun süre savunuculuğunu yapmış olan Amerikan Koleji'nin ilk Türk kadın mezunlarından olan Halide Edip(Adıvar) Doğu Anadolu, ta başlangıçtan beri bunun aleyhindeydi(2) demek suretiyle cemiyetin etkin olmadığını belirtir.

(iii) Milli Ahrar Fırkası :

4 Mayıs 1919'da daha önce kurulmuş pek çok fırkaya ilave olarak yeni bir fırka daha kurulur Milli Ahrar Fırkası.Seçimlere katılmayı amaçlamış küçük bir partidir.İttihat ve Terakkiye karşı bir tutumu vardır. Fırka, "minimalist,nasyonalist"

(1) Mine Erol,**Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**,s.41.
(2) Adıvar,a.g.e., s. 22.

olduğunu ilan etmişti (1).

"Wilson prensipleri Türkler için uygulanmalı, Türkler kendi sınırları içerisinde bırakılmalıdır. Türkiye'de ecnebi ve gayri müslimlere karşı bir düşmanlık yoktur."Türk meselesi asıl (temel), Ermeni meselesi fer'i dir (ikincil)". Kendi sınırları içinde, çoğunluğa sahip oldukları yerlerde Ermenilere bağımsızlık tanınabilir. Ayrıca ülkeye, Anglo Sakson yönetim ve eğitim usulleri ithal edilmelildir" (2). Bu sözler Milli Ahrar Fırkası'nın fikirlerini özetler.Kurucu ve heyet-i siyasiye üyeleri içinde; Cami Bey,Asaf Muammer Bey,İsmail Suphi Bey,Bekir Sami Bey,Süleyman Nüzhet Bey,Abdülhak Şinasi Bey, Mahir Bey,Mehmet Refik Bey gibi tanınmış simalar vardır (3).

Şûra-yı saltanata Milli Ahrar Fırkası'ndan Refik ve Cami Beyler katılmıştır. Refik Bey konuşmasında, mütarekeden sonra Anadolu'nun pek çok kısmının işgal edildiğini belirterek gittikçe yayılan bu işgallerin gerçek mahiyetinin ilhaktan başka bir şey olmadığını belirtir ve şöyle devam eder : "... Damat Ferit Paşa kabinesinin,19 Mayıs tarihli hatt-ı hümayunda ferman buyurulduğu üzere,"hukuku devlet ve milletin mahfuziyetinin tamamlığı" şekline getirebileceğine kani değiliz... İtilâf Devletleri'nin kabul ve ilan eylediği Wilson prensiplerinin metin ve ruhu dairesinde, mülki ve milli birliği sağlamaya çalışan yani Türkiye için bir ve tek idari vekalet teminine hemen girişmek,yeni hükümet için bir umde,bir farize

---

(1) Tunaya,a.g.e., s.461.
(2) A.g.e., s.461-462.
(3) A.g.e., s.460.

olmalıdır"(1).Refik Bey'in bu konuşmasından açıkca manda isteğinde bulunduğu görülmektedir. özellikle Bekir Sami Bey Sivas Kongresi öncesi ve kongrede Amerikan mandasının hararetli savunucularından olmuştur. Bunlarla birlikte fırka daha çok milli harekete yardımcı olarak bilinmektedir.

(iv) Vahdet-i Milliye Cemiyeti :

Esas kurucusunun Ahmet Rıza Bey olduğu bilinen bu cemiyet 6 Mart 1919'da kurulmuştur. Bu cemiyetin kurucuları arasında Amerikan mandası yanlıları olarak bilinen kişiler de vardır. Kurucu ve yöneticileri;Ahmet Rıza Bey,Çürüksulu Mahmut Paşa,Cevat Paşa,Nabi Bey,Reşit Sadi Bey,Celalettin Arif Bey,Abdurrahman Şeref Bey'dir (2).

Ahmet Rıza Bey meclis-i mebusan ve âyan reisliği yapmıştır ve ülkede sözü dinlenen belli başlı aydınlardandır.Ahmet Rıza Bey I.Dünya Savaşı'ndan önce ittihatçılarla birlikte olmasına rağmen savaş yıllarında ve daha sonra muhalefet etmiştir. Ahmet Rıza Bey Vahdet-i Milliye Heyeti'ni kurmuştur. Heyet kendisini siyasal parti ve dernek saymadığını kamuoyuna bildirirken, barış yapılır yapılmaz fonksiyonunun sona ereceğini esas nizamnamesinde belirtmiştir (3).Cemiyet kuruluşundan kısa bir süre sonra, İstanbul'daki yabancı devletlerin sorumlularına Ahmet Rıza Bey imzalı bir muhtıra vermiştir."Bu muhtıra Wilson prensiplerinin Osmanlı ülkesine,adaletli ve insaflı olarak uygulanması istenmiştir. Araplar için geniş bir muhtariyet teklif edilirken, milletlerarası bir anket ya-

(1) A.g.e., s.117-118.
(2) A.g.e., s. 437.
(3) A.g.e., s. 449-450.

pılması da istenmiştir (1).Heyet Amerikan mandasına karşı olduğunu bildirirken, Ahmet Rıza Bey özellikle Fransız General Franchet d'Esperey ile ilişki kurmuştur. Müdafaa-i hukukçularla pek iyi geçinemiyen Ahmet Rıza Bey Fransızca "Ma voix s'èle've vers la France" (sesim Fransa'ya doğru yükseliyor) başlıklı yazısı Wilson prensipleri cemiyeti ile aynı doğrultuda - onlardan biraz daha yumuşak - bir yabancı eğiticiliğini ve koruyuculuğunu istemiştir. Ahmet Rıza Bey bu rolün Amerika yerine "Büyük Fransız Devrimi'nin Fransa'sı" tarafından üstlenilmesini önermiştir (2).

Saltanat şûrasında da ismi verilmeden Vahdet-i Milliye Heyeti temsilcisi tarafından manda savunulmuştur. Şûra da Hamit Bey; İzmir'in işgalini protesto ederken, Anadolu ve Rumelinin parçalanarak çeşitli ülkelerin mandasına terkedilmesini reddetmiştir. "Gerek manda suretiyle gerek diğer suretle muhtelif devletlerin idaresi altına verilemez. Bunlar bir bütün teşkil eder, birbirinden ayrılamaz. Binaenaleyh burada Wilson prensipleri mucibince Osmanlı Devleti'nin idaresi altında kalmaları ve müstakil bulunmaları icap eder. Hak ve adalet icabı da budur. Eğer şayet mandaya lüzum olur ise hepsinin müttehit ve bir kitle olarak bir mandater tarafından idaresi kabil olabilir. Eğer başka çare yoksa o suretle muvakkat bir müddet için büyük devletlerden birisinin yardımı suretiyle idare olunması kabul edilebilir" (3).

Cemiyet üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Ermenistan

(1) **Vakit**,17 Ağustos 1335.
(2) Tunaya, **a.g.e.**, s. 443.
(3) Gökbilgin, **a.g.e.**,s. 108.

konusunda tavizkar tutumu müdafaa-i hukukçuların protestosuna neden olmuştur."Hiç bir yumruk altında ezilmeyen adam" olarak nitelenen Ahmet Rıza Bey Avrupa'ya hareket ederek orada çalışmaya karar verince(19 Eylül 1919)heyetin de sonu gelmiştir

(v) Türk-Fransız Muhipleri Cemiyeti:

Kuruluşu kağıt üzerinde kalmış bir cemiyettir. Cemiyetin nizamnamesine göre amacı; "geleneksel bir dostluğun canlandırılması,sürdürülmesi ve her iki milleti birbirine yakından tanıtmak"olarak ifade edilmiştir.Ayrıca cemiyetin siyasi fırkalarla ilgisinin olmadığı belirtilmiştir(1).Kuruluşu 15 Aralık 1335'tir. Mustafa Kemal Atatürk'e göre "Fransızlardan gelen istek üzerine Celalettin Arif Bey'e kurdurulmuştur(2). İngiliz muhipleri cemiyeti gibi teşkilatlanıp faaliyet gösteremeyen bu cemiyet Fransızlardan maddi ve manevi destek almadığı anlaşılmaktadır. Paris'te üyeleri kaydedilmekle birlikte neden etkili olamadığı anlaşılmamaktadır.

Fransız yazarlarından Piyer Loti adına kurulan Piyer Loti Cemiyeti'de Türk-Fransız ilişkisini artırmaya yönelik bir cemiyet olup, büyük etkiler meydana getirdiğini söylemek pek mümkün değildir. Ankara hükümeti'nin temasta olduğu bu cemiyet daha çok bir fikir cemiyeti olarak faaliyet göstermiştir. Cemiyetin Fransız mandası gibi bir amacı gözükmemekle birlikte Piyer Loti'nin Türklere ve Milli Mücadele hareketine sempatisinin cemiyetin kurulmasındaki neden olarak görülmektedir. Bu faaliyetler Fransa'nın Ankara hükümeti'ne yaklaşması-

(1) Tunaya, **a.g.e.**, s.538.
(2) Atatürk,**Nutuk, Belgeler**,C.III, s. 171, (Belge 219).

na ve sempati kazanmasında etkili olduğu bilinmektedir. Piyer Loti'nin yazılarının Fransız halkı üzerinde olumlu tesirleri görülmüştür.

b. Himayeye Taraftar Cemiyet ve Fırkalar :

Osmanlı aydın ve idarecilerinden bazıları da özellikle İngilizlere hoş görünerek, onların istek ve dileklerini yerine getirirlerse felaketten kurtulacaklarını zannediyorlardı. Bir çok müslüman ülkeyi egemenliği altında tutan İngiltere'nin himayesi altına girmekle daha rahat bir hayat sürecek, kuvvetli İngiltere ile güven altında bulunacak, bir müddet sonra da bağımsızlığa kavuşacaklarını ümit ediyorlardı.İşte bu amacı gerçekleştirmek için bazı siyasi parti ve cemiyetler kurulmuştur.

(i) Hürriyet ve İtilâf Fırkası :

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, İttihat ve Terakki partisinin feshi ile birlikte eski muhalefet harekete geçmişti. Damat Ferit Paşa da bunlardan birisiydi.Damat Ferit Paşa, ömer Paşa'yı ziyaret etmiş ve ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatarak bir kenarda oturmanın doğru olmadığından söz etmiştir. Daha sonra Tepebaşı Aristokratlar kulübü olarak bilinen Serkldoryan'da bir yemek verilmiş ve yemeğe Müşir ömer Paşa, Mustafa Sabri,Vasfi,Mustafa Asım ve Zeynelabidin Efendiler katılmıştır. Toplantıda Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin yeniden kurulması ileri sürülür. Yapılan tartışmalar sonucu Nuri Paşa Başkanlığa seçilir (1). Fırkanın kuruluş tarihinin

---

(1) Lütfi Simavi,**Osmanlı Sarayının Son Günleri**,İstanbul Hürriyet Yayınları, s. 474.

kesin olmadığını belirten Tunaya, 14 Ocak 1919'u kuruluş tarihi olarak göstermektedir. Fırkanın kurucu ve yöneticileri ise şunlardır :"Müşir Nuri Paşa(Reis),Zeki Paşa,Seyyit Abdülkadir Efendi,Mustafa Sabri Efendi,Vasfi Efendi,Süleyman Paşa, Ferit Paşazade Celalettin Paşa,Ali Kemal Bey,Nurettin Bey, Rıza Tevfik Bey,Hacı Osman Efendi,Mehmet Ali Bey'dir (1).

Fırka kısaca şu görüşlere yer vermiştir :"İttihat ve Terakki ağır biçimde tenkit edilmekte, suçluların cezalandırılması istenmekte, liberal bir yönetimle tutumlu davranılması öğüdü verilmekte ve subayların ayrıca teşkilat kurmalarına mahal vermemek için onların tatmin edilmesi ileri sürülmektedir(2).İtilâf Fırkası Kürt Teâli ve İngiliz Muhibleri Cemiyetleri ile birlikte yayılırken müdafaa-i hukukçulara karşı olmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası saltanat şûrasına da temsilci göndermiştir. Şûra'ya katılan fırka reisi Sadık Bey, hükümetin başlangıçta olumlu faaliyetlerde bulunurken sonradan bunu sürdüremediğini belirtiyor. O zamana kadar ki ve devam eden işgallere mukavemet etmeye takatimizin olmadığını belirterek, dışarıdaki müslümanların daima Osmanlı Devleti'ne yardım ettiğini ifade ediyor ve sözlerini şöyle bitiriyordu : "...vazifemiz,şimdiki vaziyetin ağırlığı ve nazik durumu için de yeni bir karışıklık yaratacak olan maddi hareketlerden çekinerek seziş ve anlayış dairesinde hakkımızı istemek ve yeryüzünde bir sulh unsuru olmaya çalışarak zavallı milletimizden başka Hindistan'daki din kardeşlerimizin de menfaati namına devletimizin eski ve tarihi dostu bulunan büyük bir dev-

(1) Tunaya,a.g.e.,s. 264.
(2) Bayur, a.g.e., s.207.

letin milli ve siyasi mevcudiyetimizi muhafaza etmek suretiyle müzaharet ve dostluğunu sağlamak uygun olacağı düşüncesindeyim" (1). Beyanatıyla İngiltere adı verilmemekle birlikte açıkca İngiltere himayesi isteniyordu. Çünkü Hindistan İngiliz sömürgesi olup "Hindistan'daki din kardeşlerimizin de menfaati namına" ve "eski ve tarihi dostu" ifadesiyle bunu belli ediyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının görüşlerini çeşitli yayın organlarında savunduğu görülmektedir. Resmi yayın organı"Mesuliyet"tir. Alemdar,Sabah,Peyam,Peyam-ı Sabah,Yeni İstanbul,İstanbul'daki belli başlı yayın organlarıdır.Kastamonu'da Zafer,Mudurnu'da Kürsi-i Millet, Edirne'de Teemmin,Bandırma'da Adalet,Adana'da Ferda,İzmir'de Köylü ve İslahat, Trabzon'da İrşad bunlardandır (2).

Bu dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkası denince ilk akla gelen İngiliz himayesi ve fırkanın İngilizlere olan sempatisidir.Sina Akşin,bir İngiliz raporuna dayanarak Hürriyet ve İtilâf'ın İngilizlerle olan ilişkisi konusunda şunları belirtiyor :"Deedes'in 27 Şubat günlü raporundan Hi'nin İngiltere-nin desteğini elde etmek için bir kaç kez İngiliz komiserliğine başvurduğunu ve İT'lileri cezalandırma işinin ancak kendilerince yapılabileceğini, bunun için İngiliz hükümeti'nin desteğinin şart olduğunu söylediklerini anlıyoruz" (3).

Tunaya, Hürriyet ve İtilâf İktidarını Damat Ferit Paşa'nın somutlaştırdığını söylemenin gerçeğe aykırı düşmeyeceğini belirterek Damat Ferit Paşa hakkında; "Allaha ve İngilizlere

---

(1) Gökbilgin, a.g.e., s.112-113.
(2) Tunaya, ,a.g.e., s. 278.
(3) Sina Akşin,**İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**,s.185.

inanan ve koyu bir İttihat ve Terakki düşmanı olan Ferit Paşa Fransızlara da göz kırpmayı unutmamıştır" diyor (1).

Tam bir görüş birliğinde olmayan fırka üyeleri zaman zaman birbirlerine ters düşmüşlerdir. Hürriyet ve İtilafcılar Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin hızlı gemişimi karşısında Damat Ferid Paşa'nın da siyasal hayattan çekilmesi üzerine suskunluk dönemine girmişler fırkasız fırkacılar olmuşlardır (2). Milli Mücadele'nin sonuna doğru tekrar toparlanma gereği duyan Itilâfcılar 30 Ağustos Başkumandan Meydan Muharebesi kazanılınca İngiltere sefaretine sığınmışlardır.Bunların başında İtilâfcı Reis Miral Sadık Bey geliyordu.Taşkışla'da koruma altına alınan Hürriyet ve İtilâfcılar daha sonra çeşitli limanlara uğrayarak yurt dışına kaçmak amacıyla İskenderiye limanına gitmişlerdir. Dörtyüz kadar olan bu sürgünler İtalya,Balkanlar,Suriye,Mısır hatta Cava Adasına kadar dağılmışlardır (3).

(ii) Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi :

Kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte cemiyetin proğramı **Alemdar** gazetesinde 7 Ocak 1919'da yayınlanmıştır.Askerlerin bekçileri anlamına gelen Askeri Nigehban Cemiyeti'ni Tunaya,mütareke döneminin gürültücü ve blöfcü derneklerinden birisi olarak nitelendirir (4).Askeri Nigehban Cemiyeti İttihat ve Terakkicilere karşı olarak küçük bir subay grubu ve emekli paşalar tarafından kurulmuştur.

(1) Tunaya,a.g.e., s. 283.
(2) **A.g.e.**, s. 275-276.
(3) **A.g.e.**, s. 306.
(4) **A.g.e.**, s. 337.

Cemiyet,subayların ekonomik durumlarını kalkındırmak ve orduyu politikadan uzaklaştırmayı ilke saydığını kamuoyuna ve resmi makamlara bildirmiştir. Askeri Nigehban Cemiyeti kendini ihtilalci olarak göstermeye çalışmıştır. Bu cemiyet Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti ile beraber İngiliz politikası doğrultusunda hareket etmiş müdafaa-i hukukun gelişmesini önleme ve iç isyanlara katılma bakımından aktif rol oynamıştır. Mütarekenin anarşik havası içerisinde türeyen bir "bozguncu dernek" olarak ortaya çıkan bu cemiyet işe başladıktan on ay sonra hükümetçe fesh edilmiştir (20 Ekim 1919) (1).

Damat Ferit'ten çok yüz bulan ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile birlikte İngiliz yanlısı bir politika izleyen bu cemiyet 1919 yılında sonra 1922 yılına kadar çalışmalarına devam etmiştir.

(iii) İngiliz Muhipleri Cemiyeti :

Bayar'a göre; Lloyd George'un Türkiye hakkındaki düşüncesini yerine getirmek için bir alet olarak (2) kurulan İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kuruluşu 20 Mayıs 1919 tarihi kabul edilmektedir (3). Atatürk Nutkunda,bu cemiyetin kuruluş amacını şöyle açıklar : "İstanbul'da sayılabilecek teşebbüslerden biri,İngiliz Muhipleri Cemiyeti (İngiliz Dostları Cemiyeti) idi. Bu isimden, İngilizlere dostluk besleyenlerin kurduğu bir cemiyet anlaşılmasın. Bence bu cemiyeti kuranlar kendi şahıslarını ve şahsi menfaatlerini gözetenler ve şahıs-

(1) Atatürk,**Nutuk**,C.III,Belgeler, s. 210.
(2) Celal Bayar,**Ben de Yazdım(Milli Mücadeleye Giriş)**,C.VII, İstanbul 1968, s. 2202.
(3) Tunaya,**a.g.e.**, s. 472.Ayrıca Bkz:Sarıhan,**Kurtuluş Savaşı Günlüğü** I, s. 263.Bayur,**Atatürk Hayatı ve Eseri** I,s.203.

larıyla menfaatlerinin korunması çaresini Lloyd George hükümeti vasıtasıyla İngiliz himayesini sağlamakta arayanlardır. Bu zavallıların, İngiltere Devleti'nin, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak ve himaye etmek arzusunda olup olmayacağını bir defa olsun hatırlarına getirip getirmediklerini düşünmek lazımdır" (1).

Cemiyetin ilk kurucu ve yöneticileri şu kişilerden oluşmuştu :"Memduh Paşa,Şehremini Cemil Paşa,Ahmet Zülkefil Paşa, Ali Rüştü Efendi, Kâmil Paşazade,Abdullah Efendi,Kiraz Hamdi Paşa,Kâmil Paşazade Şevket Bey, Sait Molla Bey,Enver Bey,Sadrettin Bey,Safiyettin Bey,Ressam Ahmet Paşa,Abdullah Zühtü Bey, Nebil Ziya Bey, Süruri Efendi, Emin Bey,Ahmet Rıfat Bey, Nüzhet Paşa,Halid Bey" bunlardan başka cemiyette "Osmanlı Padişahı Vahdettin, Damat Ferit Paşa,Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Beyler ile Rahip Frew" yer almışlardı (2).

Tunaya, cemiyetin "İngiliz parasıyla,İngiliz kontrolü altında,İngiliz politikasının savunuculuğunu üstlenmiş Türkler tarafından kurulmuştur" (3) sözleriyle Bayar'ın düşüncelerini tasdik etmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, cemiyetin iki yönü ve mahiyeti olduğunu belirterek şöyle diyor :"Biri açık yönü ve medeni teşebbüslerle İngiliz himayesini isteme ve sağlama gayesi güden mahiyetteydi. Diğeri gizli yönüydü : "Asıl faaliyet bu yöndeydi. Memleket içinde teşkilat kurarak isyan ve ihtilal çıkarmak,milli şuuru felce uğratmak,yabancı müdahelesini kolaylaştırmak gibi haince teşebbüsler, bu cemi-

(1) Atatürk,Nutuk,C.I, s.9.
(2) A.g.e., s. 10.
(3) Tunaya,a.g.e., s. 473-474.

yetin gizli kolu tarafından idare edilmekteydi" (1).

Cemiyetin yayınladığı beyannamede açıklandığı gibi amaç; idaresi altında milyonlarca islam nüfusu bulunan İngiltere ile Hilafet ve Saltanatı kendisinde toplayan Osmanlı Devleti arasında öteden beri mevcut olan bağları ve dostluğu kuvvetlendirmek (2) olarak belirtiliyordu. Bu cemiyetin açıkca ilan ettiği tek kurtuluş yolu İngiliz himayesiydi. Bu görüş İngiliz Muhipler Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilâf Fırkasını kader ortaklığına götürmüş, bir çeşit bütünleşme yaratmıştır.İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin başta İstanbul olmak üzere Hürriyet ve İtilâf'ın örgütlendiği yerlerde örgütlendiğini görüyoruz. İngiliz Muhipler Cemiyeti Türk bağımsızlık hareketine karşı Milli Mücadele ortamında, İngiliz desteğiyle varlığını sürdürmüştür. Gittikçe gelişen başarılar karşısında önemli ölçüde gücünü kaybeden cemiyet 1922'ye kadar varlığını sürdürebilmiştir.Elde edilen son zaferle birlikte İngiliz Muhipciler kaçış yolu aramışlardır. Meşhur Sait Molla yurt dışına kaçarken üyelerin bir kısmı Ankara İstiklâl Mahkemesinde yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Bir kısmı da yüzellilikler listesinde yer almıştır.

c. Bolşevik Yanlısı Cemiyet ve Fırkalar :

Bu cemiyet ve fırkalar, doğrudan Rus manda veya himayesini istememekle birlikte Bolşevik rejimine taraftar olurken bazıları Enternasyonal toplantı kararlarını benimsemişlerdir. Kuruluş sırasına göre bunların belli başları şunlardır :

---

(1) Atatürk,a.g.e., s. 10.
(2) Erol,**Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, s. 47.

(i) Sosyal Demokrat Fırkası:

23 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan bu fırka kendisini İkinci Enternasyonale bağlı saymıştır. Kurucu ve yöneticileri : Dr.Hasan Rıza Bey,Kâzım Bey,Yorgaki Efendi,Dr.Lebib Bey, Mehmet Esat Bey,Muallim Osman Nuri Bey,Muallim Abdullah Bey,Hamdi Bey'dir (1). Pek güçlü olmayan bu fırkanın bir temsilcisi birinci saltanat şuurasına da katılmıştır. Wilson prensiplerinin uygulanmasını isteyen Dr.Hasan Rıza Bey; "... Wilson Sosyal Demokrattır ve Sosyalistler her surette milletlerin müdafasına hizmet ederler... Bir milletin mukadderatının tayini o milletin fertleri arasında adaletin yayılmasıyla olur ve bu iki vakit geçmiş olsun veya olmasın adl ve hak her yerde top ve tüfekten daha evvel gelir. Sosyalistler Türkler aleyhinde değil lehindedirler iyi bilinmelidir ki küçük bir zümrenin yaptıkları ile bütün masum Türk milleti itham edilemez" diyerek görüşlerini belirtirken durumun Wilson'a bildirilmesi gerektiğini ifade ediyordu (2). Fırka,işçi,köylü ve küçük zanaatkârı örgütlemeyi, milletlerarası sosyalizmin yüklediği bir görev saymıştır ve sosyalizm konusunda polemik alanına atılmıştır. 1919 yılı sonlarına doğru fırkanın adı duyulmaz olmuştur.

(ii) Türkiye Sosyalist Fırkası :

"Sosyalist Hilmi" veya "İştirakçi Hilmi" adlarıyla bilinen Hüseyin Hilmi Bey tarafından yeniden 20 Şubat 1919'da kurulmuştu. Kurucu ve yöneticileri arasında;"Hüseyin Hilmi Bey,

---

(1) Tunaya, a.g.e., s. 230.
(2) Gökbilgin, a.g.e., s. 119.

Mustafa Fazıl Bey,Namık Hasan,Mehmet Ali Bey,Sadrettin Celal Bey,Suphi Nuri Bey, Dr.Refik Nevzat Bey,Çopur Rıza Bey,Dr.İhsan özgen Bey,Mehmet Nurettin Bey" bulunuyordu (1). Partinin adı lideri ile bütünleşmiştir. Partinin resmi organı olarak faaliyet gösteren **İdrak** gazetesinde fırka beyannamesi yayınlanmıştı.Beyannamede,"İnsanlar arasında eşitliğin sağlanması, işçi ve fakir halkın menfaatlerini temin etme,gibi gayelerden söz ediliyordu. Partinin tüzüğüne göre Türkiye Sosyalist Fırkası,uluslararası sosyalist fırkanın bir parçasıdır.Bu da İkinci Enternasyonal'den başka bir örgüt değildi (2).

Fırkanın 1919 yılı nizamnamesinde 1 Mayıs gününün amele ve çiftçi bayramı olarak kabul edildiğini görüyoruz. Fırka, "Pan Natikon (Rus Amele Birliği)" aracılığı ile, Yunan Komünist Partisi'nin İstanbul şubesi başkanı Sarafim ile ilişki kurmuştur (3). 1919 seçimlerinde başarı gösteremeyen fırka, liderinin öldürülmesiyle de siyasi hayatını tamamlamıştır.

(iii) Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası :

Berlin'de Hamdullah Suphi başkanlığında bir Türk kulübünde yedi sekiz genç tarafından Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası adıyla bir fırka kurulmuştur.Fırka Sovyetler Birliği'nin ideolojisinden etkilenmiştir (4). 22 Eylül 1919'da kurulan parti 17 Aralık'ta yasallık kazanırken adına "Sosyalist"kelimesini de eklemiştir.Kurucu ve yöneticilerinden bazıları; "Mehmet Vehbi,Vedat Nedim,Ali Nizami,Ethem Nejat,Ahmet Akif,

(1) Tunaya,a.g.e., s.398.
(2) A.g.e., s. 403.
(3) Tunçay,**Türkiye'de Sol Akımlar**, s. 56.
(4) Tunaya,a.g.e., s. 494.

Dr.Şefik Hüsnü Bey" dir (1).İstanbul'un işgalinden sonra partide bölünme meydana gelirken üyelerin bir kısmı İstanbul'da kalmış bir kısmı Anadolu'ya geçmiştir. İstanbul'da kalanlar III. Enternasyonale bağlı Türkiye Kominist Partisi ile bütünleşmişlerdir (2). Bazı üyeleri ise bu duruma direnirken Moskova'nın kayıtsız şartsız emrinde olmayı reddetmişlerdir.İstanbul'daki üyeler **Aydınlık** dergisinde toplanmışlar ve "Aydınlık" dergisi bir bakıma Türkiye Komünist Partisi'nin yayın organı sayılmıştır (3). Komünist Enternasyonalce ağır eleştirilere hedef olan Aydınlıkçılar, daha sonra halka ve köylüye hitap amacıyla" **Orak-Çekiç**" dergisini çıkarmışlardır. 1919 seçimlerinde başarı sağlamayan parti emperyalizme karşı savaştığı için Anadolu hareketinin yanında olmuştur.

d. Bölgesel Kurtuluş Yanlısı Cemiyet ve Fırkalar :

Bu cemiyetler faaliyet gösterdikleri yerleri veya belirli bir bölgeyi savunmayı amaç edinmiş cemiyet ve fırkalardır. Bu cemiyetlerin bazıları da savunmayı düşündükleri bölge de bağımsız devlet kurma çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu cemiyet ve fırkalar Türk aydın ve idarecilerinin büyük bir kısmını fazla etkileyememişlerdir. Fakat zaman geçtikçe özellikle İzmir'in işgalinden sonra, giderek bağımsızlık fikrinde birleşmeye başlamışlardır. Yani bölgesel kurtuluşu başlangıçta çare olarak gören bu cemiyet ve fırkalar sonuçta Türk bağımsızlığının yegane çare olduğu düşüncesinde birleşmişlerdir.

---

(1) **A.g.e.**, s. 493.
(2) Tunçay,**a.g.e.**, s. 308.
(3) **A.g.e.**, s. 308.

(i) Kars Milli İslâm Şûrası :

5 Kasım 1918'de Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri'nin "Elviye-i Selase"denilen "Kars,Ardahan ve Batum" yöresini istila etmelerini önlemek amacıyla kurulmuştur. Milli İslâm Şûrası Hükümeti'ni Wilson prensiplerine dayanarak kuran bu cemiyet bölgede bağımsızlığını ilân etmiştir. İngilizler tarafından tanınan hükümeti II.Kongresinde adını değiştirerek "Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti" adını almıştır (1). 13 Nisan 1919'da İngilizler tarafından parlamentosu basılarak üyelerinin bir kısmı Malta'ya sürülmüş, Şûra üyeleri Ermenilerle mücadeleye devam etmişlerdir.

(ii) Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti :

Adından da anlaşılacağı üzere, doğu illerinin Ermenilere verileceği haberi üzerine doğu illerini savunmak amacıyla kurulmuş bir cemiyettir. Erzurumlu Hoca Raif Efendi ve Süleyman Nazif Bey'in girişimiyle İstanbul'da kurulmuştur. Başkanlığına Mahmut Nedim Bey getirilmiştir.Cemiyet yaptığı bir kaç toplantıdan sonra şu esasları savunmaya karar vermiştir: "1. Doğu vilayetleri bir müslüman yani Türk memleketidir. Bu bölgede Ermeniler öteden beri çok küçük bir azınlıktır. 2.Elli yıldan beri Ermeniler bu bölgede çeşitli siyasi öldürmeler ve komitecilikle müslümanları müdafaa zorunda bırakmışlardır; teşebbüs ve tekaddüm onlardan gelmiştir" (2). Cemiyet,düşüncelerini Türk halkına ve bütün dünyaya duyurmak ve savunmak

---

(1) Refik Turan-Muhammet Şahin-Mustafa Safran,**Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I** , Ankara 1988, s. 110.
(2) Cevad Dursunoğlu,**Milli Mücadele'de Erzurum**,Ank.1940,s.17.

amacıyla "**Hadisat**" adlı bir gazete çıkarırken 10 Mart 1919'da Erzurum'da bir şube açtı.

Erzurum'da bulunan şehzade Abdülhalim Efendi'ye Padişaha sunulmak üzere bir muhtıra veren cemiyetin muhtırasında; "her ne surette olursa olsun vatanın savunulacağı"belirtiliyordu (1). Cemiyetin aldığı kararları kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür: "1. Bir heyet-i fa'ale meydana getirmek, 2.Teşkilâtı ilçe ve köylere kadar götürmek, 3. Doğu vilayetleri'nin hepsini bir fikir etrafında toplamak, 4.Ordu ile temas kurmak" (2).

Cemiyet Trabzon Mahafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ile Sivas,Diyarbakır,Elazığ,Bitlis,Van ve Erzincan Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetlerine birer yazı göndererek işbirliği yapılmasını istemiştir. Bundan da anlaşılacağı üzere doğu illerini savunmayı esas alan, bölgesel kurtuluşu amaçlamış bir cemiyettir.Gerçekten de doğu illerinde Milli Mücadele'nin yütülmesinde cemiyetin büyük katkısı olmuştur. Sivas Kogresinden sonra tam bağımsızlık düşüncesinin baş savunucularından olarak cemiyet kongrede alınan karar gereği diğerleriyle birleşmiştir.

(iii) İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti :

Batı Anadolu'da Rum iddialarına karşı mücadele için 26 Aralık 1918'de İzmir'de kurulmuştur. Cemiyet İzmir'in işgaline karşı silahlı mukavemeti amaç edinmiştir. İzmir'in Türklüğü hakkında kamuoyunu aydınlatmak ve barış konferansı nezdin-

(1) Tansel,a.g.e., s. 143.
(2) A.g.e., s. 143.

de girişimlerde bulunmayı 2-19 Mart 1919 tarihinde yapılan kongresinde kararlaştırılmıştır.

Bölgesel kurtuluşu amaç edinen bir başka İzmir'de kurulan cemiyet Reddi İlhak Cemiyeti'dir. 14 Mayıs 1919'da bildiri dağıtarak Yunan işgaline karşı halkı mitinge davet etmiştir. Yunan işgali cemiyetlerin çalışmasını durdurmuştur.

(iv) Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-u Heyet-i Osmaniyesi :

Edirne'de kurulan cemiyet "**Trakya**" adında bir de gazete çıkarmıştır.Cemiyet, amacını;"Balkan savaşı'ndan önceki Edirne ili, Edirne,Kırklareli,Tekirdağ,Gelibolu,Gümülcine,Dedeağaç sancaklarını içine alan ve bir bütün teşkil eden Trakya'nın ırk,kültür,ekonomi ve tarih bakımlarından Türklere ait olduğunu ilmi ve tarihi vesikalarla ispat etmek" olarak açıklamıştır (1).

22 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'da toplanan cemiyet üyeleri önemli bazı kararlar almıştır. Bu kararlarında "Trakya parçalanamaz bir bütündür, Trakya'nın gerçek sahipleri,ahalisinin yüzde yetmişbeşinden fazlasını teşkil eden Türkler'dir. Şüphe edilirse Wilson prensiplerine göre plebisit de yapılabilir"denirken "Yunan askerlerinin Trakya'dan uzaklaştırılması" isteği de vardı (2).

Bölgesel kurtuluşu amaç edinen bu cemiyetlerden başka aynı amaçlarla çalışan diğer bazı cemiyetlerde şunlardı:Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti, Kilikyalılar Cemiyeti'dir.

---

(1) Tevfik Bıyıklıoğlu,**Trakya'da Milli Mücadele**,C.I, Ankara 1955, s.150.
(2) **A.g.e.**, s. 152.

3. BASININ YARATTIĞI HAVA

Kitle iletişim araçları kamuoyunun oluşmasında en etkili vasıtalardandır. Bu araçların en etkilisi şüphesiz ki basındır.Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde bugünkü kadar olmasa da basının etkisi az değildi. Okur yazar oranı az olmasına rağmen. Bu durumda basının yarattığı havadan en çok etkilenen Türk aydın ve idarecileridir. Çeşitli kurtuluş yolları öneren Türk aydınları savundukları fikirleri basın yoluyla duyurmaya, kararsız olanları kendi fikirlerine iknaya,çeşitli çareler arayanları kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır. Avrupa'da devam eden barış konferanslarındaki görüşleri yansıtmaları, bunları kendi açılarından yorumlamaları elbette aydınları etkilemiştir.Gerek hatıratlarda,gerek aydın ve idareciler arasındaki yazışmalarda,gerekse o günkü gazetelerde bu durumu apaçık görmekteyiz.

Basında İzmir'in işgalinden sonra Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan nasıl çıkacağı,işgallerden nasıl kurtulacağı,Paris Barış Konferansı'ndan ne tür kararlar çıkacağı en çok yazılan hususlar olmuştur. Birinci bölümde genel olarak üzerinde durduğumuz kurtuluş çareleri savunulmuş, bu görüşler etrafında tartışmalar olmuştur. Şimdi bu tartışmalara kısaca değinelim .

19 Mayıs 1335 (1919) tarihli **Alemdâr** gazetesinde Refî Cevad "Kimi istiyoruz" başlıklı baş yazısında; "... her gün bir uzvumuz koparılacağına kendimizi doktora teslim edip kurtulalım" diyerek İngilizlerin Osmanlılara geçmişte yardımlarından örnek vererek devam ediyor; "...Anglo-Saksonlar bulun-

dukları yere öyle bir hayat nefh ederler ki onu hala lâyık ve istikbale karşı kuvvetli bir namzet olacak bir mevkiye getirirler" daha sonra İngilizlerle ilgili bir hatıra naklederek yazısını bitirir (1).

Alemdar gazetesinde başyazar açıkca belirttiği gibi İngiliz dostluğunu, İngiliz himayesini savunmaktadır. İki gün sonra aynı yazar yine aynı köşede aynı fikirleri savunarak İngiltere'nin bu yardımı yapmak zorunda olduğunu şu sözleriyle belirtiyordu : "... Bize insan olmamız itibariyle muavenete mecbur olan İngiltere'ye elimizi uzatıyoruz..."(2). Aynı gün **Alemdar** gazetesi, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin İngiliz himayesi için İstanbul'da imza toplamasını"cidden şayan-ı şükran bir hareket" başlığıyla veriyordu (3). Bir başka İngiliz yanlısı gazete **Türkçe İstanbul**'da Sait Molla" Memleketimizin hal ve istikbalini kurtaracak yegane çare İngiliz himayesidir. Millet zaman geçirmeden bu himayeyi istemelidir" diyordu (4). 10 Ağustos 1919 tarihli **Peyam**'da Ali Kemal Bey'de; "Amerikan Mandasını isteyenlerin, sıra İngiltere'ye gelince "istemezük" diye feryat ettiklerini uzunca anlatıyordu" (5).

12 Ağustos 1919 günkü İstanbul gazetelerinin pek çoğu, Amerika Tahkik Heyeti Başkanı Dr.Crayne ile İstanbul Belediye Başkanı Cemil Paşa'nın görüşmelerinden söz etmektedir. Dr.Crayne'in "mandanın korkulacak bir şey olmadığını millet arzusu istikametinde Cemiyet-i Akvam kararı ile her zaman

(1) **Alemdar**,19 Mayıs 1335.
(2) **Alemdar**,21 Mayıs 1335.
(3) **A.g.e.**, s. 1.
(4) **Türkçe İstanbul**, 21 Mayıs 1335.
(5) **Peyam**, 10 Ağustos 1335.

değiştirme imkanına sahip olduğu" görüşüne yer verirken Cemil Paşa'nın "İngiltere veya Amerika'nın yardımına muhtacız" dediğini kaydediyorlardı (1).

Bazı gazetelerde Paris Barış Konferansı'ndan gelen haberlere değinerek kurtuluş çareleri öneriyorlardı. Barış Konferansından gelen haberler Türk aydın ve idarecilerini karamsarlığa iterken bağımsızlık dışındaki kurtuluş çarelerini savunanları güçlendiriyordu.13 Ağustos 1335 tarihli **Sabah** gazetesi "Vaziyeti Siyasiyemize Bir Nazar"adlı baş yazısında,sulh konferansının kararını olumlu karşılarken, Anadolu'daki milli hareketin Türk milletinin aleyhine sonuç çıkmasına neden olacağını iddia ediyordu (2). Ali Kemal Bey "Fransız Yüksek Komiserliğine giderek, Defrance'a Fransa himayesi önerildiği takdirde Osmanlı Hükümeti'nin bunu kabule hazır olduğunu"ifade ediyordu (3).

İleri gazetesi sansür edilen 24 Mayıs 1335 tarihli nüshasında Paris'ten alınan bir habere değinerek "Genç Türkler, bizzat kendi memleketleri için Amerikan vekaleti istemişlerdir" diyordu (4).**Tasvir-i Efkâr** gazetesinde de Paris'ten alınan bir haber verilerek "Türkiye'nin taksimi ve İstanbul'un İdaresi" başlıklı yazıda "Türk hakimiyetine son verilecektir" denildikten sonra şöyle devam ediliyordu; "İstanbul'un islam kalması hususunda İngiltere tarafından vaki olan ısrar ile bu şehrin Cemiyet-i Akvam'ın murakabesine tâbi bir vekalet al-

(1) ömer Sami Coşar,**İstiklâl Harbi Gazetesi**,13 Ağustos 1919.
(2) **ATASE**,Kls.78, Dos.290, Fih.7-1.
(3) Akşin, **a.g.e.**, s. 364.
(4) **ATASE**, Kls.73, Dos.275, Fih.16.

tında kavi ihmalata nazaran Fransa ve İtalya'nın vekaleti altında idaresini intac etmesi muhtemeldir"(1). 25 Mayıs 1919 tarihli **Vakit** ve **İkdam** gazetelerinde Amerika'ya Anadolu, İstanbul ve Ermenistan'ın mandasının verileceğinden batılı ajanslardan alınan haberlere dayanılarak bilgi veriliyordu(2).

Basında manda ve himayeyi kurtuluş çaresi olarak önerenlerin yanında az da olsa bağımsızlığı savunanlarda mevcuttu. 5 Haziran 1919 tarihli **Doğrusöz**'de "Müslüman Esir Olmaz" başlıklı baş yazıda manda ve himaye fikirlerinin savunulmasının garip olduğundan söz edilerek yazı şöyle bitiyordu:"Yedi asır müstakilen yaşamış olan Türkler ne gibi bir kabiliyetsizlik, kudretsizlik görülüyor ki hakimiyet ve istiklâlin kendisinden nezh ve refi icabetsin. Türk istiklâlini sever ve istiklâli yolunda ölür. Türk için iki tarik vardır :Ya İstiklâl, yahut ölüm" (3).

Yeni Gazete'de Aka Gündüz'de bağımsızlığı savunuyor ve başka çare arayanlarla alay ediyor ve şöyle diyordu :"...Bana manda istermisiniz ? diye sorma aziz Mister. Ne kadar istiklâl istersin! diye sor. Hatta istiklâlin verilmez,alınır olduğunu bildiğime rağmen...

Ben sert,serbest bir istiklâl,sert ve serbest bir istikbal istiyorum..." (4).

Bolşeviklikle ilgili yazılara bu tarihlerde (1919 yılı) ender rastlanmaktadır. **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinin "İki

(1) **Tasvir-i Efkâr**,24 Mayıs 1335 (**ATASE**,Kls.73,Dos.275,Fih.16
(2) **Vakit**,25 Mayıs 1335,**İkdam**,25 Mayıs 1335.
(3) **Doğrusöz**,5 Haziran 1335.
(4) Türkmen Parlak,**Yunan Ege'ye Nasıl Geldi ? I**,s. 438-440.

Komünizm" başlıklı baş yazısında "...Anadolu'da Rusya'daki tarzda haşin ve kanlı bir proleterya diktatörlüğü tesisine lüzum kalmaksızın komünizm tahakkuk edecek ve belki de imha için sarf olunan kuvvetler ihyaya tahsis edeceği için Anadolu komünizmi daha feyyaz daha müsmir neticelere doğru gidecektir" (1) denilmekteydi. Bir başka baş yazıda ise; "...Binaenaleyh, Rusya'da Bolşevizmin kullandığı inkılâp usullerini burada tatbik etmek istemek kadar inkılâpçılıktan haberdar olmamış tasavvur edilemez. Bolşevizm inkılâbı, bütün komünizm hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek kıymetli,pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden istifade etmeyi onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek onun usullerini şekil itibariyle aynen taklit etmekten de o derece hazer ederiz. Herşeyde körü körüne taklitcilik fenadır; bilhassa inkılâpçılıkta" ifadeleri bunu göstermekte idi (2).

Burada verdiğimiz örneklerden çıkarılacak sonuç şudur: Türk basını,Türk aydın ve idarecilerini önerilen çeşitli kurtuluş çarelerine angaje etmeye büyük çaba göstermiştir. Basında şiddetli tartışmalara sahne olmuştur. Bu durum bazılarını teslimiyetçi politikaya iterken bazılarını da mücadelelerini daha güçlü olarak yapma imkanı yaratmıştır. Bu tartışmalar özellikle 1919 yılı sonlarına kadar, zaman zaman 1920 yılı sonuna kadar ve tek tük 1922 ortalarına kadar sürmüştür. Bu şekilde oluşan havanın olumsuz etkileri yanında, zamanla

(1) **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Teşrinievvel 1336.
(2) **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Teşrinievvel 1336.

olumlu etkileri de olmuştur. Basının çok sesli bir hava oluşturmasında,Avrupa'dan alınan haberlerin önemli bir etkisi olduğu gözardı edilemiyecek kadar açık bir gerçektir.

4. AVRUPA'DAKİ KONFERANSLARIN TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

I.Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Avrupa'da mağlup devletlerin kaderini belirleyecek barış konferansı başlamıştı. 18 Ocak 1919'da Paris'te başlayan konferanslar daha sonra Avrupa'nın çeşitli kentlerinde devam etmiştir. Bu konferanslarda çözüme ulaştırılamayan en önemli sorun Türk sorunu olmuştur.10 Ağustos 1920'de Sevr antlaşmasıyla çözümlendiği sanılan sorun daha karmaşık hale gelmiştir.Kesin çözüm Lozan'la 1923 yılında mümkün olabilmiştir.

Paris,Londra ve San-Remo'da yapılan konferanslarda galip devletlerin Türk Devleti'ne bakış açıları olumsuz olunca ve aralarındaki anlaşmazlıklar,sorunun çözümlenememesinde en etkili unsurlar olmuştur. Türk varlığını ortadan kaldırma noktasına kadar uzanan bu bakış açıları, Türk aydın ve idarecilerini son derece korku ve endişeye sevketmiş, aldıkları haberler onları olumsuz yönde etkilemiştir. Bu konferanslarda görüşülen konular basın yoluyla komuoyuna yansıdığı gibi,resmi görüşmelerden idarecilerin haberdar olmaları onları etkilemiştir. Konferanslarda alınan kararları idareciler yazışmalarla da birbirlerine duyurmuşlardır.

Araştırmacı,tarihçi Harry N.Howard'ın değişiyle "Paris'teki barış konferansının gündemine Türkiye ile ilgili sorundan daha önemli bir sorun gelmedi" Yazarın doğu sorunu olarak

ifade ettiği bu sorun "bir kez daha sadece dünya barışına giden yol üzerinde büyük bir engel olduğunu kanıtlamaktan geri kalmıyor, aynı zamanda Avrupa'daki büyük güçler arasında ciddi tartışmalara ve rekabete yol açıyordu" (1).

Türk sorunu konferansın açılmasından bir kaç gün sonra gündeme gelmişti.Türk sorununun gündeme gelmesi Türk aydın ve idarecilerinin dikkatini bu konferansa çekmişti.

Paris Konferansı'nın 30 Ocak'daki "...İtilâf ve İttifak Devletleri, Ermenistan,Suriye,Mezopotamya ve Kürdistan,Filistin ve Arabistan'ın tamamen ayrılmasında hem fikirdirler. Bu Türk İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinin durumunu etkilemeyecektir" (2) şeklindeki kararından sonra Türk aydın ve idarecileri konferansla daha yakından ilgilenmeye ve konferansları dikkatle takip etmeye başlamışlardır. Şubat ayı içerisinde konferansta üzerinde durulan konunun "Türk topraklarının üzerinde pay sahibi olmak isteyen küçük yağmacılar"(3)olması bu ilgiyi daha fazla arttırmıştı.

Paris Konferansı'nda Türkiye'nin durumu, Osmanlı Devleti'nden ayrılacak toprakların ne olacağı, İstanbul ve Boğazların durumu,Halife'nin İstanbul'da kalıp kalmayacağı,Ermenistan kurulması, Türk topraklarının çeşitli mandalara veya nüfuz bölgelerine ayrılması,toprakların hangi ülkelerin nüfuzuna verileceği gibi temel hususları kapsaması Türk aydın ve idarecilerini endişeye sevkederken bu durum karşısında çıkış

---

(1) Howard,**The Partition of Turkey**, s. 217.
(2) Harry N.Howard, "Paris,San-Remo,Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları" (Çev:Müge Yılmaz),**BTTD**,C.VI,S.35, s.36.
(3) Evans,**Türkiye'nin Paylaşılması**, s. 129.

yolu bulmayı da zorlaştırmıştır.

Türk basını, konferansı sadece alınan haberlerle değil, aynı zamanda Avrupa basınında çıkan yazılarla da değerlendirilmekteydi. Avrupa'da çıkan çeşitli yazılar eleştiriliyor, bunlar yapılırken konferans hakkında ve hükümetlerin tutumları hakkında bilgi verilmiş oluyordu. Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin manda altına sokulacağı haberi üzerine **Söz** gazetesinde İsmail Hami Soysallıoğlu imzasıyla yayımlanan "Türkiye'nin Hukuku'na İhtiram"başlıklı baş yazıda"Türkiye'nin kabahati Almanya'nınkinden azdır. Bununla beraber,Almanya neden bir başka milletin tahtı hükmüne verilmiyor ?.. "(1) ifadeleriyle konfaransın kararlarına tepki gösteriyordu.

17 Ocak 1920 tarihli **Vakit** gazetisinde Ahmet Emin **Times'** ın yazısını eleştirirken İstanbul'un Türkler için önemine değiniyor ve şöyle devam ediyordu :"...Memleketin iktisad,irfan sanat itibariyle payıtahtı İstanbul'dur...Memleket İstanbul'dan mahrum olursa Anadolu uzun müddet müzmin bir tezebzüb içinde kalacak... " (2).

Londra Konferansı'nda "Türkler'in İstanbul'da bırakılması" kararlaştırılırken Türk aydın ve idarecileri konferans kararlarını sevinçle karşılıyordu.Burada şu hususu belirtmekte yarar var sanırım. Türkler'in İstanbul'da bırakılmasındaki en önemli etkenler; Amerika Birleşik Devletleri'nin konferansa ilgisinin azalması ile itilâf devletleri arasındaki çatışmanın iyice su yüzüne çıkması ve Rusya ile karşı karşıya

---

(1) **Söz**, 4 Nisan 1335.
(2) **Vakit**, 17 Kanunusani 1335.

gelme endişesiydi. Londra Konferansı'nın bu kararından sonra Türk aydın ve idarecileri de İtilâf Devletleri arasındaki uyuşmazlığın iyice farkına varmışlardı. Fakat yine de bir tedirginlik mevcuttu. San-Remo Konferansı'ndan da somut bir sonuç çıkmayacaktı.Zaten Türk aydın ve idarecilerinin büyük bir kısmı artık manda düşüncesini akıllarından çıkarırken, bağımsızlık hareketiyle ilgilenmeye başlamışlar, bölgesel kurtuluş yolu diye bir düşünce kalmamıştı. İngiliz himayesi yanlıları zayıflayarak isteklerini sürdürürken, Bolşeviklik yanlıları ile bağımsızlık yanlıları güçlenmeye başlamıştı.

Sonuç olarak, I.Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra başlayan barış konferansları Türk aydın ve idarecilerini başlangıçta umutlandırırken, konferanstan gelen haberler,karamsarlığa,endişeye sevketmişti. Çıkacak kötü sonuçlar hesaba katılarak bazılarının İtilâf Devletleri'nin sempatisini kazanarak kurtuluş yolu bulmaya çalışmışlardır. Türk aydın ve idarecilerinin farklı kurtuluş çarelerine yönelmelerinde bu konferansların dolaylı etkisi olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK AYDIN VE İDARECİLERİNİN ÖNERDİĞİ KURTULUŞ ÇARELERİ

A. MANDA VE HİMAYE ÖNERİLERİ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İngiltere, Fransa ve İtalya Anadolu'nun çeşitli yerlerini işgale başlamıştı. Bunlara Yunanistan'ın eklenmesi Türk aydın ve idarecilerini karamsarlığa ve düşünmeye yöneltti. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik dar boğaz, siyasi çalkantılar ve istikrarsız hükümetler, ardı arkası kesilmeyen savaşların getirdiği sosyal problemler de umutsuzluğun kaynaklarıydı.Bunlara dış borçlar, azınlıkların ayaklanması, ordunun dağıtılması da eklenince sanki manda ve himayeden başka çıkış yolu kalmamıştı. Türk aydın ve idarecileri manda ve himaye sistemlerini geçici bir süre için önerirken hangi ülkenin mandası veya himayesi sorusuna hep bir ağızdan tek bir cevap vermemişlerdir. Büyük bir kısmı Amerikan mandası veya İngiliz himayesinden söz ederken, çok az bir kısım aydın da Fransız ve İtalyan mandasından medet ummuştur.

1. AMERİKAN MANDASI

a. Türk Aydın ve İdarecilerinin Amerikan Mandasını Tercih Nedenleri :

Amerika Birleşik Devletleri'nin mandası niçin en çok benimsenen, en çok konuşulan manda olmuştur ? Türk aydın ve idarecilerine göre bunun çeşitli nedenleri vardı. Kısaca bunlara

göz atacak olursak bu nedenler şunlardı :

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başlayan işgaller, çeşitli nüfuz bölgeleri meydana getirme çabaları, Türk aydın ve idarecilerini "ülkenin toprak bütünlüğünün ortadan kalkacağı" endişesine sevketmişti. Amerikan mandasını kabul ederek "Türkiye'nin toprak bütünlüğünü" sağlayıp "parçalanmasına mani olacaklarını" (1) böylece bu endişeden kurtulacaklarını düşünmüşlerdir.

İkinci olarak; "Başkan Wilson'un harp sonunda ortaya attığı adil barış formülleri ve nutukları, harpten ve batmaktan kurtuluş için bir yol arayan Türk aydınlarında, Amerika'ya karşı büyük bir hayranlık ve umut yaratmıştı" (2).

Üçüncü olarak; azınlıkların faaliyetleri müdahaleleri artırmaktadır.Ermeniler,Doğu Anadolu'da katliam yapılıyor diye feryat edip batı ülkelerini ve Amerika'yı etkilemeye çalışırken, Rumlar da aynı yolu takip ediyorlardı. Bu müdahalelere engel olabilmenin yolu "Amerikan mandasını kabul etmektir" diyorlardı.

Dördüncü olarak;ordu terhis edilmiş,geriye kalanlar ise ülkeyi savunacak durumda değildir. O nedenle emperyalist Avrupa devletleri karşısında haklarımızı savunacak imkanlara sahip değiliz. O halde bizi koruyacak, savunacak bir ülkeye muhtacız. Bu da güçlü Amerika olmalıdır.

Beşinci olarak; "nüfusumuz az,halkımız fakir,sanayi mefkûd,umur'u maliyemiz pek fena idi. Memlekette iktisadi inki-

---

(1) İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)**,Ankara 1981, s. 80.
(2) Sabahattin Selek,**Anadolu İhtilâli**,İstanbul 1981, s.275.

şaf için paraya ihtiyacımız pek ziyade idi" (1).

Altıncı olarak; modern bir millet ve devlet haline gelebilmek için lüzumlu para,ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Böyle bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir. Filipinler buna canlı örnektir (2).

Yedinci olarak; kapitülasyonların varlığı sürmekte olup, devlet ağır borç yükü altındadır. Bu durumu ortadan kaldıracak, dış rekabetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir hamiye ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa dışında ve Avrupa'dan kuvvetli bir devlet yapabilir. Bu devlet de şüphesiz Amerika Birleşik Devletleri'dir.

Sekizinci olarak;Paris Konferansı'nda manda yönetimi altına alınacak ülkeler için kendilerini idareden yoksun denmektedir. Osmanlı Devleti de aynı kapsama sokulduğundan dolayı "Türklerin kendi başlarına adaletli ve devamlı bir rejim kurup ülkelerini genişletemiyecekleri inancı" (3) aydınlar arasında da yayılmıştı.Bu rejimi kuracak ülke A.B.D.olacaktır.

Dokuzuncu olarak; "Avrupa devletlerinin bize ölçüp biçip hazırladıkları kaftan veyahut kefen keza meydanda" (4). Halbuki Amerika sömürgeci bir devlet değildir. Diğer belaları uzaklaştırdıktan sonra, yanlız Amerika ile karşı karşıya kalırız ve onunla uğraşmak daha kolay olur" diyorlardı.

---

(1) Fahrettin Kırzıoğlu,"Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl öneriyorlardı ?" **BTTD**,C.XII,S.67-68, s.32(Burada kaydetdiğimiz ifadeler Sivas Mebusu Kara Vasıf Bey'in 10 Ağustos 1919'da "Cengiz"mahlası ile yazdığı manda meselesi ile ilgili mektubundan alınmıştır).
(2) Selek,**a.g.e.**, s. 275.
(3) öztoprak, **a.g.e.**, s. 80.
(4) Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 32.

Onuncu olarak; "Amerikan idare makinası dinsiz ve milliyetsizdir. O muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı ve çok ahenktar bir surette bir arada tutmasını biliyor"(1). O halde azınlıklarla problemsiz bir biçimde bizim varlığımızı Amerika Birleşik Devleti sürdürebilir.

Onbirinci olarak;A.B.D.'nin uzak doğudaki sömürgelerinde yerli halka karşı davranışları Avrupalılarınkine benzemediğinden, Amerika hayır sever dolayısıyla zararsız kabul edilmektedir (2).

Onikinci olarak; "Yalnız Uzakdoğu ve Pasifik'te toprak edinmiş bulunan, A.B.D.,Yakındoğu'da herhangi bir toprak isteğinde bulunmadığı için, tehlikesiz görünmekteydi" yani Osmanlı Devleti için de istilacı emel beslemezdi.

Onüçüncü olarak; "...Resmi Amerika bizden bile hocalar alarak Filipin'e götürmüş ve (oradaki) müslümanları da himaye eylemiştir. Bizim ise rabıtamız, resmi Amerika ile olacaktır. Hususiyle Amerika'da Bahailer de çoktur, biz adam olursak Muhammediler de olabilir" (3). Yani Halife ve müslüman toplum için sorun teşkil etmiyeceği gibi diğer müslüman devletlerin de tepkisi olmayacaktır.

Bu saydığımız nedenler Türk aydın ve idarecilerinin çoğunluğunun Amerikan mandası fikri etrafında toplanması ve bu yolda çaba sarfetmeleri sonucunu doğurmuştur.

---

(1) Selek, a.g.e., s. 275.
(2) A.g.e., s. 457.
(3) Kırzıoğlu, a.g.e., s. 35.

b. Amerikan Mandası Konusunda Farklı öneriler :

Amerikan mandası yurt içinde ve yurt dışında en çok önerilen manda olmuştur. Yurt dışında, özellikle Paris Konferansı başta olmak üzere diğer barış konferanslarında da Osmanlı Devleti'nin tümü veya bazı bölgeleri için en çok önerilen manda Amerikan mandasıdır. Barış konferanslarındaki öneriler Türk aydın ve idarecilerini büyük ölçüde etkilemiştir.

(i) Barış Konferanslarında Amerika Birleşik Devletleri'ne önerilen Mandalar :

Paris Barış Konferansı'nın başlarında, gündeme Amerika'nın Türkiye üzerinde bir mandayı üstlenmesi gelmiştir.Bu öneriler, önce Türkiye'nin tümünü kapsayan manda önerisi, daha sonra Ermenistan ve İstanbul ile Boğazlar mandası biçimindedir.Lloyd George tarafından önerilen Amerikan mandası,Fransa tarafından da destek görmüştü. Bu fikir Başkan Wilson tarafından kabul edilmekle birlikte, Amerikan halkının ve Senatosu'nun görüşü henüz tam belirgin değildi. A.B.D.'nin konferanstaki temsilcilerinden Albay House 16 Nisan tarihli raporunda şöyle diyordu : "Bütün herkes gerçek çözümün A.B.D. olduğunu düşünüyordu. Bu süre içinde herkes birbirine karşı çeşitli konularda fikir soruyordu.Fakat kimse Amerika'ya karşı çıkmıyordu. Amerikan halkının Avrupa'da veya Asya'da bir manda devleti isteyip istemeyeceğini bilmiyorum" (1).

Çok karmaşık ve çıkar hesaplarının yapıldığı bu manda önerisi, Yunanlıların İzmir'e çıkarılışı sırasında yoğunlaşırken, A.B.D. Başkanı Wilson istekli görünüyordu. John A De

(1) Temperley, a.g.e., s. 27.

Novo bu konuda şu ifadeleri kullanıyor :"Müttefikler Wilson'u Türk problemine karıştırmayı başarırken, Birleşik Devletleri daha ağır yükümlülüğe sokmayı ümit ediyorlardı. İzmir operasyonu düzenlenirken Wilson mandayı kabul etmek için daha fazla baskı altındaydı.Lloyd George, özellikle İstanbul-Boğazlar ve Ermenistan için Amerika'nın mandayı üzerine alması konusunda ısrar ediyordu. İngiltere bu bölgelerde Fransa'nın söz sahibi olmasına karşıydı. Fransa'da aynı şekilde İngiliz hakimiyetini benimsemiyordu. Birleşik Devletler Ortadoğu'da emperyalist emeller beslemiyordu. öteki ilgili güçler onun için kendileri direkt olarak hakimiyetleri altına alamayacakları için A.B.D. mandasını kabul ettiler. A.B.D.'nin varlığı,bolşevizmin güneye yayılmasına bir engel oluşturarak Akdeniz'deki İngiliz menfaatlerini korumada bir vasıta olacaktı. İngiliz hedefleri emperyalist kaynaklara yük olmadan karşılanacaktı ve İngiltere'nin duyarlı olduğu toprakların gasbedilmesi söz konusu olmayacaktı" (1).

Burada yazarın, İngiltere'nin menfaatlerini korumak amacıyla yaptığı manda önerisini gayet mantıklı bir biçimde açıkladığı görülmektedir. İngiltere'nin diplomasideki ustalığını sergilemesi bakımından bu öneri ve altında yatan gerçekler güzel bir örnektir. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi bu bölgede Amerikan varlığı Fransa'nın da işine gelmektedir.

21 Mayıs'ta yapılan İngiliz önerisi yine Lloyd George tarafından yapılıyordu. Bu öneride Anadolu'nun tümünü bırakıp

(1) John A De Novo, **American İnterests And Policies in The Middle East 1900-1939**, Minnepolis 1963, s. 118.

İstanbul ve Ermenistan üzerinde A.B.D.'nin bir manda kabul etmesi ileri sürülüyordu (1). Gerekçe olarak da; "bölgede kan ve vahşetin durdurulması, Ermeni soykırımının ortadan kalkması, bölgeledeki hıristiyan halkın huzurlu yaşaması,Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerini sürdürmesi,Yakındoğu'da Amerikan menfaatlerinin korunması idi (*).

İlk bakışta gerekçeler A.B.D. açısından kabul edilebilir ve mantıklı gibi gözükse de Wilson ve danışmanları A.B.D. Senatosu'nun ve Amerikan halkının Yakındoğu'da gereksiz sorumluluklar altına girmeyi onaylayacağını ummanın düşük bir ihtimal olduğunu belirtmişlerdir. Böylece A.B.D. bir İngiliz olup bittisiyle büyük bir sorumluluk altına girmemiştir.Ayrıca İngiltere'nin amacının Ermenistan mandasını A.B.D.'ne yüklemekle Yakındoğu petrollerinin bedava bekçiliğini yaptırtmak istediği açıktır.

Ermenistan üzerinde Amerikan mandasını önerenlerin başında elbette Ermeniler vardır. Nitekim Ermeniler Paris Konferansında devamlı temsilci bulundurmak istemişler,bu istekleri kabul edilmemekle birlikte yine de konferansa Ermeni isteklerini kapsayan bir muhtıra sunmuşlardır (26 Şubat 1919). Bu muhtıranın iki ve üçüncü maddelerinde şu hususlara yer veriliyordu : "2. ...kurulacak Ermeni hükümeti, İtilâf Devletleri'nin ve Amerika'nın ya da katılmasını istediği Milletler Cemiyeti'nin ortak garantisi altında olacaktır. 3. Barış konferansı tarafından bir geçiş dönemi olarak devletlerden biri-

---

(1) A.g.e., s. 118.

(*) Amerika'nın Osmanlı Eski Büyükelçisi Morgenthau'da aynı görüşleri paylaşmaktaydı.Bkz:a.g.e.,Evans,a.g.e.

ne, Ermenistan hakkında özel bir manda verilmelidir. Kendisine manda verilecek devletin seçilmesi konusunda şimdi Paris'te toplanmış bulunan ve bütün Ermeni milletini temsil eden Ermeni delegasyonunun görüşü alınmalıdır. Mandanın süresi en çok yirmi yıl olacaktır" (1).

31 Temmuz 1335 tarihli **Türkyank** adlı Ermeni gazetesi de başyazısında özetle; "...Amerika vesayeti ise Ermenistan için elzemdir" denilerek (2) Amerikan mandası öneriliyordu.

Bu öneriler karşısında istekli görünen A.B.D.Başkanı Wilson,tek başına karar vermenin güçlüğü içinde Yakındoğu'daki mandalar konusunu incelemek üzere "King Crane Heyeti" adı verilen heyeti bu bölgeye göndermişti.

3 Haziran 1919'da Istanbul'a gelen "Türkiye Mandaları Komisyonu Amerika Şubesi (The American Section of The International Commission on Mandates in Turkey) olarak tanımlanan "King Crane Komisyonu" bazı Türk yetkilileri ile görüşerek Amerika'nın Yakındoğu'da hiç bir siyasal emeli olmadığını,ancak Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan'ın Türkiye acısından yararlı olacağını açıklamışlardır (3).

Wilson konferansta Lloyd George, Clemanceau ve Orlando'nun önerileriyle A.B.D.'nin Ermenistan ile İstanbul ve Boğazlar üzerinde mandayı benimsemiş olarak 27 Haziran'da ülkesine dönerken manda sorunuyla ilgilenmek üzere yerine Yakındoğu

---

(1) Esat Uras,**Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**,İstanbul 1987,s. 658.
(2) **ATASE**,Kls.75,Dos.282, Fih.33 (**Türkyank**,31 Temmuz 1335).
(3) Seçil Akgün,"Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk Ermeni Ilişkilerinde ABD 'nin Rolü", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyomu**,Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, s. 336.

yardım işlerinin yöneticisi olan Herbert Hoover'ı görevlendirmiştir. Hoover'da bölgeyi incelemek amacıyla General Harbord başkanlığında bir heyetin kurulmasını istemiş,Wilson'da kabul etmiştir.Bu heyetin çalışmalarına ileride değinilecek.

General Harbord'un kısaca A.B.D. için Yakındoğu'da bir manda önermesinin zor olduğu şeklinde bir rapor hazırlaması ve Amerikan kamuoyunun büyük kısmının Yakındoğu'da bir yükümlülüğün karşısında yer alması Londra ve San-Remo konferanslarında konunun önemi azalmıştır. Zaten A.B.D.'nin manda konusundaki çekimserliği İstanbul ve Boğazlar konusunda görüşlerin berraklaşmasına doğru gidiyordu Paris konferansının sonunda.

Londra Konferansı toplandığı günlerde konferansın en önemli konusu İstanbul ve Boğazların geleceği idi. Konferans toplanmadan bir ay öncesi aşağı yukarı İngiliz,Fransız ve İtalyan görüşleri belli olmuştu. A.B.D. ise **Monroe Doktrini**'ne dönmüştü. 15 Ocak 1920 tarihli **"Birmingham Post"** gazetesi "İstanbul'un Geleceği" adlı başyazısında bir nevi İngiltere'nin görüşlerini açıklıyor ve şöyle diyordu : "İstanbul'un ve Osmanlı Avrupası'nın Osmanlı egemenliği altında kalmasını görmek isteriz. Türkler, Milletler Cemiyeti'nin emri altında bu bölgenin idaresiyle görevlendirilmelidir.Mesele bu yolda olursa manda kabul edecek bir hükümetin araştırmasını gerektirmeyecektir. Aynı zamanda; hilafet meselesine karışmak tehlikesi ortadan kalkacak, İslam dünyasının duyguları incinmeyecek ve milletlerin kendi kaderlerini çizmeleri hususu da elde edilmiş olacaktır.

Türklerin Avrupa'da tekrar zulüm yapmalarına engel olabilecek midir ? sanırız ki evet!" (1).

Konferansta İngiltere temsilcisi Lord Curzon hükümetinin aldığı kararın aksine halife ve hükümetinin İstanbul'dan çıkarılmasını istedi ise de Fransa ve İtalya tarafından kabul edilmemişti. Kesin bir andlaşma yapılmamış olmasına rağmen konferans bir karara vararak (15 Şubat 1920)"Türklerin İstanbul'da bırakılması" sonucuna varmıştır.Konferansın sonuç olarak aldığı kararlar; İstanbul ve Boğazlar, İzmir,azınlık hakları, borçlar ve mali denetim hakkında kesin karar vermiş ve bunlar andlaşma komisyonu tarafından kaleme alınmıştır.Karara bağlanamayan ekonomik nüfuz bölgeleri, Ermenistan ve Kürdistan konularında karara varmak için San-Remo'da toplanmayı kararlaştırmıştır.

San-Remo konferansında İstanbul ve Boğazlar konusunda Londra'da varılan kararı aynen benimserken, Boğazlar bölgesinin işgali, Ermenistan'ın (Karadeniz'e kadar uzanan) kurulmasını, Türklerin Suriye,Filistin,Mezopotamya ve Ege Adalarının boşaltılmasını kabul ettiler. 26 Nisan'da da A.B.D. bu görüşlere katıldığını belirtir (2).

Konferanslarda görüşülen bu konular Türk aydın ve idarecilerini olumsuz yönde etkileyecektir.

(ii) Türk Aydın ve İdarecilerinin Amerika Birleşik Devletleri Mandası önerileri :

Türk aydın ve idarecileri Amerikan mandası konusunda ba-

(1) İ.Ilgar,**Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın**,İst.1973,s.140.
(2) Harry N.Howard,**Turkey The Straits and U.S.Policy**,London 1974, s. 95-96.Helmreich,**a.g.e.**, s. 26-31.

zan farklı önerilerde bulunmuşlardır. Havza'da bulunan Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey, Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği 7 Haziran 1335 tarihli telinde, İstanbul'dan aldığı haberlere değinerek vatanın kurtuluşu konusunda kanaatini şöyle belirtiyordu : "...Rauf Ahmet (İstiklâl),Cemiyet-i Akvam'ın murakabesi altında olmak üzere tavsif edilen bir (manda) usulünü tervic ediyor.İstiklâliyeti tammenin hiç bir vakit nasibedar olamayacağını,ismen olsa bile bin türlü kuyud ve şürud altında hali esaretten farklı bulunamayacağını, binaenaleyh Amerika gibi bîtaraf ve prensiplerine sahip bir hükümetin himaye değil, fakat murakabe tarzında olan (manda) sını ileri sürüyor. Ehveni şer olan bu usulün millete ne derecelerde faidesi dokunacağını doğrusu kestiremiyorum. Fakat ihtimal ki bu fikir çare-i halas olabilir..." (1).

Hüsrev Bey kurtuluş çaresi olarak ifade ettiği Amerikan mandasını kötünün iyisi olarak görmektedir. Bu yazışmalar Osmanlı idarecilerinin birbirini nasıl etkilediğine güzel bir örnektir. Bu örneklerden biri de İsmet (İnönü) Bey'in Mustafa Kemal'e, Erzurum'dan ayrılmadan önce gönderdiği 27 Ağustos 1919 tarihli mektubunda İstanbul'daki durum hakkında haberler veriyor ve şöyle diyordu :"...Şimdi İstanbul'da belli başlı iki ceryan vardır. Amerika,İngiliz taraftarlığı. İngiliz tarafdaranı Hürriyet ve İtilâf, Türkçe İstanbul gazetesi,Adil Bey ilh...Mütebakisi Tevfik Paşa dahil olduğu halde Amerika muaveneti taraftarıdır. Evvelce Amerika'nın kabul etmesi pek şüpheli olduğu için İngilizler sakin idiler. Halbuki tahmin

(1) Kazım Karabekir,**İstiklâl Harbimiz**,İstanbul 1969,s. 60.

hilafına olarak, Amerika'da Türkiye'ye gelmek için temayül artmış, neşriyat başlamış olduğu için İngilizlerde de telaş artmış İstanbul'da propagandaya başladılar" (1) dedikten sonra İngiliz faaliyetlerinden söz ederek İsmet Bey kendi kanaatini şöyle belirtiyordu : " Eğer Anadolu'da halkın Amerikalıları herkese tercih ettikleri zemininde Amerikan milletine müracat edilse pek ziyade faidesi olacaktır deniliyor ki,bende tamamiyle bu kanaatteyim. Bütün memleketi parçalamadan bir Amerika'nın murakabesine tevdi etmek, yaşaya bilmek için yegane ehven çare gibidir" (2).

İsmet Bey'de Hüsrev Bey gibi ehven çareyi Amerikan mandasında görmektedir. Bu mandanın en önemli gerekçesi de İsmet Bey'e göre memleketin parçalanmamasıdır. Amerikan mandasını savunanların başında gelen Halide Edip Hanım da 10 Ağustos'da Mustafa Kemal'e yazdığı mektubda Amerikan mandasını kabul etmenin gerekçelerini ve yararlarını anlatarak Amerikan mandasını şu nedenlerle öneriyordu : "Amerikan mandasını "Ehven-i şer" olarak görüyoruz. Mandanın nedenlerini de; 1) Aramızda ki hıristiyan azınlıklar, Avrupa devletlerine dayanarak devamlı karışıklıklar çıkaracaklar, istiklâlimizden azınlıklar adına her yıl parça kaybedeceğiz. 2) Milletin refah ve saadetini sağlayacak bir hükümetin kurulması gerekir, dış borçlar siyasi esareti arttırmaktadır.Taraf tutma,cahillik ve çok konuşmaktan başka müsbet bir netice veren yeni bir hayat yaratamıyoruz... Onbeş yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir

---

(1) A.g.e., s. 172.
(2) A.g.e., s. 172.

Türkiye ve her ferdi, tahsili,zihniyetiyle hakiki istiklâli kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti yaratabilir. 3) Yabancı devletlerin ülkemiz üzerindeki rekabetini uzaklaştıracak tek devlet Avrupa dışında kuvvetli bir ülke olabilir. 4) Şark meselesini Amerika'nın desteği ile halledebiliriz. Türk meselesini de gelecek için halletmiş olacağız.Bu sebeplerden dolayı,bir an önce istememiz lazım gelen Amerika mandası da, tabii mahsursuz değildir"(1)dedikten sonra mektubunu şöyle bitiriyordu:"Işte bütün bunlar karşısında,davamızda yardımcı olabilmesi için,bu fırsat dakikalarını kaybetmeden,bölüşülme ve çökme korkusu karşısında kendimizi Amerika'ya başvurmaya mecbur görüyoruz"(2).

Türk aydınlarının o dönemdeki tanınmış simalarından Vasıf Bey'de Amerikan mandasının hararetli savunucularındandır. "Cengiz" ismi ile hitab edilmesini istediği uzunca mektubunda Amerikan mandasının yararlarını ve yeğane kurtuluş yolunun bu olduğunu uzun uzadıya anlatıyor ve örnekler veriyordu. Halide Edip Hanım'ın ileri sürdüğü gerekçelere dayanarak savunduğu Amerikan mandası ile ilgili mektubunun bir bölümünde şu görüşlere yer vermektedir :"Elbette istiklâlimize az çok mahzuru dokunmakla beraber Amerika bizi,Avrupa boyunduruğundan dahili imtiyazat ve keşmekeşlerden kurtaracak,memlekete para serpecek,iş çıkaracak,bizi asri bir inkişafa mazhar edecek yeğane hükümettir...

İşte bir muhahere'i meşruta lüzumu ve bu babda Amerika'-

---

(1) Atatürk,**Nutuk**, C.I, s. 116-118.
(2) **A.g.e.**, s. 119-120.

yı kazanmak. Bir def'a evet derse âh... Bir evet der de konferansa bizim dava vekilimiz sıfatiyle gözlerini bereltirse, zannederim ki vatan, kurtulmakta hiç te'ahhur etmiyecek" (1).

İstanbul basınında da bu dönemlerde günaşırı manda ile ilgili görüşler ileri sürülüyor ve basının büyük bir kısmı tarafından Amerikan mandası savunuluyordu. Başta Paris Konferansı olmak üzere Londra ve San-Remo Konferansları süresince kurtuluş için Amerikan mandası önerisi Türk aydın ve idarecileri tarafından savunulmuştur. özellikle 1919 yılı bu önerilerin yoğun olduğu dönemdir ki Paris Konferansı'nı Türk basınının çok yakından takip ettiği ve etkilendiği görülmektedir.

Basın da Amerikan mandasını savunanlar da yukarıda yazışmalarda örnekler verdiğimiz nedenleri ileri sürmektedirler 7 Ağustos 1919 tarihli **Vakit** gazetesinin başyazısında Ahmet Emin (Yalman) Bey,"istiklâli savunanları" suçlarken ertesi günkü "Sütten Ağzı Yanan" adlı başyazısında " Amerikalıları razı etmenin bize düştüğü,müzaharete muhtaç isek bile,bunu biz isteyelim, bize kendileri kabul ettirsinler,diyenlerin yanlış muhakeme yürüttüklerini yazıyordu (2).

özellikle 1919 yılının Mayıs-Ekim arası İstanbul basınında manda önerileri eksik değildir. Bunlarla ilgili örnekleri çoğaltmaya gerek yok. Sonuç olarak diyebiliriz ki; konferanslarda başta Paris Konferansı'nda İngiltere'nin Türkiye üzerinde Amerikan mandası önermesinin önemli bir nedeni Fran-

(1) Kırzıoğlu,a.g.e., s. 31-36.
(2) Namık Ambarcıoğlu(Toplayan),**Mütareke Yıllarından Vesikalar,Ahmet Emin Yalman'ın Mütareke Devrinde Yazdıkları**, İstanbul 1946, s. 11.

sa'ya karşı Amerikan desteğini kazanmaktır.Ermenistan mandasını önermekte amacı ise, öncelikle Rusya'ya karşı Yakındoğu petrollerinin bekçiliğini yaptırmak, Rusya'nın Yakındoğu'ya inmesine engel olmakla birlikte A.B.D.'ni bölge sorunlarına bulaştırmaktı.Bir yandan da esasen İngiltere,bölgede çıkarlarının azalacağı endişesi ile A.B.D.'nin varlığını istemiyordu. Fransa ise İngiliz nüfuzuna karşı Türkiye üzerinde Amerika'nın mandasını olumlu karşılamıştı. Ermenilerin A.B.D. mandasını istemesi bağımsızlık kazanmak içindi.

Bizim için esas olan Türk aydın ve idarecilerinin Amerikan mandasının kurtuluş yolu olarak önermeleridir. Bu önerilerin temel nedeni elbette Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdu. öneriyi haklı hale getirmek için ileri sürülen nedenlerin başında, ülkenin toprak bütünlüğü, halkın eğitilmesi, ekonominin düzeltilmesi, şark meselesinin halli, işgallerden kurtulma ve daha sonra bağımsız olma idi. Bu gerekçelere baktığımızda Türk aydın ve idarecilerinin Amerikan mandasını istemelerinde vatansever duygularla hareket ettiklerini hemen belirtmeliyiz.

c. Amerika Mandayı Kabul Etmiyor :

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un Paris Barış Konferansı'nda,önce Türkiye'nin tümü üzerinde, daha sonra İstanbul ve Boğazlar ile Ermenistan üzerinde, Avrupa devletlerinin önerdiği mandaya istekli görünmesi,Türk aydın ve idarecilerinin Türkiye'nin tümü üzerinde bir Amerikan mandası için çaba sarfetmelerine rağmen A.B.D. mandayı neden kabul

etmedi ? öyle ki, Avrupa'nın I.Dünya Savaşı'ndan galip çıkmış devletleri mandater devlet olmak için kendilerine çeşitli bölgeler ayırdığı bir dönemde, A.B.D.'nin böyle bir yükümlülük almamasının çeşitli nedenleri yanında iki önemli nedeni vardır; birincisi, sorumluluk yükleneceği bölgelerle ilgili verilen rapor yani General Harbord'un gezisi ve hazırladığı rapordur. İkincisi ise, A.B.D. Senatosu'nun, yöneticilerinin ve kamuoyunun tutumudur.

(i) General Harbord'un Gezisi ve Raporu :

Paris Konferansı'nda manda sisteminin kuruluşunda bir süre sonra A.B.D.'ne İngiltere tarafından önce Türkiye'nin tümü üzerinde bir hafta sonra da (21 Mayıs 1919) İstanbul ve Boğazlar ile Ermenistan üzerinde bir manda önerilmişti. Diğer devletler de öneriyi desteklemişti. Wilson için karar vermek zor olmakla birlikte Lloyd George, Clemenceau ve Orlando'nun bu önerisini benimsemiş bir düşenceyle 27 Haziran'da ülkesine dönmüştü. Manda sorunuyla ilgilenmek üzere yerine Yakındoğu Yardım İşleri'nin yöneticisi olan Herbert Hoover'ı görevlendirmişti. Fakat Hoover bölgeyi iyi tanıdığından dolayı Wilson'un fikrini desteklemiyordu.Kabul edilecek Ermenistan mandası Hoover'a göre A.B.D.'nin çıkarlarına uymuyordu. Bu şartlar altında mandayı kabul etmezden önce sorunu yerinde incelemek üzere Ermenistan'a bir heyet göndermesini ilkin Albay House'a sonra da Başkan Wilson'a önerdi. Heyetin başkanlığı için Genelkurmay Başkanı General Harbord'un uygun olacağını bildirdi. Wilson'da bu öneriyi benimsedi.

15 Ağustos 1919'da General Harbord ve heyeti Paris'e gelir. 46 kişilik Harbord heyetinde ikisi subay, üçü sivil 5 Amerikalı Ermeni bulunmaktaydı (1). Paris'te Ermenilerin ileri gelenleriyle de görüşen Harbord 21 Ağustos'da Paris'ten ayrılarak İstanbul'a gelmek üzere Brest'e hareket eder.Bugünlerde Ortadoğu mandalarını soruşturmakla görevli King Crane Komisyonu Paris'e dönerek A.B.D.'nin Paris'teki delegasyon başkanı Frank Polk'a bir rapor verir. Konferansa sunulmayan bu raporda "Türkiye;İstanbul,Türkiye ve Ermenistan olarak üçe bölünsün. Buralarda kurulacak mandaterlik için ilk sırada A.B.D. düşünülebilir. Yunanlılar Anadolu'dan çıkarılmalıdır. Kilikya Ermenistan'a bağlanmalıdır. İzmir'e özerklik verilmelidir (2).

2 Eylül'de İstanbul'a gelen heyet önce Padişah Vahdettin sonra da Sadrazam Damat Ferit ile görüşmüştür.Robert Kolej'de şerefine resmi kabul verilmiş, pek çok gazeteci ve Türk aydını da toplantıya katılmıştır. Ayrıca, toplantıya katılan Hüseyin Ragıb Bey'in belirttiğine göre Rum,Ermeni ve Museviler-den de toplantıya katılanlar olmuştur (3). Amerikan mandasını savunan bazı Türk aydınlarının da (Halide Edip Hanım gibi) toplantıya katıldıkları bilinmektedir.

General Harbord İstanbul'daki temasları sırasında Türkler ve Türkiye hakkında incelemelerde bulunmuş, Amerika'nın İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol ile de özel olarak

---

(1) Seçil Akgün,**General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu**, İstanbul 1981, s. 66.
(2) Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II**,Ankara 1984, s. 75.
(3) Cemal Kutay, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, s. 39.

görüşmüştü.İstanbul'daki görüşmelerini tamamlayan heyet ikiye ayrılarak çalışmalarına devam eder. Bir kısmı sağlık,maliye, ticaret gibi konuları araştırmak üzere İstanbul'da kalır. Bu grub daha sonra Karadeniz yoluyla ve Martha Washington gemisiyle Tiflis'e geçecekti. Geriye kalan 30 kişi ise demiryolu ile Anadolu'ya hareket etti.

Seyahat programı, yapılan incelemelerin ne kadar ciddi ve geniş kapsamlı olduğunu anlatması bakımından önem arzetmektedir.Seçil Akgün,seyahat programını şöyle belirtir :"Haydarpaşa'dan trenle hareket ederek İzmit-Konya-Adana üzerinden Tarsus,Mersin,İskenderun,Halep'ten Mardin'e oradan otomobille Diyarbakır,Harput,Malatya,Sivas,Erzincan,Erzurum,Kars Erivan,Tiflis'e gitmekti. Sonra yine trenle,Bakü üzerinden Batum'a geçilip Karadeniz yoluyla İstanbul'a dönülecekti"(1). Böyle bir gezi sonunda hazırlanacak rapor helbette güvenilir olacaktı. General Harbord heyetinin gezisiyle Osmanlı idarecileri, başta Harbiye Nezareti olmak üzere ve Anadolu'da Milli Mücadele'yi yürüten Türk aydın ve idarecileri yakından ilgilenmişlerdir. Türk aydın ve idarecilerinin asıl amacı Harbord heyetinin tarafsız biçimde incelemelerini yapmalarına yardımcı olmakla birlikte,Türk yurdunun bir kısmının Ermenistan toprakları olarak gösterilmesine engel olmaktı.

General Harbord Sivas Kongresi'nden sonra Sivas'a geçmiş 22 Eylül'de Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmüştür. Görüşmelerden her iki taraf memnun kalırken, Mustafa Kemal Türk görüşünü kapsayan bir muhtırayı Harbord'a

(1) Akgün,a.g.e., s. 75.

göndermiştir. Muhtıra da; "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş sebebleri ve teşkilatı ile son durum,Ermeniler,Amerikan yardımı ve Bolşevizm ,Bolşeviklere karşı görüşümüz konuları" yer almaktadır (1). General Harbord'un Mustafa Kemal'le görüşmesi sonucu manda ile ilgili söyledikleri, bazı Türk aydın ve idarecilerinin mandayı nasıl anladıkları konusunda güzel bir örnek olduğu kadar ilgi çekicidir de.Harbord Türk aydın ve idarecilerinin bir kısmı ile manda konusunda farklı düşündüklerini şöyle anlatmaktadır :"...Onların manda sözü ile anladıkları, bizim görüşümüzden farklıdır.Onlara göre manda, ağabeyin kardeşine önerileri gibi bir şey. İç işlerine veya uluslararası ilişkilere karışmadan,herhangi bir otorite ortaya koymadan uygulanan bir ilişki" (2).

25 Eylül'de Erzurum'da XV. Kor.Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile de görüşen Harbord, 26 Eylül'de Türkiye'den Rus Ermenistanı'na geçmiştir. Türkiye dışında Kafkaslar'daki incelemesini tamamlayan Harbord 11 Ekim'de İstanbul'a dönmüştü. İstanbul'da bazı görüşmeler yapan Harbord ve heyeti 24 Ekim'de de Paris'e dönmüştür.16 Ekim 1919 tarihini taşıyan Harbord raporu "Yakın Doğu'da Hakikatler" başlığını taşımakta olup esas itibariyle iki bölümden oluşurken bir de ekler kısmı mevcuttur.

General Harbord'un raporunda özetle;"Ermeni tarihi,bugünkü durumu,politik faktörler ve problemler,Türkiye ve Trans-

---

(1) Fethi Tevetoğlu,"Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi",**Türk Kültürü Dergisi**, S.80,s.593. (Muhtıra için Bkz:Aynı Araştırma).
(2) Akgün, **a.g.e.**, s. 111.

kafkaslar'da hükümet Türkiye ve Transkafkaslar'da genel ve özel maliye, ticaret ve endüstri,halk sağlığı ve bakımı,ahali sınaî ve diğer yetenekler,iklim ve doğal kaynaklar,coğrafi durum, madencilik ve hududları,basın, manda idaresinin askeri yönden güçlükleri,ulaşım haberleşme,bibliyografya" (1)başlıklarını kapsayan incelemeler yer almaktaydı. Raporun bizce en önemli kısmı elbette son kısmıdır. Son kısmında A.B.D.'nin bu bölgede manda alıp almaması konusunda olumlu ve olumsuz nedenleri sıralanmıştır. A.B.D.'nin mandayı kabul etmesinin olumlu nedenlerinden bazıları şu biçimde belirtilmiştir :

"1. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasında başta gelen memleket olarak A.B.D. bir mandanın sorumluluğunu ve mecburiyetlerini kabul etmek durumundadır.

5. Amerika zaten Türkiye'de ve Kafkasya ötesinde aç insanları kurtarmak için milyonlar sarfetmektedir. Bu bölgeyi kontrol ederse bu işi daha verimli yapacaktır. Bu bölgelerin mandası başkasına da verilse biz mandater memlekete yardım etmeye ve maddi kalkınmanın gerektirdiği sermayeyi sağlamak mecburiyetinde kalacağız.

6. Amerika Ermenilerin tek ümididir. Bunlar ikinci bir memleket olarak İngiltere'yi de düşünüyorlar. Fakat İngiltere'nin Ermeni menfaatlerini müslüman umumi efkârına feda etmesinden korkuyorlar.

7. Manda altındaki memleket beş seneyi geçmiyecek bir başlangıç devresinden sonra kendi kendini güçlendirebilecek duruma geçecektir.Demiryolu inşaatı,sermayemize imkanlar sağ-

(1) Cemal Kutay,örtülü Tarihimiz,C.II,İstanbul 1975,s.794.

layacaktır.Yalnız manda altındaki bölgede değil bunun dışında da Rusya ve Romanya'da büyük ticaret imkanları olacaktır.Amerika bu hastalık merkezinin Küba'da ve Panama'da yaptığı gibi temizleyecektir.

10. A.B.D.'nin hariçteki kuvvetinin ve prestijini artıracaktır.

11. Misyonlarımızın ve kolejlerimizin serpilmiş olduğu bu bölge hissi bakımdan da Amerika'ya çok yakındır.

12. A.B.D. bu bölgenin sorumluluğunu üzerine almazsa milletlerarası çekişmeler Türk'ün tarif edilemeyecek kötü idaresinin devamını sağlayacaktır" (1).

A.B.D.'nin mandayı kabul etmesi yolunda olumlu olarak sıralanan bazı nedenlerin, heyetin tarafsız bir gözlemle yapılmaya çalışılmış olmasına rağmen,duygusal ifadeleri de kapsadığı bir gerçektir. 6,9,12. maddeler buna örnektir.

A.B.D.'nin inceleme yapılan bölgede mandayı kabul etmesi aheyhinde raporda yer alan bazı nedenler de şunlardı:

"2. Bu bölge asırlardan beri militarizm ve emperyalizmin mücadele meydanı haline gelmiştir. Yayılma eyiliminde olan memleketler bu bölgenin kontrolü için mücadele edeceklerdir. Monroe Doktrini muvacehesinde durumumuz zayıflayacağı gibi, yeniden kurulacak bir Rusya ile karşı karşıya gelmemize sebeb olabilir.Bu bölgede manda kabul etmek A.B.D.'ni eski dünyanın siyasetine dahil edecek ve doğu yarım küresinin izlerinden uzak kalma şeklindeki geleneksel politikamızdan uzak-

(1) "Türkiye'de Kurulmak İstenen Amerikan Mandası (General Jemas G. Harbord'un Gizli Raporu)",**BTTD**, C.VI, S.33, s. 11-14.

laştıracaktır.

4. A.B.D. bu bölgedeki siyasi,içtimai veya iktisadi durumlara sebebiyet vermediği gibi sorumluluk da taşımamaktadır Daveti reddetmek çok yerinde olur.

6. İngiltere ve Rusye Ermenistan'la yakından ilgilenmişlerdir. İngiltere, tecrübesiyle ve idaresiyle, para ve personel kaynaklarıyla bu işe çok uygun görülmektedir.Ermeni emellerine bizim kadar yakınlık hissetmemekle beraber, idaresi adalet ve emniyet sağlayacaktır...

7. Memleketimiz büyük borçlara girecek, orduda ve deniz kuvvetlerinde artışlar gerekecektir.Çok sayıda Amerikalı hastalıklarla dolu bir memlekette vazife görecektir.Demiryollarının uzun seneler yapılan yatırım üzerinden faiz getirmeleri muhtemel değildir. Sermayenin oraya girmesi ancak hükümet garantisiyle mümkündür.Sarfedilen gayret ve para Rusya ve Romanya'da ümidimizin fevkinde bir ticaret sağlayacaktır.Yakınlık ve rekabet bugün dost olan memleketlerle rakip hale gelmemize yol açabilir.

8. ...Ordadoğu'ya müdahalemiz düşmanlarımızla aramızda bulunan stratejik üstünlükten bizi mahrum edecektir.Şöhretimiz bundan zarar görecektir.

10. Bu durum kuvvetimizi zayıflatacak ve dağıtacaktır. Halbuki biz kuvvetimizi Amerikan kıtasına ve Uzak Doğu'ya tahsis etmek durumundayız. İstanbul ile münasebet yolumuz diğer deniz kuvvetlerinin ve özellikle Cebelitarık ve Malta ile Ingiltere'nih elinde olacaktır.

12. Sulh konferansı Türk hükümetine manda altına girebi-

leceğini tebliğ etmiştir.Milletler Cemiyeti'nin itibarını tamamen kaybetmiş olan bu hükümetin kontrolsüz hakimiyetine müsaade etmeyecektir.

13. A.B.D.'nin başta gelen vazifesi kendi milletine ve yakın komşularına karşıdır.Böyle bir serüvene en az bir nesil boyunca girmemiz gerekecek ve Amerika Kongresi,Türkiye'nin ve Kafkasya ötesi sağlayacağı gelirlere ilk beş yılda şu meblağları sağlamaya mecbur olacaktır. I.yıl; 275 milyon dolar,II. yıl; 174, III. yıl; 173,750, IV. yıl; 96.750, V. yıl;75.750, toplam: 755.250 milyon dolar" (1).

Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgede manda kabul etmesinin aleyhinde nedenler olarak belirtilen bu nedenler mantıklı,tutarlı ve gerçekcidir. Milletler Cemiyeti'ne bile dahil olmamış A.B.D. için böyle bir uygulama pek çok tartışmalara neden olurdu. Harbord raporunun sonu kesin bağlayıcı bir nitelikte de değildir. Raporun sonucu şöyle bitiyordu :

"Böyle bir düşünceyi uygulamada yükleneceğimiz ağır sorumluluk, en az bir nesil boyu sürecek, üstelik belki de sonunda, bir takım hatalar veya ihmallerden dolayı,dünyanın bize karşı inancı sarsılmış olacaktır. Uygulamadığımız taktirde kendimiz için ne kadar yeterli sebebimiz olursa olsun, milyonlarca insan, uğruna savaşa girdiğimiz görevi yarım bıraktığımıza ve hepsinin umudunu kırdığımıza hükmedecektir" (2).

Harbord raporunda heyette görev alanların hemen hepsi olumlu veya olumsuz manda ile ilgili gerekçeler ortaya koyar-

---

(1) A.g.e., s. 11-14.
(2) Kutay,a.g.e., s. 833.

ken, "Türkiye ve Transkafkaslar'da Ticaret ve Endüstri" konularını araştıran Elliot Grinell Mears "Orta Doğu'da bir sorumluluk almanın Monroe Doktrini'ne ters düşeceğini, Avrupa'nın emperyalist bir süreçte olduğunu, bu bölgede mandaterliğin bu yüzden sonsuz sorunlar yaratacağı"nı öne sürerek mandaya tamamiyle karşı çıkmıştır (1).

Bundan sonra da Amerika, Monroe Doktrini'ni kapalı siyasetine dönerek Avrupa siyasetinden uzak kalmayı tercih etmiştir. O nedenle 1920 yılında yapılan Londra,San-Remo ve Sevr görüşmelerinde yer almadı.

General Harbord raporu Amerikan Senatosu'na Başkan Wilson tarafından çok geç verilmiştir. Wilson, Amerika kıtasının dışında yükümlülük üstlenmeye istekli iken, Wilson'un karşıtları "Amerika'nın İngiliz emperyalizminin hizmetine giremeyeceğini öne sürerek Wilson'un istediği manda tasarısına karşı tavır aldılar.Amerika Senatosu öneriyi 24 Mayıs 1920 tarihinde oylamış, öneriyi 52'ye karşı 23 oyla reddetmiştir.Böylece A.B.D. için mandalar sorunu biterken, Avrupa'nın galipleri Sevr'e uzanan çizgide çabalarını sürdürecekler,Anadolu'da ise Milli Mücadele hareketi gücünü sürdürecektir.

(ii) Amerika Birleşik Devletleri Yöneticileri ve Kamuoyunun Tutumu :

Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye üzerinde bir manda idaresi kabul etmemesinde bizce temel nedenlerden birisi de A.B.D. yöneticileri ve kamuoyunun tutumudur.Yöneticiler arasında elbette görüş birliği olduğunu söylemek mümkün

(1) Akgün, a.g.e., s. 136.

değildir. A.B.D. Başkanı Wilson'un istekli görünmesine rağmen Türkiye'yi yakından tanıyan yöneticiler başta olmak üzere, senatonun, Wilson'un politikasının bazı noktalarına karşı çıkması önemlidir.

Amerika Birleşik Devletleri'ne Paris Konferansı'nda önce Türkiye mandasının daha sonra da Boğazlar ve Ermenistan mandasının başta İngiltere olmak üzere Fransa ve İtalya temsilcileri tarafından önerildiğini daha önce kaydetmiştik.Konferansta İstanbul ve Boğazlar'ın tarafsız bir komisyon tarafından idare edileceği konusunda aşağı yukarı bir anlaşmaya varılmış olması karşısında, geriye A.B.D. için sadece Ermenistan mandası kalmıştır. Bu bölgede kurulacak manda ise Amerika'nın başını belaya sokmaktan başka hiç bir işe yaramayacağı bölgeyi tanıyan yöneticiler tarafından ifade ediliyordu.Nitekim bölgede inceleme yapılmasını isteyenlerin başında gelen Herbert Hoover'da (A.B.D. Yakındoğu Yardım İşlerinin Yöneticisi) bunlardan birisidir. Gerek King Crane Komisyonu gerek Harbord raporunda, gerekse A.B.D. yöneticilerinden Henry Morgenthau, James Barton,Cleveland H.Dodge ve konuyla ilgili diğer yöneticiler Türkiye'nin bütünü üzerinde bir mandadan yana gözükmüşlerdir (1). A.B.D.'nin Türkiye'deki Yüksek Komiseri Amiral Bristol'de 17 Ağustos 1919 tarihli raporunda:"... İleri de kesin karara varılmak üzere,şimdiki halde Türkiye'nin bütün halinde muhafaza edilmesini" Wilson'a tavsiye ediyordu (2). Yüksek Komiser Bristol, neden Türkiye üzerinde tek

(1) Novo,a.g.e., s. 124.
(2) Orhan Köprülü, "Türk Amerikan Münasebetleri",**BELLETEN**, S.200, Ankara 1987, s. 942-943.

manda idaresi sorusunun cevabını daha ilk raporunda açıkca anlatıyordu.Bu raporunda Amiral;"Britanya,bütün Mezopotamya'-yı, Arabistan'ı ve Filistin'i almak istiyor; Mezopotamya'daki petrol alanları belki de dünyadaki en zengin petrol yataklarıdır ve İngilizler,bu yerleri elde tutmak için Bakü'yü İtalyanlara vermek istiyorlar. İngiltere, Mezopotamya petrolünü kendi tekeline almak ve öteki devletleri buradan uzaklaştırmak için her şeyi yapacaktır. İngilizler,Ruslar'ın devrimden sonra,savaş öncesi durumlarından çok daha büyük tehlike olacakları düşünce ve görüşündedirler.Bu yönden Kafkasya'da kendileri için dostluklar yaratmak yolunda çok büyük çaba harcamakta ve hatta Amerika'nın işbirliğini işe karıştırarak o mıntıkadaki etkisinin zayıflamasını önlemek istemektedir.Amerika'ya karşı yürütülen İngiliz politikasına gelince, Amerika'yı Kafkasya ve Ermenistan mandaları üzerine almaya kışkırtmakla güttüğü amaç, Rusya'ya karşı Türkiye'nin yerine bir başka tampon yaratmaktır. Türkiye de bir Amerikan manda yönetimi kurulursa bunun anlamı, Türkiye'nin bölüşülmesinin Amerikaca onayı ve Amerika'nın İtilâf Devletleri'nin sömürgeci amaçlarına karşı çıkmış olan görüşlerinin ortadan kaldırılmasıdır ve artık, İngilte're Mezopotamya'yı Fransa Suriye'yi herhangi bir aykırı ses çıkmadan alabileceklerdir.Türkiye sorununun tek çözüm yolu, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamı üzerine yalnızca tek bir manda düzeni getirmek ve belli bir dönemden sonra, bağımsızlık isteyen çeşitli bölgelere kendi kendilerini yönetme yolunda fırsat vermektir.Şu anda,hem cahil, hem de eğitim görmemiş olmaları bakımından kendilerinde bir seçim yeteneği yoktur" diyordu.

Wilson'un Paris Konferansından ayrılarak Amerika'ya dönüşünden sora yerine bıraktığı A.B.D.delegasyon başkanı Frank Polk'da yüksek konseyde devamlı olarak "bölgede yükümlülük alacak taahhütlerden kaçınma" yı savunuyordu (1).

1920 yılı Şubat ayı ortalarında, Yakındoğu'daki konsoloslukların "binlerce Ermeni'nin Türkiye'deki en önemli bilgi kaynağı yüksek Komiser Amiral Bristol Dışişlerine çektiği telgrafta, "Ermeni kıyımı konusunda verilen bilgilerin politik amaçlarla son derece büyütüldüğünü"bildiriyordu (2).Bristol bu telgrafında da Ermenistan mandasından yana olmadığını, bu düşünceyi "Türkiye'yi yağma etmek isteyen İtilâf Devletleri'nin bir planı" olduğunu bir kez daha ifade ediyordu.

Harbord raporunun sunuşunda Ermenistan mandasına duygusal yaklaşımlardan dolayı istekli görünen A.B.D. Başkanı Wilson, A.B.D. halkının Yakın Doğu'da bir sorumluluk almayacağı düşüncesinde olması (3) Paris Kofransı'nda kesin bir manda sözü vermesini engellemişti.Ayrıca A.B.D. Senatosu'nun Versay andlaşmasını onaylamaması Amerika'nın Yakındoğu'daki sorunlara uzak durması gerektiği anlamına geliyordu. Daha açıkcası Kongre, Yakındoğu'da bir manda kabul etmeye olduğu kadar,hükümetçe yapılacak faaliyetler için ödenek vermeye istekli olmadığını da ortaya koyuyordu.

Amerikan halkının, Yakındoğu'da A.B.D.'nin bir sorumluluk almasından yana olmadığı özellikle basında çıkan haber ve

---

(1) Novo, a.g.e., s. 123.
(2) Evans, a.g.e., s. 260.
(3) Howard, **The Partition Of Turkey**, s. 221.

makalelerle okuyucu mektublarından anlaşılmaktaydı.**Morning Post** gazetesinin Washington'dan aldığı haberde "iki Amerikalı Senatörün Anadolu'da Amerikan mandası kurulması yolunda teklif verdiğini fakat Cumhuriyetçi Senatörlerin teklife şiddetle karşı geldiğini" belirtmekteydi (1).

Amerikan halkının çoğunluğu, özellikle Ermenistan mandasının büyük tehlikeler ve önemli külfetlerden başka bir şey sağlamayacağı, dolayısiyle böyle bir yükümlülükten kaçınmak gerektiğine inanırken,bazılarının da duygusal olarak Ernenistan'a ilgi duyduğu görülmekteydi. Yani kısacası"Amerika,yapılacak bunca işler dururken evlatlarını Avrupa'nın imdadına gönderemez"(2) düşüncesi hakimdi. Halk Cumhuriyetçilerin yanında yer alırken **New York Herald**'da bu düşünceyi savunanların başındaydı.Gazete Avrupalı'ları "Irak ve Suriye'yi alarak Ermenistan'ı Amerika'nın üstüne atmakla suçluyordu (3).

Amerikan halkının çoğunluk diyebileceğimiz kısmı mandaya karşı çıkarken, 13 Haziran 1922 tarihli **The New York Times** gazetesinde çıkan "Yakın Doğu'da Bizi Bekleyen Fırsatlar"başlıklı bir okuyucu mektubunda şu görüşlere yer veriliyordu :

"Amerika Birleşik Devletleri, Başkan Wilson'u Avrupayı ziyaret ettiği dönemde, Türk İmparatorluğu'nun tümü üzerinde bir manda yönetimi kurmak için bulunmaz bir fırsat yakalamıştı. O tarihte hem Türklerin hem de Ermeni ve Rumların güvenini kazanmış tek devlet olan A.B.D. yeryüzünün bu ilgi çekici bölgesinde çok olumlu bir rol oynayabilirdi.

---

(1) Coşar,**İstiklâl Harbi Gazetesi**,19 Eylül 1919,No:112.
(2) **İkdam**,25 Ekim 1919,(New York Times'dan alınan makale).
(3) **Vakit**, 31 Ekim 1919, (New York Times'dan alınan makale).

Vesayet altına girmemek için direten Meksika'ya müdahale etmeyi göze alan bir devletin adeta davet edildiği Yakın Doğu ile ilgilenmemesi tarihin garip cilvesidir.Kaldı ki Yakın Doğu, Meksika'dan çok zengin yeraltı kaynaklarına ve bol miktarda ucuz iş gücüne sahiptir" (1).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Yakın Doğu'da bir manda yükümlülüğü almamasının önemli nedenlerinden biri de Wilson'un hastalığıdır diyebiliriz. İngiltere'nin siyasetine oyuncak olmama, Rusya ile karşı karşıya gelmeme, problemli bölgede ekonomik yükümlülük almama, halkın Wilson'un politikasını red etmesi kısaca A.B.D.'nin mandater devlet olmamasındaki diğer nedenlerdir diyebiliriz.Bütün bu nedenlerden dolayı da A.B.D. mandayı kabul etmemiştir.

2. FRANSIZ MANDASI

Türk aydın ve idarecilerinin kurtuluş çaresi olarak önerdikleri mandalardan biri de Fransız mandasıdır. Her ne kadar Amerikan mandası veya İngiliz himayesi kadar taraftar bulmamış olsa da Fransız mandası kurtuluş çaresi olarak önerilen mandalardandır. İngiltere'nin Türkiye'yi himaye altına olma yolunda veya daha etkin nüfuz bölgeleri elde etme çabaları yanında Fransa'da kayıtsız kalmamıştır. Bunu da bazı nedenlerden dolayı doğal karşılamak gerekir. Çünkü Türkiye üzerinde en çok çıkarı olduğunu iddia eden ülkelerin başında Fransa yer alıyordu. Osmanlı Devleti'nden en çok alacaklı o-

(1) Osman Ulagay,**Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 1974, s. 151-152.

lan ülkeler İngiltere ve Fransa idi. İktisadi,ticari,askeri ve kültürel çıkarları bu çatışmanın artmasına yol açıyordu.

a. Türk Aydın ve İdarecilerinin Fransız Mandasını Tercih Nedenleri ve Farklı öneriler :

Fransız mandasını kurtuluş çaresi olarak öneren aydınların en önemli gerekçelerinin başında Fransa'nın eğitimdeki deneyimi, büyük bir devrim gerçekleştirmiş olması,ticari ve iktisadi ilişkilerimizin gelişmiş olması,ülkenin toprak bütünlüğünün korunması gibi hususlar geliyordu.

Damat Ferit Hükümetin de Maarif Nazırı olarak görev alan Ali Kemal Bey;"başımıza gelenlerin eğitimsizlikten geldiğini, Fransa'nın yardımıyla Galatasaray gibi okullar kurulacak olursa,sıkıntılarımızın kısa zamanda çözüleceğini" söylüyordu (1). Ali Kemal Bey ayrıca Fransız Yüksek Komiseri'ne "kendisine teklif edildiği takdirde,Türk hükümetinin Fransız mandasını kabule hazır" olduğunu söylemişti (2).

"Hiç bir yumruk altında ezilmeyen adam" olarak nitelenen Ahmet Rıza Bey'de Fransız mandasını savunanların başında geliyordu. Ahmet Rıza Bey Fransızca "Mavoix s'éléve vers la France (Sesim Fransa'ya doğru yükseliyor)" başlıklı yazısı "bir yabancı eğiticiliği ve koruyuculuğu istemiş, bu görevi yapacak ülke de Amerika değil, "Büyük Fransız Devrimi'nin Fransa'sı" tarafından üstlenilmesini öneriyordu (3).

Bazı Türk aydın ve idarecilerinden başka dışarıdan da Fransız mandasını önerenler mevcuttu.Paris Konferansı'nda Os-

---

(1) Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, s.233.
(2) Tansel,**Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**,C.I, s.141.
(3) Tunaya,**a.g.e.**, s. 444.

manlı Devleti ile olan ilişkilerinden dolayı olsa gerek, ısrarlı olmamasına rağmen Wilson "Fransa'nın Türkiye mandasını üstlenmesini" öneriyordu (1). **Tasvir-i Efkâr** gazetisinin 24 Mayıs 1335 tarihli ve "Türkiye'nin Taksimi ve İstanbul'un İdaresi" başlıklı yazısında Paris kaynaklı habere dayanılarak aynı hususa değiniliyor; "İngiltere'nin de ısrarı ile İstanbul'un Cemiyeti Akvam'ın kontrolünde, kuvvetli bir ihtimalle Fransa veya İtalya'nın vekaleti altına verileceğinden" söz ediliyordu (2).

Osmanlı heyeti Paris Konferansı'nda iken Türk basınında manda ve himaye tartışmaları devam ediyordu. **Sabah** gazetesi ile **Alemdar** gazetesi arasında Fransa veya İngiltere tercih çatışması da büyümüştü.Ali Kemal Bey'e (Sabah) Fransız mandasını savunduğundan dolayı hücum edilirken bir dedikodu yayılmıştı. Buna göre "Fransız Miralayı Mojen,Padişahın başyaveri Naci Bey'e; dörtler konferansının Türkiye'nin çeşitli bölgelere ayrılmasının ve yine her bölgenin bir yabancı devletin mandasına terkedilmesinin kararlaştırıldığını söylerek şu teklifi yapmıştır : "- Eğer memleketin parçalanmasını istemiyorsanız, Fransız mandasını talep etmesini zat-ı şahaneye tavsiye ediniz. Bu takdirde dörtler konferansının kararını infaz ve tatbike mahal kalmaz (3).

Dışarıdan gelen bir başka manda önerisi de General Fr. D'Esperey'den gelmiştir.Paris Barış Konferansı'na gitmek üze-

---

(1) Akşin,a.g.e., s.364.
(2) **ATASE**,Kls.73, Dos.275, Fih.16.
(3) Sabahattin Selek,**Milli Mücadele,Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C.I, İstanbul 1970, s. 252.

re Edirne Karaağaç istasyonundan geçen Fransız Generali Trakya Cemiyeti Merkez Heyeti ile vagonda görüşür ve şunları söyler : "Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali kararlaştırılmıştır. Siz bu işgale mukavemet edemezsiniz. Çünkü yeter askeriniz ve silahınız yoktur. Bu işgalin durdurulmasının çaresi vardır. O da heyetiniz,Fransız mandasını istediğine dair bir mazbata tanzim ederek bana verirse,Fransa konferansta, Trakyalıları müdafaa edip Yunan işgalinin önüne geçilebilir" (1). Trakya Merkez Heyeti bunu kabul etmemişti.

Görüldüğü gibi Türk aydın ve idarecilerinin az bir kısmı Fransız mandasını çeşitli nedenlerle kurtuluş çaresi olarak farklı biçimlerde önermişlerdir. Diğerlerinde de olduğu gibi Fransız mandasını önerenler bu fikirlerini özellikle basın yoluyla önerip, savunmuşlardır.

b. Fransız Mandasının Sınırları ve Nitelikleri :

Türk aydın ve idarecilerinin önerdiği Fransız mandası özellikle Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelikti. Fransız mandasını savunanların başında gelen Ali Kemal Bey ve Ahmet Rıza Bey Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı savunurken, Türk halkının egemenliğini koruyacak ve onu en iyi eğitecek yönetimin Fransız mandasıyla mümkün olduğunu iddia ediyorlardı (2). Damat Ferit tarafından olumlu karşılanan Fransız Yüksek Komiseri'nin yaptığı manda teklifinde de aynı hususların vurgulandığı görülmektedir. Yüksek Komiser Damat Ferit'e; mandanın ne olduğunu,uzun vadede ilhak anlamına gel-

(1) Bıyıklıoğlu,**Trakya'da Milli Mücadele**, s. 190.
(2) Tunaya, **a.g.e.**,s. 444.

mediğini,Sultan-Halife'nin egemenliğine dokunmayacağını,İstanbul ve Osmanlı Devleti üzerinde bir Fransız mandasının bu devletin çıkarlarına uygun olduğunu, çünkü Fransızların islama saygılı olduklarını, Mısır ve Hindistan'daki gibi ayaklanmaların Cezayir ve Tunus'ta olmamasının bunu gösterdiğini anlatmaya çabaladı.Ayrıca,dünya haritası üzerinde,bütün islam aleminin İngiliz egemenliğine girmesindeki tehlike açıklandı"(1). Yüksek Komiser Türk aydın ve idarecilerinin önerdiği Fransız mandasının niteliklerinin ne olacağını da belirtiyordu. Bunun yanında bölgesel olarak da Fransız mandası düşünülmektedir. Ama Türk aydın ve idarecilerinden ziyade,pek kayda değer görülmeyen bir kaç cemiyet böyle bir mandayı istemektedir. Gümülcineli İsmail Hakkı ve taraftarları tarafından idare edilen Batı Trakya Umumi Merkezi," Batı Trakya'nın Doğu Trakya ile bağının kesilmesini isteyen Fransız mandası taraflısı mahalli bir teşekküldü" (2). Atatürk,Nutuk'ta Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin de böyle bir amacı taşığını belirtir (3).

Pek fazla taraftar bulmayan,uzun süre gündemde kalmayacak olan Fransız mandası önerisinin İngiliz-Fransız nüfuz çekişmesinden alevlendiği de bir gerçektir.Fakat ne Fransız yönetimi,ne de Fransız kamuoyu bu fikri benimsememiştir.Fransız sistemine hayran azınlık bir Türk aydın grubunun önerisi olarak kalmıştır. Fransız'ların Güneydoğu'daki faaliyetleri de bu kurtuluş önerisinin taraftar bulmasını ve yayılmasını engellemiştir.

---

(1) Akşin,a.g.e.,s. 366.
(2) Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 190.
(3) Atatürk, **Nutuk**, C.I, s. 6.

3. İTALYAN MANDASI

Mondros Mütarekesi sonrası başlayan haksız işgallerin getirdiği karanlık günlerde sözü edilemeyecek oranda az da olsa bazı Türk aydın ve idarecileri İtalyan mandasını önermişlerdir. Hemen hemen hiç taraftar bulmamış diyebileceğimiz kadar az taraftar bulan Italyan mandası zaten uzun süre de konuşulmamıştır.

a. İtalyan Mandasının öneriliş Nedenleri :

Türk aydın ve idarecileri arasında pek konuluşup,yazılmamakla birlikte İtalyan mandası için somut bir önerinin İzmir'in işgalinden önce İzmir Belediye Başkan Vekiline yapıldığı görülüyor. Bu konuda Tansel, "11 Mayıs 1919 akşamı geç saatlerde İzmir limanına İtalyanların bir muhribi girdi. Bu muhribten gizlice karaya çıkan Cami, Ahmet Dino ve Moralı Halit Bey'ler, Izmir Belediye Başkanı ile görüşerek şehrin Yunanlılar tarafından işgal edileceğini,fakat İzmir'in Yunan işgali yerine İtalyan mandası altına verilmesinin İzmir halkı tarafından bir beyanname neşri suretiyle talep edilmesi karşısında, İtalyanların bu işgale engel olacaklarını bildirmişlerdi "(1). Bu uyarı üzerine Izmir Belediye Başkan Vekili Osman Nuri Bey şehrin ileri gelenlerini toplantıya çağırır."Bu toplantıda, Italyan muhribi ile gelmiş olanlar konuştular ve tekliflerini tekrarladılar ise de onların teklifleri kabul olunmadı" (2) demektedir.

Bu öneriden başka Türk aydın ve idarecileri tarafından

(1) Tansel, a.g.e., s. 180.
(2) A.g.e., s. 180.

Italyan mandası önerisine rastlanmamakla birlikte İstanbul'da Arnavut Milletvekillerinden Şahin ve Ahmet Dino kardeşlerin desteklediğine inananlar Türk-Italyan Dostluk Derneği'ni kurmuşlardı. Bu dernek İtalyan Yüksek Komiseri'nin koruyuculuğu altında önemli faaliyetler gösteriyordu.

Uygalama alanına konulmamakla birlikte Paris Konferansı'nda da Italyan mandasından söz edilmekteydi. Konferans'ta yapılan teklifte;"1.Yunanistan'a İzmir'in hinterlandı,2.İtalya'ya güneye uzanan mıntıka, 3.Fransa'ya Ermenistan'dan başka Anadolu'nun bakiyesi verilecek" deniyordu (1). 24 Mayıs 1335 tarihli **Tasvir-i Efkâr** gazetesi de Paris'ten aldığı haberlere dayanarak İtalyan mandasından söz ediyordu (2).

İtalyan mandasını önerenlerden biri de Fransız yazarı Dinon'dur. Fransa'nın Türkiye ile ilgili sorunlara bulaşmasını istemediğinden olsa gerek ki Dinon, "Anadolu'nun Türkler tarafından layıkiyle bakılmamış,ekilip biçilmemiş bir çok toprakları (Milletler Cemiyeti) himayesinde, İtalyan mandası altına verilmeli, boylece Italya mandası altına, Anadolu'nun Türkler tarafından ezilen Ermeni ve Rum azınlıklarına da biraz yaşama hakkı ve imkan gösterilmelidir" diyordu (3).

b. İtalyan Mandası İlgi Görmüyor :

Türkiye'nin tümü üzerinde bir Italyan mandasından pek söz edilmemiştir. Cami,Ahmet Dino ve Moralı Halit Bey'lerin önerilerinden de anlaşılacağı gibi İzmir'in Yunanlılar tara-

(1) Gotthard Jaesche,**Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**,s.32.
(2) **ATASE**,Kls.73, Dos.275, Fih.16.
(3) Ziya Somar,"Manda ve Meşhur Mandacılar",**Tarih Konuşuyor**, C.III, Istanbul 1965, s. 1145.

fından işgalini önlemek amacıyla böyle bir öneri yapılmıştır. Bu önerilerin başlıca nedeni İtalyan'ların işgallerdeki tutumu idi. İtalya'nın yumuşak tutumu elbette çıkar çatışmasından kaynaklanıyordu. Milli Mücadeliyi yöneten kadroya karşı yumuşak tutumlarından dolayı bazıları İtalyan Muhibleri Cemiyeti'ni kurmuşlardı (1).

Zaten konferanslarda sözü edilen bölgelerde esasen bir manda yönetiminin kurulmasından değil, sadece Türk topraklarının pay edilmesinden söz edilebilirdi. Bu paylaşımdan fazla pay alabilmek veya imtiyaz elde edebilmek için İtalya'da bazı girişimlerde bulunarak Türk aydın ve idarecileri ile temasta bulunmuş ise de çok güçlü bir devlet ve hükümete sahip olmadığı için de başarı elde edememiştir. Yani kısaca belirtmek gerekirse, Türkiye geneli üzerinde Türk aydın ve idarecileri bir İtalyan mandasından pek söz etmedikleri gibi taraftar da bulamamışlardır.

4. İNGİLİZ HİMAYESİ

Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan İtilâf Devletleri'nin haksız işgalleri karşısında Türk aydın ve idarecileri arasında en çok taraftar bulan kurtuluş önerilerinden biri de Amerikan Mandası ile beraber İngiltere'nin himayesi olmuştur. Bunda Ingiltere'nin aktif rol oynamasının da etkisi vardır.

İngiltere, XIX.yy.da takip ettiği politikanın aksine bu yüzyılın sonuna doğru izlediği politikaya uygun olarak Osmanlı Devleti'nin çökmesini sağlayarak Yakın Doğu'daki durumunu

(1) S.Nazif Tansu (Anlatan:Hüsamettin Ertürk), **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1969, s. 461.

ve özellikle Hindistan yolunu emniyete almak istiyordu.Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'nda yenik sayılmasını büyük fırsat olarak gören Ingiltere, çıkarlarını en üst düzeyde korumak amacıyla daha aktif bir politika izlemiştir. Bu politikasında zaman zaman Fransa ve İtalya ile ters düşmüştür. İngiltere'nin Türkiye'yi mahvetme politikası bağımsızlık mücalesı veren Türk aydın ve halkı için bazı yönlerden yararlı da olmuştur.

a. Türk Aydın ve İdarecilerinin İngiliz Himayesini Tercih Nedenleri :

Bazı Türk aydın ve idarecilerine göre Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada sahip olduğu sınırları korumanın yolu Ingiltere'nin himayesi altına girmekti. Bu himayenin tercih edilmesinin çeşitli nedenleri vardı.

Ingıltere'nın himayesi kabul edilirse İngiltere,Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik politikasından vazgeçecekti.

Ingiltere Avrupa'nın en güçlü devletidir. Osmanlı Devleti ile eski dostluğu olan bu güçlü imparatorluk Mondros Mütarekesi'nin şartlarını hafifletebilir.

Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak için galip devletlerden birisi ile anlaşarak bunu sağlamak gerekir. Bu devlet ise Ingiltere olmalıdır.

Hilafet ve saltanatın bütünlüğünün korunması İngiltere ile mümkün olacağı gibi, İngiltere'nin de yararınadır. Başta Hindistan müslumanları olmak üzere müslüman toplumlar İngiltere'yi hoşgörüyle karşılıyacaktı.

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında tarihi bağ ve dostluk olduğu için İngiltere himayesi en uygun kurtuluş çaresidir. Ingıltere daha önce Osmanlı Devleti'ni parçalamaktan kurtarmıştır.

İngiltere himayesi, Osmanlı Devleti'ni Rus tehlikesinden koruyacağı gibi, Rus tehlikesi İngiltere için de mevcut olup Osmanlı Devleti İngiltere için bir kaledir.

İngilizler medenidir, onların medeniyetinden de istifade eder kalkınmamızı gerçekleştiririz.

Burada belirttiğimiz nedenlerden dolayı Türk aydın ve idarecilerinin bir kısmı İngiltere'nin himayesini kurtuluş çaresi olarak görüyordu.Zaman zaman da İngilizlerle işbirliğine de gidiyorlardı. Bazı idareciler de makam ve şöhret elde etmek veya menfaat karşılığında İngiliz himayesini savunmuşlardır.

b. İngilizcilerin Görüş Ayrılığı :

İngiltere'nin himayesini kurtuluş çaresi olarak gören Türk aydın ve idarecileri bu düşüncelerini özellikle basın yoluyla yaymaya çalışırken önerilerini de çeşitli biçimlerde ifade ediyorlardı.Bu isteklerinde hem fikir olduklarını söylemek biraz güçtür. Bazı aydınlar İngiltere'nin himayesi yerine İngiltere'nin müzaheretini yani yardımını istemektedirler.Bu yardım karşılığında ne verileceği çok açık olarak ifade edilmemiştir. Bazıları ise Cemiyet-i Akvam'ın gözetiminde olmaksızın Ingiltere'nin mandasını önermektedirler.

Ingiltere'nin himayesini önerenlerin başında Hürriyet ve

İtilâf Yöneticileri ile mensupları gelmekteydi. Saray ve hükümet de bu himayeyi isteyenlerin başında idi.Nitekim 30 Mart 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa Vahdettin adına Amiral Calthorpe'u ziyaret etmiş ve Osmanlı Devleti'ni İngiliz işgal ve himayesine koyan bir önerge vermişti (1). Bu önergede :

"- Avrupa ve Asya'da ister doğrudan doğruya Sultan'ın egemenliği altındaki ülkelerde, ister özgür olanlarda,İngiltere 15 yıl boyunca Türkiye'nin yabancılara karşı bağımsızlığını korumak ve güvenliğini sağlamak için gerekli bulduğu yerleri işgal edecektir.

- Ermenistan, diğer büyük devletlerle anlaşacak olan İngiltere'nin isteğine göre bağımsız cumhuriyet olacaktır.

- Boğazlar'da bütün tahkimat yıkılacak ve bunlar İngilizler tarafından işgal edilecektir.

- İngiltere bir dostluk nişanesi olarak Sultan tarafından Osmanlı Bakanlarına İngiliz müşteşarları tayin edilmesine muvafakat edecektir.

- Ayrıca her vilayete bir İngiliz konsolosu tayin edilecek ve 15 sene süre ile bunlar aynı zamanda Türk valilere müşavir olacaklardır.

- İngiltere'nin ister başkentte, ister taşrada mali denetleme kurma hakkı olacaktır.

- Anayasa Doğu milletlerinin istidat ve siyasi kabiliyetlerine göre sadeleştirilecektir"deniliyordu.önergeye ilave edilen bir ek madde de; "-Sultan İmparatorluğun dış siyasası-

(1) Yusuf Hikmet Bayur,"Birinci Genel Savaştan Sonra Yapılan Barış Andlaşmalarımız II",**BELLETEN**, C.XXX,S.117-120, s. 124.

nı yönetmekte kesin olarak hür olacaktır deniyordu ". İngiltere bu öneriye kulağını tıkarken "Türk meselesinin Paris'te çözüleceğini" cevabını verecekti (1).

Hürriyet ve İtilâf Fırkası adına Şûrayı Saltanat'a yazılı bir beyanatta bulunan Sadık Bey; "Osmanlı Devleti'nde tehlikenin devlet batacak kadar mesafaye yaklaştığından"söz ederek "...vazifemiz,şimdiki vaziyetin ağırlığı ve nazik durumu içinde yeni bir karışıklık hazırlıyacak olan maddi hareketlerden çekinerek seziş ve anlayış dairesinde hakkımızı istemek ve yer yüzünde bir sulh unsuru olmaya çalışarak zavallı milletimizden başka Hindistan'daki din kardeşlerimizin de, menfaati namına devletimizin eski ve tarihi dostu bulunan büyük bir devletin milli,siyasi mevcudiyetimizi muhafaza etmek suretiyle müzaheret ve dostluğunu sağlamak uygun olacağı düşüncesindeyim" sözleriyle beyanatına son veriyordu (2).İngiltere'nin adını vermemekle birlikte Sadık Bey görüldüğü gibi İngiltere'nin himayesini istiyordu.

İngiltere'nin himayesini savunan gazetelerin başında **Alemdar** gazetesi gelmekteydi. **Alemdar** gazetesinde gün aşırı İngiltere'nin himayesini ve müzaheretini isteyen yazılarla doluydu. Erzurum Kongresi toplandığı sıralarda "İngiltere'nin müzaheretini" istediğini belirten bir muhtıra yayınlıyor ve halkı muhtırayı imzalamaya davet ediyordu (3). Muhtıranın so-

---

(1) Tevfik Bıyıklıoğlu,**Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**,Ankara 1959, s. 7.
(2) M.Tayyip Gökbilgin,**Milli Mücadele Başlarken**,Birinci Kitap Ankara 1959, s. 111-112.
(3) Feridun Kandemir,**Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler**, İstanbul 1964, s. 106.

nu şöyle bitiyordu : "Güzel Türkiye'den hergün bir kıymetli kıtanın koparılmasıyla hükümet ve hatta saltanatın şahsiyeti arka arkaya erimeğe başlamıştır. Bu müthiş badirenin felaketleri karşısında vatan endişesiyle yanan,sızlayan vatandaşlar düşünüyor ki muhterem İtilâf hükümetlerince, Osmanlı Devleti' nin tam mülkiyeti aleyhinde Avrupa yüksek siyaseti noktai nazarından dönülmesi kabil olmayacak bir karar alınmış ise,devletimizin siyasi rüştünü isbata kadar, İngiltere Devleti Fahimesinin siyasi müzaheretine mazhar edilerek,millet,devlet ve hükümetin mevcudiyetinin bekasının temini arz ve isti'taf sadadında iş bu mazhar-ı umumiye vazı imza eyledik" (1).

Yine **Alemdar** gazetesinde Refi Cevad imzasiyle 1 Ağustos 1335 tarihli ve "Amerika mı ? İngiltere mi ?" başlıklı başyazıda halkın Amerika'yı tercih etmiyeceğini ve nedenlerini belirttikten sonra yazısını şöyle bitiriyordu : 1- Ahali ne istiyor ? - İngiltere gibi adil bir hükümet ! 2- Şayet bir himaye vazı icap ederse hangi devletin himayesi kabul olunacağı ? - Türkiye istiklâliyet-i tammesini temin için adil bir hükümetin (himaye değil) müzaheret ve refakat-ı siyasiyesine muhtaçdır.Bu hükümet de ancak ve ancak İngiltere'dir(2).

İngiltere'nin manda ve himayesini savunan bir başka İstanbul gazetesi de **Sabah** gazetesi idi. 7 Ağustos 1919 tarihli **Sabah** gazetesinin "Türkiye ve Mandaterlik" adlı baş yazısında özetle şu görüşe yer veriliyordu : "...Bizim işimize yarayacak İngiliz velayeti idariyesi olabilir. Siyasi ol-

(1) A.g.e., s. 106-107.
(2) **Alemdar**, 1 Ağustos 1335.

mamak şartı ile bu sayede Irak,Filistin ve Arabistan ile irtibat-ı manevimizi muhafaza etmiş olacağız" (1). İngiltere'nin Irak ve Filistin'i bırakması mümkün görünmüyordu. Ama hala İngiliz yanlıları ümitli görünüyordu.

Bağımsızlığını savunduğunu, ama bugünkü şartlarda bunun mümkün olmadığı kanaatiyle hareket ederek İngiliz himayesini hararetle savunan ve Türk halkını etkilemeye çalışan Türk aydın ve idarecilerinden birisi de Refik Halid (KARAY) idi. 9 Ocak 1920 tarihli **Alemdar** gazetesinin "Yine Muhtıra Münasebetiyle" başlıklı başyazısında şu görüşleri savunarak İngiltere'nin himayesini öneriyordu : "Bizim için yegane kurtuluş yolu mütarekeden sonra, hemen İngiltere devletiyle beraber yürütmek için siyasi teşebbüste bulunmaktı. Amerika'nın hayali mandası ile bir hayli vakit kaybettik... Bizim için yapılacak şey bir tek devletin siyasi beraberliğidir. O devlette İngiltere'den başkası olamaz, olamaz, olamaz" (2).

23 Haziran 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri'ni ziyaret eden Cemil Paşa ve Reşit Bey, "son derece bir şevk ve gayretle milliyetseverleri ihbar etmekle beraber,Türkiye'yi idare ve himaye vazifesini ifa edebilecek tek hükümet olan İngiltere'nin idaresine vermek suretiyle bu memleketi adilbir barış ve sükûna kavuşturmak isteğinde ısrar etmişler"di (3).

Bu himaye önerileri içerisinde en ilgi çekici olanı 12 Eylül 1919 tarihinde İngiltere hükümeti adına iki kişi ile Sadrazam Ferit Paşa arasında İngiltere himayesinin kabul edil

---

(1) **Sabah**,7 Ağustos 1335 (**ATASE**,Kls.78,Dos.290,Fih.7-1).
(2) Ilgar,**a.g.e.**, s. 28-29.
(3) Jaeschke,**Kurtuluş Sav.İle İlgili İngiliz Belgeleri**,s.11.

diğine dair bir belge imzalandığı (*) haberidir.

Böyle bir andlaşmanın hükümleri mantıklı görünmektedir. Yine andlaşma olmasa bile böyle bir taslağın söz konusu olduğu bir gerçektir. Gotthard Jaeschke'de bunun bir himaye andlaşması olduğunu belirtir (1). Bu andlaşmanın bazı maddeleri bize daha açık bir fikir vermektedir: "1. İngiltere hükümeti kendi mandası altında Türkiye'nin tamamiyeti ve istiklâlini deruhte edecektir. 8. Sulh şeraitinin takarrurundan sonra zatı şahane dördüncü maddedeki hususatı tavzihan İngiltere hükümeti ile ayrıca bir mukavele teati edecektir. Bu mukavelenamenin ahkâmı mahrem tutulacaktır" (2).

İngiltere manda ve himayesinin önerilmesinde ve hatta bunun gerçekleşmesi için İngilizlerin de etkili faaliyetlerde bulunduğunu belirtmiştik. İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kuruluş amacı da buydu. Yukarıda ifade ettiğimiz öneriler ve örnekler bu kurtuluş çaresinin pek çok taraftar bulduğunu gös-

---

(*) Bu imzalandığı ifade edilen andlaşma üzerinde farklı görüşler ileri sürülmektedir.Reşat Ekrem Koçu ve ömer Kürkçüoğlu böyle bir andlaşmanın varlığından söz ederken,Sonyel ise böyle bir andlaşmanın İngiliz belgelerinden olmadığından söz eder ve kanaatini şöyle belirtir: "Osmanlı Sadrazamı Damat Ferit ve İngiltere hükümetinin resmi ve yetkili murahhasları arasında böyle bir andlaşma imzalanmıştır. O sıralarda yayınlanarak büyük bir olay çıkaran belge,ya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarları yararına Fransızlar tarafından uydurulmuş ve yahut Damat Ferit kendi safdilliliğine kapılarak yukarıda anılan ve muhtemel İngiliz ve Fransız İntecilens Servislerinde "çifte ajan" görevinde bulunan üç Levantin tarafından aldatılarak böyle bir belgeyi imzalamıştır.(S.Salâhi Sonyel,"İngiltere Dışişleri Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz Osmanlı Gizli Andlaşması" **BELLETEN**,C.XXXIV,s.437-449).

(1) Jaeschke,**a.g.e.**, s.6.

(2) **ATASE**, Kls.212, Dos.228/A, Fih.1, (Belgede imza yoktur ama Kandemir'in verdiği belge ile aynı ifadeleri kapsamaktadır. Kandemir,**a.g.e.**, s. 137).

termektedir. Bu nedenle İngiltere'nin bu yoldaki faaliyetlerine kısaca bakmakta yarar var.

c. İngiltere'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri ve Kurmak İstediği Himaye Biçimi :

Türk aydın ve idarecileri arasında pek çok taraftar bulmasına ve İngiltere'nin gizli ve açık faaliyetleri olmasına rağmen İngiliz himayesi neden gerçekleşmemiştir ? Bu sorunun cevabını daha açık bir biçimde verebilmek için İngiltere'nin bu faaliyetlerine değinmek yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya yanında girmesini hoş karşılamayan İngiltere Yakın Doğu'da daha fazla etkili olabilmek için bunu bir fırsat olarak görmüştür. Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği gün Lord Kiçner Galip Kemali Bey'e şöyle diyordu : "...Türkiye'yi mahvedinceye kadar harbe devam edeceğiz" (1).İngiliz komuoyunun tutumu da bu tarihlerde aynı idi.

İşte Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra İngiliz yetkilileri daima bu fırsatı yakaladıkları düşüncesiyle hareket ediyorlardı. Mütarekeden kısa bir süre sonra **"Morning Post"** gazetesinin muhabiri Pooley Vahdettin tarafından kabulünde elinde İngiliz himayesinin kabul edeceğini bildiren beyanat olursa, lehimize çok işler göreceğini ima ediyordu !..."(2). Muhabirin teklifinin İngiltere'nin Yakın Doğu politikasına

---

(1) Galip Kemali Söylemezoğlu,**Başımıza Gelenler**, İstanbul 1939, s. 87.
(2) **A.g.e.**, s. 87.

ne kadar uygun olduğu görülmektedir(*).

İngiltere himayesini gerçekleştirmeye çalışan İngiliz desteğinde kurulmuş bir cemiyet "İngiliz Muhipler Cemiyeti" idi (1). 22 Mayıs 1919 tarihinde kuruluşunu ilan eden bu cemiyetin önemli kişileri "İngiltere elçiliği baş tercümanı Mr. Rayan, haberalma ve siyasi işlerde görevli General Didds, Papaz Frew" bunlardandı.

İngiliz himayesini sağlama yolunda bu cemiyet devletin üst düzeyindeki bazı görevlilerine rüşvet vermekten de çekinmemiştir. Hikmet imzalı ve "Necati Beğ'e" hitabıyla başlayan ve Sivas'tan 19.9.1335 tarihinde çekilen telgrafta şöyle denmekteydi :" İstanbul'dan alınan mevsuk malumata göre İngilizler tarafından İngiliz Muhipleri Cemiyeti namına dersaadetten hükümetin dahiliye nazırı Adil Bey'e 150 bin lira vermiştir. Konya valisi Cemal Bey'e 200 bin lira, Ankara valisi Muhittin Paşa'ya da bundan daha fazla miktarda bir meblağ gönderilmiştir..."(2).

(*) İngiltere'nin Lloyd George tarafından temsil edilen Yakın Doğu politikası şu hedeflere yöneltilmişti :
1. Osmanlı Devleti'nin parçalanması,
2. Padişah-Halife'nin kuvvet ve nüfuzunun ve dini etkilerinin giderilmesi suretiyle İslam Birliği düşüncesinin değerden düşürülmesi,
3. Arap memleketlerine hakim olarak Mısır'ın ve Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanması,
4. Hilafetin,İngiltere himayesinde kurulacak Arap Birliği'nin eline geçmesi,
5. Doğu Akdeniz'de kuvvetli bulunması,
6. Irak petrollerinin elde edilmesi,
7. İstanbul ve Boğazlar'ın nezaretinin ele geçirilmesi (Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra),(Selek,**Anadolu İhtilâli**, s. 430).

(1) İngiliz Muhipler Cemiyeti için bkz:İkinci Bölüme.
(2) **ATASE**, Kls.322,Dos.3, Fih.36.

İngiltere, Paris,Londra ve San-Remo Konferansları'nda da Osmanlı Devleti'nin parçalanması için çaba sarfediyordu. Konferanstaki bu görüşmeler Türk basını tarafından yakından takip edilirken İngiltere ile ilgili haberler İngiliz yanlısı gazeteler tarafından sevinçle karşılanıyor haber ve makalelerle veriliyordu.**İstanbul** gazetesinin 10 Ağustos 1335 tarihli haberinde şöyle deniyordu : "...İngiltere devleti fahimanesi gerek İstanbul'un gerek diğer Anadolu aksamının vekaleti idaresini kabul eyleyecektir" (1).

İngiltere'nin diğer bir faaliyeti de Kürdistan'ın kurulması yolunda olmuştur. Bundaki amacı da Irak petrollerini ele geçirip bunu muhafaza etmek için Rusya ile araya bir tampon devlet kurmak idi. Sevr'de bunu başarmış olmasına rağmen uygulama imkanı bulamamıştır.

Kısaca değindiğimiz İngilizlerin bu faaliyetleri başından itibaren Milli Mücadele'yi yürüten Türk aydın ve idarecileri, Fransız hükümeti,İtalyan hükümeti,A.B.D. ve Rusya takip etmiş, İngiltere'nin bölgede egemen olmaması için çaba sarfetmişlerdir.

Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal,İngilizlerin faaliyetlerini tesirsiz hale getirmek için aşiret reislerine mektublar gönderip onları birliğe çağırırken ; Milli Mücadelecilerin aralarındaki yazışmalarında Kürdistan kurulması yolunda çalışan İngiliz Binbaşı Noel'in faaliyetlerine karşı tedbir alınması geniş biçimde yer alıyordu (2).

---

(1) **İstanbul**,10 Ağustos 1335,(**ATASE**, Kls.86,Dos.317,Fih.27).
(2) Atatürk, **Nutuk,Belgeler III**, s. 24-29.

Sonuç olarak İngiltere,konferanslardaki uzlaşmaz tutumu, Avrupa devletleri arasında çıkar çekişmesi,A.B.D.'nin Monroe Doktrinine dönmesi, Rusya'da bolşevizmin başarıya ulaşırken Milli Mücadele hareketine yardımı,Türk aydın ve idarecilerinin bağımsızlık yolundaki örgütlü ve etkili faaliyetleri, İngiltere hükümetinin İngiliz kamuoyunun baskısı ile savaşa etkin bir biçimde katılamayışı, İngiltere hükümetinin bölgede sorunların tümünü çözecek gücü kendinde bulamayışı, Hint müslümanlarının tepkilerinden çekinmesi,Kürdistan kurulması yolundaki çabalarının istediği sonuca ulaşamaması ve Türk halkının İngilizlerin oyunlarına pek fazla alet olmaması gibi nedenlerden dolayı İngiltere Türkiye üzerinde istediği biçimde bir manda veya himaye yönetimi kuramamıştır. Ama Yakın Doğu'da politikasına uygun olarak istediği bazı mandaları da elde etmiştir.

İngiltere her ne kadar Osmanlı Devleti'ni parçalamayı en önemli hedefi olarak saydı ise de,bunda da başarılı olmuştur. Irak,Filistin,Mısır ve Kıbrıs sorunlarını lehine çözümlerken, Boğazlar'ın tarafsız bir yönetime devrini de gerçekleştirmiştir.Gerçekleştiremediği bir kaç husus,Yunanlıların Batı Anadolu'da kalması,İngiliz himayesinde bir Kürdistan kuramaması olmuştur.

B. BÖLGESEL KURTULUŞ VE BOLŞEVİZM ÖNERİLERİ

Türk aydın ve idarecilerinin manda ve himaye önerileri kadar taraftar bulmasa bile önerdikleri diğer kurtuluş çareleri bölgesel kurtuluş ve bolşevizm önerileriydi. Milli Mücadele dönemi içerisinde bu kurtuluş çarelerinin, - baştan sona kadar - savunulmadığı da dikkati çeken hususlardandır.Bölgesel kurtuluş çarelerinin kısa bir süre sonra tam bağımsızlık ve milli birlik ve beraberliği sağlama düşüncesiyle bütünleştiği görülmuştur. Bolşevizm isteklerinin de bağımsızlık fikriyle giderek azaldığı görülmektedir.

1. BÖLGESEL KURTULUŞ ÖNERİLERİ

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'ta düşünülen kurtuluş çarelerini anlatırken şöyle diyor : "Üçüncü karar;bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmaktır. Söz gelişi,bazı bölgeler kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmama tedbirlerine başvuruyordu. Bazı bölgelerde Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılacağını ve Osmanlı ülkesinin taksim edileceğini oldu bitti kabul ederek kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlardı" (1). Bu düşünceyle hareket eden bazı vatansever Turk aydın ve idarecilerinin kendi bölgelerini bu işgallerden kurtarmak amacıyla ilk baş vurdukları yöntemler bölgelerinde örgutlenmek olmuştur. Bu amaçla çeşitli cemiyetler kurmuşlardır. Genel olarak işgallerden kurtulup kendi bölgelerini emniyete almak amacıyla üç bölgede ciddi faaliyetlerin yapıldığını görmekteyiz.

(1) Atatürk,Nutuk,C.I, s. 15-16.

a. Doğu Anadolu'nun Kurtuluşu İçin Çabalar :

Doğu Anadolu bölgesinde kurtuluş için çaba gösteren iki önemli kuruluş vardı."Kars Milli İslâm Şûrası" ve "Vilayet-i Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti". İkisi de Ermeni tehlikesine karşı kurulmuş,öncelikle bölgesel kurtuluşu amaç edinmişlerdi. Cemiyetlerin kuruluşu hakkında ikinci bölümde bilgi vermiştik. Amaçları ve faaliyetleri konuyu daha çok aydınlatacaktır.

30 Kasım 1918'de başlayan ve üç gün süren büyük kongresinde Kars İslâm Şûrası önemli kararlar almıştı. Yetmiş delegenin katıldığı bu kongrede kısaca; "1. Milli İslâm Şûrası adlı bir hükümetin kurulması, 2. Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey, Reisliğe seçilmiştir, 3. Ermeni ve Gürcülere karşı Şûra hudutlarını korumak üzere and içildi, 4. Galip devletlerin ve İngiltere'nin tutumu ne olursa olsun, Osmanlı Devleti (Anavatan) ile İslâm Halifeliği'ne gönülden bağlı kalmaya ve Türk bayrağını kullanarak, Türk kanunlarına göre adalet ve idare işlerini yürütmeye çalışması kararlaştırıldı" (1).

3-5 Ocak 1919 tarihinde Birinci Ardahan Kongresi yapılırken alınan kararlar da "Mondros Mütarekesi şartlarını tatbik ettirmemek, silahları teslim etmemek,Anavatanı da kurtarmak için geniş ölçüde teşkilat kurup, zafere ulaşıncaya kadar çalışmak, Milli İslâm Şûrası bölgeleri temsilcileri ile Ardahan'da yeniden kongre yapmak" şeklinde ifade edilmiştir (2).

---

(1) M.Fahrettin Kırzıoğlu, "Cenubu-Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Milli-Şûra Hükümeti)",**Türk Kültürü**,S.72, s.958.
(2) **A.g.e.**, s.959.

17-18 Ocak 1919 tarihinde yapılan Büyük Kongre'de "Milli Şûra"lar birleştirilerek Kars'ta "Cenubi-Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkat-i Milliyesi" kurulur. Hükümetin onsekiz maddelik anayasasında dikkati çeken bazı hususlar şunlardı : "2. Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti hududunu Batum'dan Nahcivan'a kadar çizmiş ve hududun muhafazasını,sulh'un sonucuna kadar,bir fiil deruhte etmiştir. 3. Hükümet merkezi Kars, resmi bayrağı üç renk (Türk Devleti'nin Ay-Yıldızlı Bayrağı) kabul edilmiştir. 11. Eğer Avrupa hükümetleri, (Sivas-Erzurum-Van-Bitlis-Mamuretilaziz-Diyarbekir'den ibaret) vilayatı-sitteyi Türkiya'dan alıp aher bir hükümete verirlerse hükümetimiz,Türkiyadan ayrılmamayı kat'iyyen kabul etmiştir. 16. Milli Şûra Hükümeti, Meclis-i Meb'usan intihabından sonra bazı kanun maddelerinin tadiline salâhiyetdar olacaktır (yani,Osmanlı kanunlarında ihtiyaca göre değişiklikler yapabilecektir)"(1). 13 Nisan 1919 günü İngiliz Kafkas Başkumandanlığı,Kars'ta parlementoyu basıp hükümeti dağıtmıştır.

Gerek kongrelerdeki kararlarından,gerek hükümetin anayasasından açıkca anlaşılacağı üzere şûralar bölgesel kurtuluşu amaç edinmişler,bu düşüncelerini uygulamaya bile koymuşlardır Yine kongre kararlarından da anlaşılacağı üzere her ne kadar bölgesel kurtuluş fikriyle bu cemiyetler hareket ediyorlarsa da son hedefleri vatanın tümünün kurtuluşu olmuştur.

Doğu vilayetlerinin kurtuluşunu amaçlayan diğer önemli bir cemiyet"Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"dir. Cemiyetin kuruluşu hakkında daha önce ikinci bö-

(1) Kırzıoğlu, a.g.e., s.963-964.

lümde bilgi vermiştik. Cemiyetin kuruluşu Doğu bölgelerinin Ermenilere verileceği haberleri üzerine gerçekleşmiştir.Cemiyetin kuruluş amacı; "kayıtsız ve şartsız Türk hukukunu muhafaza, Doğu topraklarımızdan herhangi bir parçanın Ermenistana terkedilmesi gibi bir hal vukuunda veya herhangi bir fiili tecavüz karşısında Doğu vilayetlerimiz halkının müttehiden silahlı muhafazasını temin eylemeye çalışmak üzere "Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti" kurmak ve buna ait diğer tâli esasları tesbit etmek" idi (1).

Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'de aynı amaçla çalışan cemiyetlerden olup bu cemiyetlerin son hedefi esasen vatanın kurtuluşudur. Bu düşüncede de birleşmişlerdir.

b. Batı Anadolu'nun Kurtuluşu İçin Çabalar :

Batı Anadolu'da özellikle Rumların faaliyetleri ile Yunanlılara karşı bazı vatansever Türk aydın ve idarecileri çeşitli cemiyetler kurarak kendi bölgelerini savunmayı amaçlamışlardır. Şurasını da hemen belirtelim ki bu cemiyetler ve yapılan kongrelerde Batı Anadolu'da bağımsız bir devleti amaçlamamışlardır.

Rum iddialarına karşı bölgeyi savunmak amacıyla kurulan ilk cemiyet "İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti" dir. "İzmir'in Türklüğü hakkında dünya kamuoyunu aydınlatmak ve barış konferansı nezdinde teşebbüste bulunmayı" amaç edinen cemiyetin İzmir valisinin değişmesiyle etkinliği azalmıştır. Daha sonra Reddi İlhak ile birleşmiştir.

---

(1) Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I, Ankara 1986, s. 19.

Batı Anadolu'daki kongrelerde amaç, vatanın kurtuluşu gerçekleşene kadar Yunanlılarla silahlı mücadeleyi sürdürmekti. Balıkesir,Alaşehir,Nazilli kongrelerinin kararlarında bu amaçlar açıkca ifade edilmiştir (1).Kongrelerde Batı Anadolu' da bir hükümet teşekkülü için karar alınmamıştır.

c. Trakya'nın Kurtuluşu İçin Çabalar :

Trakya'da kurulan cemiyetler ve yapılan kongreler genel olarak Trakya Birliğini amaçlamışlardır. "Batı Trakya'yı kurtarmak, Doğu Trakya'nın elden çıkmasını önlemek ve gerekirse Batı ve Doğu Trakya'yı birleştirerek özerk,bağımsız bir Trakya devleti haline gelmek"(2).Bu düşünceleri amaç edinen Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti başlangıçta Trakya'nın Yunan işgaline uğrayacağı endişesiyle kurulmuştur. "Trakya'nın ırk,kültür,ekonomi ve tarih bakımlarından Türklere ait olduğunu ilmi ve tarihi vesikalarla isbat etmek" (3) diğer kuruluş amacıydı.

Cemiyet amaçlarını anlatabilmek ve sesini duyurabilmek için gazete çıkardığı gibi kongrelerde düzenlemiştir.Lüleburgaz ve Edirne kogreleri cemiyetin eseriydi. Alınan en önemli karar; "Trakya'nın Yunan işgaline terki halinde mümkün olan bütün vasıtalara müracaat olunarak fiilen mukavemet olunması" idi.Sivas Kongresine temsilci göndermeyen kongre,Sivas Kongresi kararlarını kabul etmiştir.

---

(1) Hacim Muhittin Çarıklı,**Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**,Ankara 1967, s.112.
(2) Şerafettin Turan,"Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler" **Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Semineri**, Ankara 1975, s. 156.
(3) Tansel,a.g.e., C.II, s. 251.

Bu cemiyetler her ne kadar bölgesel kurtuluşu sağlamaya çalışmışlar ve bu amaçla çalışmışlar ise de sonuçta vatanın kurtuluşunu hedeflemişlerdir. Sivas kongresine kadar pek çoğu faaliyet yapamaz duruma gelmiştir. Kongreden sonra tek ad altında toplanarak Türk vatanını işgalden kurtarıp, bağımsızlık mücadelesini başarıya ulaştırmak için faaliyet göstermişlerdir. Yani bölgesel kurtuluşu çare olarak düşünenler Milli Mücadele hareketine katılmışlardır.

2. BOLŞEVİZM ÖNERİLERİ

Türk aydın ve idarecilerinin, Osmanlı Devleti'ni Mondros Mütarekesi sonrası işgallerden kurtarmak amacıyla önerdikleri kurtuluş önerilerinden birisi de"Bolşevizm önerileri"olmuştur Manda ve himaye önerilerinde olduğu gibi bu kurtuluş önerisinde de görüş birliği içinde olduklarını söylemek güçtür. Bu öneriler Anadolu'dan gelirken, İstanbul aydını bu öneriyi ve önerenleri halka kötü gösterebilmek için her türlü yayın faaliyetinde de bulunmuştur. Bu önerilerin özellikle Sovyetler Birliği ile resmi ilişkilerin gelişmeye başladığı dönemlerde artması bir başka dikkat çekici noktadır. Ayrıca 1920 yılı mecliste "bolşevizm"in en çok konuşulduğu konulardan olmuştur Dikkati çeken noktalardan biri de bu öneriyi farklı düşünenlerle birlikte, bazılarının bu düşüncelerinde samimi olup olmadıkları konusudur. Türk aydın ve idarecilerinin bolşevizm önerileri nasıldı, önerilerinde samimi mi idiler,Sovyetler Birliği'nin faaliyetlerinin bu önerilerde etkisi var mıdır ? Kısaca bu soruların cevabı konuyu daha iyi aydınlatacaktır.

a. Bolşevizm İsteklerinin Doğuşu :

Mondros Mütarekesi sonrası,mütarekenin bazı hükümlerinin yanlış ya da İtilâf Devletleri'nin kendi arzularını gerçekleştirmek amacıyla yorumlaması sonucu Osmanlı Devleti işgal edilmişti. Bu işgallerin Türk aydın ve idarecilerini çeşitli kurtuluş çareleri aramaya yönelttiğine daha önce değinmiştik. Bu işgallerden sonra "bolşevizm önerisi" hemen gündeme gelmemiştir. Bu önerinin ortaya çıkışının epeyce geç olduğu görülmektedir. Yalnız geniş yankı yapmamakla birlikte Havza'dan Binbaşı Hüsrev Bey'in ve yine Havza'dan Mustafa Kemal'in Rus Albayı Semen Mihailoviç Budienni'nin (1) heyetiyle yaptığı görüşmeyi nazarı dikkate almazsak esas itibariyle bolşevizm isteklerinin 1920 Mayıs'ında alevlendiğini belirtmemiz yanlış olmayacaktır. Mustafa Kemal'in karargahında istihbarat ve siyasiyat şubesi müdürü olan Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey, Havza'dan 7 Haziran 1335'te Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektubta bolşevikliğin İtilâf Devletleri'nin emperyalist istilasına karşı güçlü bir unsur olarak dayandığının sevinçle karşılandığını belirttikten sonra sözü Türkiye'ye getirerek şöyle diyordu :"Bence milletin - başındaki münevveranın - vereceği karar ya müstakil yaşamak yahut toprağın altını üstüne tercihte temerküz ederse, herşeyden evvel bolşeviklerle temas edilmek, prensipleri anlaşılmak,İslam'da,Türk'de an'anat ve kavaidi muayyeneye halel vermemek şartiyle nasıl kabul olunacağını,nasıl tatbik edileceğini kararlaştırmak ve fakat hem

(1) S.Salahi Sonyel,**Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I** , Ankara 1973, s. 83.

hudut olup düşman taarruzatına karşı muharebeyi temin etmek için silah,cephane,erzak almak cihetlerini sağlam kazığa bağlamak lazımdır. Çünkü biz yalnız bolşevik esasatına kabul eyledik.Makamı hilafet sırf bir makamı mukaddes ve muâlla olarak oturacak, hükümet avam eline geçti demekle İngiliz,Rum, İtalyan kurşunlarına siper bulamayız. Yalnız Rus Bolşevikleri Prensiplerine şu kadar milyon Türk daha iltihak etmiş diye sevinir. Halbuki Rusların Kafkasya'yı tamamen istilâları ve bizimle elele vermeleri ancak bizim için prensibin kabulünü mümkün kılabilecektir" (1).

Hüsrev Bey'in de açıklıkla belirttiği hususlar bolşevizm isteklerinin ortaya atılmasının önemli nedenleridir.Bir başka deyişle; "işgallerden kurtulup bağımsız bir devlet olabilmek için bir desteğe ihtiyaç vardır. O desteği Rusya verecektir. Rusya'nın sınırdaş olması sağlanırsa bu kolay gerçekleşecektir (*). Milli Mücadeleyi yürütenlerin elinde silahlı mücadeleyi yürütecek, yeteri kadar silah ve cephane yoktur.Bu silah ve cephaneyi sağlayacak tek ülke I.Dünya Savaşı'ndan çekilen Rusya'dan başkası olamaz.

Rusya'da yeni kurulan rejim emperyalizme karşıdır. Bizim savaşımız Avrupa'nın emperyalist devletleriyle olduğuna göre, bize yardım edecek tek devlet Rusya'dır.

Rusya'nın yönetim tarzı bize ters düşmeyecektir. İslâmi esaslarla bolşevizmi birleştirmek mümkündür.O nedenle Rus

---

(1) Karabekir,a.g.e., s. 60-61.

(*) Rusya o tarihlerde tam olarak Kafkaslar'a egemen olmadığı için, Hüsrev Bey mektubunda ifade ettiği gibi Rusların Kafkaslar'ı özellikle Azerbaycan'ı istilasını istemektedir.

yardımından çekinilmemelidir.

Rusya'nın bolşevizmini aynen almamız şart değildir.O halde kendimize özgü sosyalizmi kurarsak Rusya bize yardım elini uzatacaktır.**Hakimiyet-i Milliye** "Şark Politikamız" adlı baş makalesinde "dünyada büyük bir inkılâp yapmak isteyen Bolşeviklerle esasta müttehidiz. Bolşeviklerin gayesi emperyalizmi yer yüzünden kaldırmak. Biz de aynı dava uğruna mücadele ediyoruz. Dahili politikada da ayrı değiliz... Ancak esasta böyle birleştiğimiz halde şekilde ayrı düşünüyoruz" demektedir (1).

Türk halkına yeni bir ruh aşılama ve dinamizm vermenin komünizmle mümkün olacağına inanma. Bazı aydınlarda da bu düşünce mevcuttur.Damar Arıkoğlu, bu düşünceyi şöyle ifade ediyordu : "ne bekliyoruz, niçin komünizmle halka yeni bir ruh aşılamıyoruz, hangi mal,hangi servet kaldı ki korkalım! "(2).

İngiliz,Rum,Fransız,Ermeni ve İtalyan kurşunlarına bir siper bulma düşüncesiyle bolşevizmi çıkar yol olarak görmek.

Bu görüşler bolşevizm önerilerini doğururken, diğer yandan Rusya'nın tutumu da bu önerinin kuvvetlenmesini sağlamıştır. Nitekim Hüsrev Bey, Karabekir'e yazdığı mektubunda "... Rus bolşevikleri prensiplerine şu kadar milyon Türk daha iltihak etmiş diye sevinir " diyordu (3). Gerçekten de Türkiye' nin bolşevik olması Rusya açısından emperyalizme karşı bir zafer olacaktı. Şurasını bir kez daha vurgulamakta yarar vardır ki, Anadolu'daki Türk aydın ve idarecilerinin tümü bu dü-

(1) **Hakimiyet-i Milliye**,19 Ağustos 1336.
(2) Damar Arıkoğlu,**Milli Mücadele Hatıralarım**,İst.1961,s.151.
(3) Karabekir, **a.g.e.**, s. 61.

şüncelerinde tam olarak fikir birliğinde olmadıkları gibi bir kısmı için bu görüşler bağımsızlığı giden yolda basamak olabilirdi.

b. Bolşevizm İstekleri Blöf müydü ?:

Yukarıda belirttiğimiz düşüncelerle, özellikle Anadolu'daki Türk aydın ve idarecilerinin bazılarının bolşevizmi kurtuluş çaresi olarak gördüklerini belirtelim. Bolşevizmi acaba samimi olarak mı istemişlerdir, yoksa Rusya'ya karşı blöf yaparak bağımsız Türk devleti kurma, ya da Osmanlı Devleti'ni işgalden kurtarma düşüncesiyle mi hareket etmişlerdir ? Bu soruların cevabını verebilmek için idareciler arasındaki yazışmalara, o dönemdeki yayın ve meclisteki bolşevizm tartışmalarını incelemek yerinde olacaktır.

Anadolu'da Milli Mücadele'yi yürüten önderler İstanbul'dan Anadolu'ya geçişlerinden itibaren Rusya'yı ve Bolşevizmi yakından takip etmişlerdir. Mustafa Kemal Havza'da Rus Albayı Budienni Heyeti ile görüşürken, 23 Haziran 1335 tarihli şifre mektubunda Kazım Karabekir'e; "... diğer taraftan ilk teklifin herhangi bir suretle bolşevikler tarafından yapılmasına intizar etmeyerek derhal o havaliden dahile doğru münekkiren gönderilecek bir kaç kıymetdar zatın vasıtasıyla hemen müzakereye girişmek pek muvafık olur. Bu suretle bolşeviklerin bizim memleketimiz dahiline kesretle ve kuvvetle girmesine lüzum olmaz. Iş bu gaye için zaten bu memleketin kudreti milliyesi hazır olduğu beyan ile yanlız şimdilik münekkiren mesala bazı murahhasların kabulü ve müstakbel vaziyetlerimiz,

eslaha, mühimmat ve vesaiti fenniye ve para ve leddelhace insan vermek gibi işler üzerinde müzakerat yapılabilir.Bu suretle anlaştıktan sonra kendilerini hudutta tutmak ve İtilâf kuvvetlerinin memleketi terketmeleri için bir silah makamında kullanmak tasavvuru aileri veçhile pek musib olur..." (1) diyerek Ruslarla temasa geçilmesini ve Rusya'nın İtilâf Devletleri'ne karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılmasını istiyordu.

Erzurum Kongresi'nde buluşan Milli Mücadele'nin yöneticileri bolşeviklerle temasın Doğu cephesi kanalıyla yapılmasını kararlaştırırken Dr.ömer Lütfi ve Dr.Fuat Sabit Kafkasya'ya gönderilmiştir. Sivas Kongresi sırasında da Halil Paşa Ruslarla irtibat kurmakla görevlendirilmiştir. Bu görüşmelerden yardım alınabileceği anlaşılmıştır.

Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin diğer yöneticileri bolşevizmle ve bolşevizm istekleriyle yakından ilgilenmişlerdir.Ali Fuat Paşa'nın bolşevizmle ilgili 14 Eylül 1336 tarihli mektubuna cevaben Mustafa Kemal, Ruslarla olan münasebetlerinden genişce bahsettikten sonra sonuçta şöyle diyordu : " izahatımdan anlaşılmıştır ki, bilâ kayd-ü şart Rus tabiiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilatı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatını her surette tevkif ve teb'id etmek mecburiyetindeyiz..." (2).

Rus Milletler Komiserliği'nin yayınladığı bir bildirinin Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa tarafından 11 Ma-

(1) Fethi Tevetoğlu,**Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**,Ankara 1967, s. 120-123.
(2) **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.1, s. 257.

yıs 1920'de B.M.M.'ne gönderilmesinden sonra,mecliste düşünce tartışılmaya başlanmıştır. Hamdullah Suphi Bey, "başkalarını topraklarımızdan kovmak için, bolşeviklerden istifade edilerek milli birliğin sağlanmasını " istemiştir (1).

Besim Atalay Bey'de bolşeviklikle islamiyeti özdeşleştirmeye çalışmıştır. Besim Atalay bolşeviklere "yoldaşlık" etmekle şeriata daha fazla yaklaşılacağı kanaatindedir (2).

3 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal,"Bizim için,ulusumuz için bolşevik olalım, olmayalım diye bir mesele yoktur. Bolşevik olmak için neden de yoktur. Görüyorum ki bazı arkadaşlar illa bolşevik olalım gibi bir düşüncedeler. Biz bir milletiz. Kendimize özgü karakter ve yöntemimiz var. Biz bunların sadıkıyız" (3) sözleriyle hukümetin görüşünü yansıtıyordu.

Mecliste bazı milletvekilleri bolşevizmi, şiddetle istiyorlardı. Milletvekillerinin tavırlarını ve o zamanki havayı milletvekili olan Damar (Arıkoğlu) Bey şöyle anlatıyordu : "bazı mebus arkadaşların komünizmin ilan edilmemesinden ötürü canları sıkılıyordu.Daha ne bekliyoruz ! Niçin komünizmi ilan edip halkımıza yeni bir ruh, yeni bir heyecan aşılamıyoruz ! Hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım ! diyorlardı... Komünizm işareti sayılan kızıl renk moda haline gelmişti. Bilerek, bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çoktu. Kravatları kırmızı olanlar da az değildi" (4).

Basında da meclisteki tartışmalara benzer biçimde bol-

(1) TBMM Zabıt Cerıdesı, C.1, s. 257.
(2) A.g.e., s. 259.
(3) TBMM Gızlı Celse Zabıtları, C.XVIII, s. 72.
(4) Arıkoglu, a.g.e., s. 151-152.

şevizm isteklerinin ve karşı düşüncelerin yer aldığı görülmektedir. **Hakımıyet-ı Milliye** 20 Temmuz 1336 tarihli başyazısında,kapitalizmin marksistçe açıklamasını yaparken sosyalist bir düzenin gelmesinden yana olduğunu belirtmişti (1). Yine **Hakimiyet-i Milliye**'nin "Şark Politikamız" adlı başmakalesinde "dünyada büyük bir inkılap yapmak isteyen bolşeviklerle esasta müttehidiz" deniyordu (2). 21 Ekim 1920 tarihli **Hakimiyet-i Milliye**'nin " İki Komünizm" başlıklı başyazısında "...Anadolu'da Rusya'daki tarzda haşin ve kanlı bir proleterya diktatörlüğü tesisine lüzum kalmaksızın komünizm tahakkuk edecek ve belki de imha için sarf olunan kuvvetler ihyaya tahsis edileceği için Anadolu komünizmi daha feyyaz,daha müsmir neticelere doğru gidecektir" (3) diyerek Türkiye'ye özgü bir komünizmi savunuyordu.

Resmi Komünist Partisi'nin yayın organı **Yeni Gün**'de de benzeri fikirler savunularak "...Bolşevizmi ancak Türkler getirebilirler ve bolşevizm ancak yukardan gelebilir "deniyordu (4).

Yeni Gün, Yoldaş, İşçi, öğüt ve Açıksöz gazeteleri bolşevizmi öven yazılara yer vermişlerdir. Bolşevizmi savunan siyasal partilerin kurulması (Yeşilordu,Türkiye Komünist Partisi, Turkiye Halk Iştirakiyun Fırkası,Gizli Türkiye Komünist Partisi) özellikle Anadolu'da Türk aydın ve idarecileri arasında tarattar bulduğunu göstermektedir.

---

(1) **Hakımıyet-i Milliye**, 20 Temmuz 1336.
(2) **Hakımıyet-ı Milliye**, 19 Agustos 1336.
(3) Kuçuk,**Turkıye uzerıne Tezler**, s.25-26.
(4) Tunçay, **a.g.e.**, s. 86.

Bu bolşevizm onerileri bazıları tarafından samimi olarak onerilirken (Hakkı Behiç,Vakkas Ferit,Tokat Milletvekili Nazım, Bnb.Salih (Hacıoglu), Şeyh Servet gibi), Milli Mücadeleyi yürüten yöneticiler başta Mustafa Kemal,Fevzi Çakmak,Ismet Inönü, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir ve diğerleri Rusya'dan yardım alabilmek amacıyla bolşevizme ve bolşeviklere sempatik görünmeye çalışmışlardır. Bolşevizme bu kadro daima başından beri karşı olmuş fakat bağımsızlığı sağlama yolunda tek desteğin Rusya olduğunu idrak etmişlerdir. Bunun en açık örneği de "Türkiye Komünist Partisi"nin kurulması ve kapatılmasıdır. Gerek **Hakimiyet-i Milliye**'de çıkan - yukarda örnek verdiğimiz - yazılarda, gerekse meclis konuşmalarında ve Milli Mücadelecilerin aralarındaki yazışmalarından bunların blöf oldugu anlaşılmaktadır (*). Rus yöneticilerininde bunların buyuk oranda farkında olduklarını belirtmeliyiz.

Bolşevizm önerilerinde samimi olanların aralarında düşünce birliğinin olmaması onların etkinliğini azalttığı gibi, sağlıklı bir program ortaya koymalarını engellemiştir. Milli Mücadele'nin üst düzeydeki etkili önderlerinden samimi taraftarlarının olmaması da etkinliklerini azaltan bir başka nedendir.

(*) Yalçın Küçük,Resmi Komünist Partisi'nin kuruluşunu, siyasal bir pazarlıkla yardım alma ya da emperyalist batı ülkelerine gözdağı verme gibi iddiaların tutarsız olduğuna değinirken,bu partinin ilerici hareketin önünü kesmek amacıyla kurulduğunu iddia etmektedir.(Küçük,**a.g.e.**, s. 31).

c. Rus Yöneticileri'nin Tutum ve Davranışları'nın Türk Aydın ve İdarecilerine Etkileri :

Bolşevik önerilerinin çeşitli nedenlere dayandığını bu önerilere sempati ile bakanların bazılarının o günkü şartlar altında öyle gözükerek gerçek amaçlarına (bağımsızlığı sağlama) ulaşmaya çalıştıklarına değinmiştik. Bolşevik önerilerinin taraftar bulmasında veya bolşevizme sempati ile bakanların bu düşüncelerinin olgunlaşmasında Rus yönetiminin etkisi var mıdır ? Bu konuda bazı olaylar, görüşmeler, yazışmalar ve meclisteki tartışmalar bize yol gösterecektir.

Havza'da Mustafa Kemal'in Albay Budienni heyetiyle görüşmesinden etkilenmediğini ve politikasını yönlendirmede etkisi olmadığını söylemek biraz güçtür. Her ne kadar Mustafa Kemal bolşevizmi kabul edeceklerine dair söz vermemişse de "devlet sosyalizmi kuracakları" şeklinde kaçamak bir cevap vermiş (1) bu cevap bile Budienni'yi etkilemiştir. Budienni'de Lenin,Stalin ve Troçki'yi etkilemiştir.

Sovyetler Birliği gerçekleştirmek istediği " Dünya Proleter İhtilâli" nde Türkiye'ye büyük önem veriyordu. Henüz Milli Mücadele hareketi başlamadan 5 Mart 1919'da kurulan III.Enternasyonal "Dünya işçilerine" yayınladığı bildiride Türkiye'nin işçi,asker ve köylülerine ayrı bir yer ayırmış ve Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ni kastederek başlattıkları ihtilâli başarmalarını ve "kendi kızılordusu" ile "işçi,asker ve köylü Sovyetleri" ni kurmalarını istemişti(2).

---

(1) Tansu,**İki Devrin Perde Arkası**, s.346-347.
(2) Yerasimos Stefanos, **Türk-Sovyet İlişkileri,Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye**,İstanbul 1979, s. 130-133.

Sivas Kongresi'nin bitiminden iki gün sonra, Sovyet Dışişleri "Müslüman Yakın Doğu Dairesi" Başkanı Neriman Nerimanov imzası ile "Türkiye İşçi ve Köylülerine " bildiri yayımlamıştır. Bildiri de Anadolu Milli Mücadelesi'ne Rus işçiler ve köylüler hükümetinin kardeşlik elini uzatacağı belirtiliyordu (1). Böylece bir yandan bolşevik yönetimi sempatik gösterilmeye çalışılırken diğer yandan bolşevik isteklerinin artmasına çaba gösteriliyordu.

Milli Mücadele'yi yöneten kadronun bağımsızlık için Sovyetler'le işbirliği düşünceleri, hem bolşevizm yanlılarına göz yummalarına neden oluyor hem de bolşevizmi isteyenleri cesaretlendiriyordu. Mustafa Kemal, 26 Nisan 1920'de Lenin'e çektiği telgrafta "emperyalist hükümetler aleyhine,bunların esareti altındaki insanları kurtarmak için Sovyetler'le işbirliği yapmayı ve Sovyetler Menşevik Gürcistan'a karşı harekete geçerse, Türkiye'nin de Azerbaycan'ı bolşevik zümresine sokmayı kabul ettiğini" bildirmekte ve "müşterek mücadelemiz için kuvvetlerimizi teşkilatlandırmak üzere para ve silah yardımında bulunulması" istenmekteydi (2). Mustafa Kemal'in bu mektubuna Çiçerin'in 3 Haziran'da verdiği cevapta Sovyet Rusya hükümetinin "Türkiye'nin istiklâlini ve Türk olan arazinin Türk devletine ilhakını kabul ettiğini"bildiriyordu(3).

Yine 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de toplanacak Komünist Enternasyonal'e davet niteliğindeki bildiride "Türk işçi ve

(1) Yusuf Sarınay,"Milli Mücadele'de Türk-Sovyet Münasebetleri",**19 Mayıs üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**,Samsun 1986, S.I, s. 204.
(2) Tunçay, **a.g.e.**, s. 70-71.
(3) **A.g.e.**, s. 71.

köylülerine çağrıda bulunuluyor ve İtilâf Devletleri kınanıyordu"(1). Bu günlerde Sovyetler'in resmi ilişkilerinin Ankara hükümetiyle devam ettiği görülüyordu.Sovyet diplomatik heyeti Ankara'ya gelerek Sovyet Büyükelçiliğinin açılış töreninde bulunuyordu (2).

7 Ocak 1921 tarihinde Lenin Mustafa Kemal'e gönderdiği telde "milletlerin bağımsızlığı üzerinde duruyor, Türkiye'nin bağımsızlık yolunda başarılı olmasını" dilerken, 26 Şubat'ta yapılan bir toplantıda da "Türkiye'nin akıl hocası olduğunu" belirtirken "Türkiye'nin emperyalizme karşı mücadelesini" övüyordu (3).

Falih Rıfkı Atay, bolşevizmi isteyen bazı Sovyet yöneticilerinin faaliyetleri hakkında o günlerin manzarasını yansıtıyor ve şöyle diyor : "Meclis içinde ve dışında Tokat Milletvekili Nazım, Bursa Milletvekili Şeyh Servet ve Afyon Milletvekili Şükrü alabildiklerine çalışmakta idiler.Meclisteki teşkilâtlanma Sovyet elçiliğinin eseri idi.Medivani Ankara'ya kadınlı erkekli ikiyüz kişi ve telsiz cihazlarıyla gelmişti. Daha önce Kars'ta bir iki gün yerine bir ay kalıp propagandaya koyulmuştu... Elaltından meclisteki partizanlarını çoğaltmış, kırmızılı çuhalı kalpak sayısı artmıştı" (4). Atay,Mustafa Suphi ve arkadaşlarının da Ankara'ya; "üçüncü Enternas-

(1) Emre Adıgüzel,**Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı**,Kaynak Yayınları 1985, s. 12-18.
(2) A.Şemsutdinov-Y.A.Bagirov, **Bir Kara Gün Dostluğu,Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri** (Çeviren:A.Hasanoğlu) ,İstanbul 1979, s.35.
(3) Ali Kemal Meram,**Türk-Rus İlişkileri Tarihi**,İstanbul 1969, s. 252-253.
(4) Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**,Istanbul 1980, s. 258.

yonalin Türkiye ile işbirliği yapması için çalışacağız.Fakat bu sırada sosyal devrim esaslarını hazırlamak üzere propaganda yapacağız. Eğer menfi davranırsanız yardımdan mahrum olursunuz" dediğini belirtir(1).

Bu türde propaganda ve faaliyetler gerek Milli Mücadele yöneticilerini gerekse bolşevizmi isteyenleri etkiliyordu. Mecliste Karesi Milletvekili Basri Bey, "...Garbi mütemadiyen taklit ettik. Şimdi de bolşevik olmak istiyoruz" (2) sözleriyle kurtuluş yolunu gösteriyordu.

Mustafa Kemal, hükümetin ve kişisel görüşlerini şu sözleriyle meclis kürsüsünden gayet açık ve net biçimde dile getiriyordu : "...Kendi kuvvetimize düşmanlarımızın adedinin çokluğunu nazarı dikkate alarak kuvvet ilave etmek bir farizedir. Bu suretle bittabi şarktan gelmesi muhtemel olan müsbet kuvvetlere iltifat edeceğiz. Ancak bu noktada iki ciheti birbirinden tefrik etmek lazımdır. Biri bolşevik olmak,diğeri bolşeviklik Rusyasiyle ittifak etmek. Biz heyet-i icraiye, bolşeviklik Rusyasiyle ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile iştigale bizim ihtiyacımız yoktur" (3).

1920-1921 Türkiyesi'nde bolşevizmin ne olduğunu tam olarak bilmeyen, fakat bu esasa dayanarak oluşturulacak bolşevik gücün Anadolu'yu kurtarabileceğine inananlar, ülkenin çeşitli

---

(1) A.g.e., s. 258.
(2) Ömür Sezgin,**Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara 1984, s. 50.
(3) A.g.e., s. 45-46.

yerlerinde örgütler kurmaya çalışırken; Rusya ile kurulan iyi ilişkilerden yararlanan bazı aydınların da Rus bolşevizmini çeşitli yollardan Türkiye'ye sokmaya çalışması Anadolu'da bolşevizm isteyenlerin ses tonunu yükseltmiştir.

Bazı milletvekillerinin bolşevik esaslar çerçevesinde program oluşturdukları hatta yeni nizam ve kaideleri B.M.M.'-ne sokmak için Sovyet elçilik heyetinden de yararlanmaya çalıştıkları görülmektedir.

Sovyet yöneticilerinin Türkiye'deki bağımsızlık hareketini kendi ideolojileri doğrultusuna çekmek için olumlu yaklaşımları, gerek bağımsızlığı gerçekleştirmek isteğiyle, yardım uman Milli Mücadele yöneticilerini, gerekse samimi olarak bolşevizmi kurtuluş yolu olarak gören Türk aydın ve idârecilerini etkilemiştir. Bu durum bolşevizmi kurtuluş yolu olarak görenleri cesaretlendirip,seslerini yükseltmelerini sağlarken bağımsızlık yanlılarını da davalarına destek buldukları için ümitlendirmiştir. Grçekten de ümitleri boşa çıkmamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MANDA VE HİMAYE ÖNERİLERİNİN KONGRELERDE TARTIŞILMASI VE SONA ERMESİ

A. MANDA VE HİMAYE ÖNERİLERİNİN KONGRELERDE TARTIŞILMASI

Kongreler, kurtuluş çareleri arayan aydın ve idarecilerimizin manda ve himaye fikirlerini en çok tartıştıkları yerler olmuştur.özellikle Sivas Kongre'si manda konusunun uzun uzadıya tartışıldığı yerdi. Kongrelerin bazılarının bölgesel nitelikli olması yanında, kongrelere katılanlar Türk milletinin temsilcileriydi. O nedenle büyük önemi vardı. Bu kongerelerden Erzurum ve Sivas Kongreleri diğerlerine nazaran daha çok dikkat çekmişti.

1. DOĞU ANADOLU KONGRELERİ

a. Erzurum Kongresi :

Erzurum'da bir kongre toplanması kararının Mayıs 1919 sonlarına dayandığı anlaşılmaktadır. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın "Osmanlı Devleti idaresinde muhtar bir Ermenistan'ı kabul edeceklerini" Paris Barış Konferansı'na bildirmesi (1). Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve Erzurumluların harekete geçmesine neden olmuştu. "Milli bağımsızlığın kurtarılması için milli birlik ve azmini dünyaya gösterilmelidir" (2) fikrinde anlaşan heyet Trabzon,Erzincan ve İstanbul ile muhaberede bulunmuş, Doğu vilayetlerinin müdafaası

---

(1) Erol,**Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**,s. 75.
(2) Karabekir,**İstiklâl Harbimizin Esasları**, s. 45.

için, Doğu vilayetlerinin katılımı ile Erzurum'da bir kongre toplanmasına karar vermişlerdi (1). Erzurum Kongresi'nin toplanmasına karar verilmesinden (29 Mayıs 1919) kongreye kadar geçen süre içerisinde gerek komutanlar arasındaki yazışmalardan, gerekse basında çıkan yazılara bakıldığında,manda ve himaye konusuna geniş yer verildiği, aydın ve idarecileri büyük çapta meşgul ettiği görülmektedir.

(i) Kongre öncesinde Yazışmalar ve Basında Tartışmalar:

Erzurum Kongresi'ne karar verildiği günlerde Osmanlı Hükümeti Paris Konferansına katılmak üzere müracaat etmiş,bundan önce de **Saltanat Şûrası** toplanmıştı. Basında manda ve himaye tartışmaları yoğunlaşırken Anadolu'da Milli Mücadele'yi başlatan komutanlar arasında da yazışmalar sürüyordu. Bu yazışmalar zaman zaman aralarında bazende İstanbul'la olmuştur.

İstanbul'un durumunu yansıtması bakımından Kazım Karabekir Paşa'nın verdiği şu mektublar önemlidir. Mektublardan birisi Miralay İsmet (İnönü) Bey tarafından Karabekir'e yazdığı 1 Haziran 1919 tarihli mektubdur. İnönü mektubunda; "İzmir'in işgal edildiğini, işgallerin devam ettiğini ve nerelerin işgal edileceğinin bilinmediğini belirterek İtilâf Devletleri'nin Yunanlıların isteğini yerine getirdiğini" bildiriyordu. Daha sonra şöyle diyordu : "...Zamanın yaldızlı hapı manda kelimesi ya; İstanbul'da bir müddetten beri hangi mandayı arzu etmeliyiz diye faalâne cereyanlar vardır. Alemdar ve Türkçe İstanbul gazeteleri İngiliz mürevvici, İstanbul İngiliz

(1) Erol, a.g.e., s. 76.

Muhipleri Cemiyeti namında bir cemiyet teşkil etti imza topluyorlarmış. Galiba İngilizleri isteriz diye.Halbuki Fransızlar hiç yalnız bırakmak istemiyorlarmış... Ekseriyet diye ifade olunabilecek bir kitle de (yahut benim tanıdıklarımın ekseriyeti) Amerika mandasına, parçalanmamış bir Türkiye'yi toptan deruhte etmek üzere tercih ediyorlar.Fakat öte tarafta bu işlere karar verenler de ne bize soruyarlar, ne bizi düşünüyorlar. Avrupa milletlerinde hırsı istilâ, kudurmuş bir şekil aldı..." (1). Daha sonra İsmet Bey,Hind müslümanlarının yardımı ve ülkenin genel durumu hakkında bilgi verirken,milli heyecan ve harekatları ittihatçılıkla bir görenlerin olduğunu belirtir (2).

Havza'dan Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey'de özellikle manda ve himaye ile işgallere değiniyor ve şöyle diyordu : " Konferansta heyetimizin kabulü bence hiç bir beşaret değil.Bilhassa kanaati siyasesi Ermenistan muhtariyetini, mensubu bulunduğu fırka İngiltere himayesi isteyen hükümetten, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan başka kimse yok.Rauf Ahmet (İstiklâl) Cemiyet-i Ahvam'ın murakabesi altında olmak üzere tavsif edilen bir (manda) usulünü tervic ediyor. İstiklâliyeti tammenin hiç bir vakit nasibedar olamayacağını, ismen olsa bile bin türlü kuyut ve şürût altında hali esaretten farkı bulunamayacağını, binaenaleyh Amerika gibi bîtaraf ve prensiplerine sadık bir hükümetin himaye değil, fakat murakkabe tarzında olan (manda)

(1) Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul 1969, s. 58.
(2) A.g.e., s.59. İttihatçılıkla suçlanan Anadolu'daki Milli Mücadele hareketini yürütenlerin bazıları :(başlangıçta Amerika mandasını savunanlar) İsmet (İnönü), Halide Edip (Adıvar), Bekir Sami(Kunduk), Kara Vasıf Bey bunlardandı.

sını ileri süruyor. Ehveni şer olan bu usulün millete ne derecelerde faidesi dokunacağını doğrusu kestiremiyorum. Fakat ihtimal ki bu fikir en son bir çarei halâs olabilir. Yalnız idamımızın hükmünü Avrupa cellatları bütün şenaat ve şiddetle tatbike devam eder iken dinleyen olur mu ? İşte burası en mühim sualdir..." (1). Hüsrev Bey Rusya'dan yardım alabilmek amacıyla "bolşevık esaslarının"kabulünü bile ileri sürüyordu. Mustafa Kemal ise Padişaha gönderdiği yazıda Anadolu'da mücadeleye devam edeceğini belirtirken İstanbul'da bazı kişilere özel mektub başlığı ile yazdığı mektubda "namuslu,yurtsever kişilerin fedakarlık yapmasını belirtirken, mücadeleyi Anadolu'da sürdüreceğini" tekrarlıyordu (2).

10 Temmuz'da toplanması gereken kongre, delegelerin bazılarının Erzurum'a gelememesi nedeniyle toplanamamıştı.O gün bir toplantı yapan Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk yöneticilerine görüşlerini açıklıyordu. Çeşitli konulardaki açıklamalarını bitirdikten sonra Türkiye'nin durumu ile ilgili şu fikirleri ileri suruyordu :"Anadolu'da milli mukavemet başarıya ulaşacaktır". Bunun nedenini iki noktaya dayandırıyordu :

" 1) Türk ulusunun bağımsız yaşamak hususundaki azmi ve büyük bir savaştan yeni çıkmış galip devletlerin ikinci bir dünya savaşına giremiyecekleri düşüncesiydi. 2) Galip devletlerin "ganimet paylaşma" anlaşmazlığına düşmüş olmaları idi". Dört saat süren konuşma sonunda Cevat Dursunoğlu, Mustafa Kemal'in oturumu şu cümlelerle kapadığını belirtir :" Görüyor-

---

(1) **A.g.e.**, s. 60.
(2) **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**,Belge No:1782, Ekim 1982, S. 82, s. 17-20.

sunuz ki, bu şartlar altında karşımızda yalnız Yunan kuvvetleri kalacaktır. Eğer Türk ulusunu tek bir mukavemet cephesi halinde birleştirebilir ve ordumuzu kısa zamanda tensik edebilirsek çok sürmeden Yunan ordusunu denize döker, memleketi istilâdan kurtarır, tam bağımsızlığa kavuşuruz" (1).

Erzurum Kogresi öncesi Anadolu'daki Milli Mücadele'yi yürüten komutanlar da manda konusuna ilgi duyarken konu ile ilgili etraflı bilgi edinmeye çalışıyorlardı.Erzurum'dan Hüsrev, K.Karabekir, Hüseyin Rauf,M.Kemal ve Miralay Kazım imzası ile 20. Kor.K.Ali Fuat Paşa'ya gönderilen şifre yazısında; "1) Bahsedilen Amerika manda ve müzaheretinin gayet dikkatli olarak tahlili ve milli amacımız ile mukayese olunması pek mühimdir. İstanbul'daki yöneticilerin amacı,milletin birliği, memleketin bütünlüğü,istiklâl ve egemenliğin temini noktasında gösterildiğine göre Amerikan mandasını kabul halinde bu amaçlar korunmuş olabilir mi ?

Bağımsızlık ve egemenliğe hiç bir surette zarar gelmemek şartiyle Amerikalıların ekonomik ve fenni yardımlarına taraftar olmaktan bir kötülük gelmeyebilir.

Bunun için pek pahalı olan bu hassas noktayı en önce temasta bulunduğu beyan buyurulan ilgili ve yetkili kişiler ile bir kere daha etraflıca görüşülerek emniyete rabtı ve kapsamın derecesinin tesbiti gereklidir.

Bu yapıldıktan sonra vilayeti şarkiye kongresinde ve daha sonra Sivas Kongresi'nde konu müzakere edilmek üzere zaman

(1) Cevat Dursunoğlu, "Erzurum Kongresi Sırasında Atatürk'ün Düşünceleri", **BELLETEN**, S.108, s. 636.

geçirilmeden bildirilmesini rica ederim.

2) Milli arzuya bağlı ve uygun olmayan kararlar hiç bir zaman millet nazarında geçerli olmayacağı cihetle vatanın ve milletin kaderinde yalnız milli vicdanın sesine tercüman olmaktan ibaret bulunan vazifemizi iyi niyetle yerine getirmek için, milli arzunun toplanmasını ve ilgisini beklemeden hiç bir meselede yetkili görünmemiz uygun değildir.

Bu sebebledir ki,tarafımızdan yabancılarla temas ve bağlantının kongrenin kararlarına dayandırılarak millet adına yapılmasını tercih etmekteyiz.

3) Şurası da gözönünde tutulmalıdır ki, memleket ve milletin kaderi hakkında Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek bir hükümet ancak milli egemenlik esasını kabul ve bir milli şûranın varlığını kabul ile ona dayanmayı düşünen bir hükümettir.

Şu takdir de hükümet merkezini oluşturacak kişiler mutlaka bu vasıfta olması gerekir. Bizce olduğu gibi orada ki mesainizde bu noktanın teminine yönelik olmalıdır..."(1) deniliyordu. 21.7.1335 tarihli 10.Fırka Komutanı Kemal imzası ile 15.Kor.K.'na gönderilen şifre yazısında ise "Amerikalıların Türkiye mandasını kabul ettiği" bildiriliyor ve "İstanbul'un Anadolu'dan koptuğu" belirtiliyordu (2).Aynı gün İstanbul gazeteleri Padişahın İngiliz himayesinin kabul eden bir antlaşma yaptığını bildirirken, Amerikan yardımını öven sözlerine yer veriliyordu (3). Bu haberler üzerine 10 siyasi parti ve

(1) **ATASE,Atatürk özel Arşivi**,Kls.17, Dos.38-1-A,Fih.4-3,4.
(2) **ATASE,Atatürk özel Arşivi**,Kls.1, Dos.2, Fih.28.
(3) Coşar,a.g.e.,21 Temmuz 1919, No: 60.

cemiyet ortak bir deklarasyon yayınlayarak Damat Ferit'in azlini istiyordu.

Erzurum'dan Kazım Karabekir Paşa 21 Temmuz'da çektiği şifre telgrafında Harbiye Nezaretine bazı dedikodularla ilgili bilgi veriyor ve şöyle diyordu : "3) Hükümet Amerika mandası talep ediyormuş ve bu kabul edilecek olursa burada İngilizlere karşı bir vaziyeti hasımane görülecekmiş ve şu haller dolayısiyle hayatları tehlikede imiş" (1).

Erzurum Kongresi'nin açıldığı gün olan 23 Temmuz 1919 tarihli Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'ün Dışişlerine telgrafı hayli ilgi çekiciydi. Bristol telgrafında; "Türkiye sorununun tek çözüm yolu, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamı üzerine yalnızca tek bir manda düzeni getirmek ve belli bir dönemden sonra, bağımsızlık isteyen çeşitli bölgelere kendi kendilerini yönetme yolunda fırsat vermektir. Şu anda, hem cahil, hem de eğitim görmemiş olmaları bakımından kendilerinde bir seçim yeteneği yoktur" diyordu (2).

İstanbul'da bu günlerde manda ve himaye tartışmaları şiddetli bir biçimde devam ediyordu. 14 Temmuz 1335 tarihli **Alemdar**'da "Türkiye'nin anahtarının İngiltere'ye verilmesi" istenirken, aynı gazete ertesi günkü " İngiltere Biz ve İslâm Alemi" başlıklı başyazıda;İngiltere'nin islâm âlemine yakınlığından söz edilerek İngiliz mandası savunuluyordu (3).

İstanbul basınında o günlerde manda ve himaye tartışmaları o kadar artmıştı ki, bu tartışmalara her gün rastlamak

---

(1) **ATASE**, Kls.23,Dos. 92, Fih.90, 90-1.
(2) Evans,**Türkiye'nin Paylaşılması**, s. 177-178.
(3) Coşar, a.g.e., 14 Temmuz 1919, **No**: 54.

mümkündü. 16 Temmuz tarihli **Tasvir-i Efkâr**'daki "Türkiye'nin İstikbali" adlı başyazıda **Taymis**'de yayınlanan bir yazıya atıfta bulunuluyor ve Amerika mandası özetle şu sözlerle savunuluyordu :" ... şayet bir vekalet ihdası behemehal lazım ise Amerika'nın bu vekaleti kabulü hepsine muraccahdır. Çünkü bizim kadar hizmet için haheşker ve menfaat için gayri mültefit hükümetlere pek az tesadüf olunur" (1).

(ii) Kongreye Sunulan öneriler ve Kararlar :

Erzurum Kogresi geçikmeli olarak 23 Temmuz 1919'da açıldı. Erzurum-Trabzon Kongresi niteliğinde görünen kongreye Erzurum'dan 24, Trabzon'dan 17, Sivas'tan 10, Bitlis'ten 3,Van'dan 2 delege katılmıştı.Elazığ,Diyarbakır ve Mardin'den seçilen delegelerin kongreye katılmasına Elazığ Valisi Ali Galip engel olmuştu (2). Kongre başkanlığına M.Kemal seçilmişti.

Mustafa Kemal kongreyi bir konuşma ile açmış, ülkenin içinde bulunduğu sorunlara değinmişti. Dünya'daki genel duruma da değinen Mustafa Kemal Türkiye'nin durumuna değinirken şunları söylüyordu :"Şurada acıklı bir gerçek olmak üzere arz edeyim ki, ülkemizde çok yabancı parası dönüyor ve bir çok propagandalar oluyor. Buradaki amaç pek açıktır ki, milli hareketi başarısız yapmak; milli emelleri kötürümleştirmek, Yunan, Ermeni emellerini ve kini önemli vatan parçalarını ele geçirmek, amaclarını kolaylaştırmaktır. Bununla beraber her çağda her ülkede ve her zaman meydana çıktığı gibi, bizde de yüreği ve sınırları güçsüz, anlayışsız insanlarla beraber va-

(1) **ATASE**, Kls.86, Dos. 317, Fih. 10.
(2) Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum**, Ankara 1946, s. 112.

tansız, aynı zamanda rahatlık ve kişisel çıkarlarını vatan ve milletin zamanında arayan alçaklar da vardır. Doğu işlerini yürütmede ve zayıf noktaları arayıp bulmakta pek usta olan düşmanlarımız ülkemizde bunu adeta bir örgüt haline getirmişlerdir (1).

Erzurum Kongeresi, çalışmalarına 7 Ağustos'a kadar devam etmiştir. Kongrenin çalışmaları süresince en çok meşgul olunan konulardan biri manda konusu olmuştu. Kongrede ömer Fevzi İbrahim Hamdi, Ali Naci,Yusuf Ziya;Doğu için geniş bir özerkliği öngören Prens Sabahattin'den esinlenmiş 20 maddelik bir program sunarlar. Programın bir maddesinde şu ifadelerle manda önerisinde bulunuluyordu : "...Doğu Anadolu illerinde Anglosakson uygarlığının rehberleri olan Amerikan ve İngiliz milletlerinden herhangi birinin bilimsel, ekonomik ve uygarca olan yol göstericiliğini ve yardımını iyi karşılar" (2).

Kongreye sunulmamakla birlikte Bekir Sami Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta Amerika'nın mandası öneriliyordu Eski Beyrut valisi ve Milli Ahrar Fırkası idare heyeti üyelerinden olan Bekir Sami Bey telgrafında "bağımsızlığın şayanı arzu olduğunu ancak tam bağımsızlıkta ısrar edilmesi halinde bunun memleketi bölünmeye götüreceğini belirterek iki üç vilayete münhasır kalacak bağımsızlık yerine memleketin bütünlüğünü koruyacak mandanın tercih edileceğini söylüyordu. Bekir Sami Bey ayrıca, Osmanlı ülkesinin tümünü içine alan,meşruti idare ve dışarıda temsil hakkı baki kalmak şartiyle be-

(1) **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Ekim 1982,S.82, s.49.
(2) Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1955'e**, Üçüncü Kitap, İstanbul 1974, s. 1189.

lirli bir zaman için Amerikan mandaterliğinin en faydalı düşünce olduğunu belirtiyor ve görüştüğü Amerikan mümessiline (Amiral Bristol) bütün milletin arzusu tek olmak üzere şu şartlar altında Wilson'a ve Amerikan Senatosu'na müracaat edilmesini istiyordu.

a) Adaletli bir hükümetin kurulması,

b) Eğitim ve öğretimin yayılması ve genelleştirilmesi,

c) Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması,

d) Gizli andlaşmaların kaldırılması,

e) Bütün Osmanlı ülkesinde geçerli olmak üzere, Amerika Hükümetinin bizi mandası altına almasını kabul etmesi,

Bundan ayrı olarak kongrenin seçeceği bir heyeti Amerika'ya göndermeyi temsilcinin üzerine aldığını" bildiriyordu (1). Bu telgraf karşısında Mustafa Kemal Rauf Bey'e; "-Ne garip, Bekir Sami Bey'de Amerikan mandasının kabulünü iltizam ve tavsiye etmekten başka çare bulamıyor... Oh ne âlâ, mücadele yerine mandayı kabul edeceğiz ve rahata kavuşacağız. Bu ne gaflet, ne körlük ve hatta ne budalalık.İstanbul'un en büyük ricali de bu fikirde; içlerinden biri çıkıp da :"Ya istiklâl, ya ölüm" demiyor" diye kızgınlığını belirtirken,Rauf Bey'de; " - Hayret, en çok güvendiğimiz arkadaşlar bile yanılıyorlar" diyerek ona katılmıştı (2).

Manda önerisini savunanlar kongre için yeterli hazırlık yapamadıklarından,kongrenin daha çok Ermeni tehlikesine ağırlık vermesinden, bölgesel savunmayı amaçlaması gibi nedenler-

(1) Atatürk, **Nutuk**,C.I, s. 107-109.
(2) H.Naşit Uluğ, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları 1973, s. 101.

den dolayı mandanın kabulü yönünde olumlu sonuç çıkmamıştır. Ama kongrenin 7. maddesi manda yanlılarınca ümit ışığı olarak değerlendirilmiş hatta bazılarınca kabulü şeklinde yorumlanmıştır. Halbuki Mustafa Kemal ve bazı arkadaşlarına göre bu madde açıkca manda ve himayeyi red anlamına geliyordu. Bu hususta Mustafa Kemal Nutuk'ta şöyle diyor : " ...Hakikaten bu maddenin ifade ediliş şeklinde, ihtimal ki mandacılıkta pek ileri giden ve sonu gelmez propagandaları ile umumi efkârı karıştıranları susturmak ve belki bundan daha çok onların iddialarına bir cevap olmak üzere bir çeşit özellik vardır. Madde metni mantıkla okunur ve incelenirse, ne manda ve ne de Amerika'nın mandaterliğini istemek düşüncesinin bulunmadığı kendiliğinden ortaya çıkar. Bu noktayı açıkça göstermek için söz konusu maddeyi aynen hatırlatmak isterim :

" Madde: 7- Milletimiz çağdaş gayelerin büyüklüğüne inanır ve teknik,sınaî ve iktisadi durumunuzu ve ihtiyacımızı takdir eder. Bu bakımdan devlet ve milletimizin içte ve dışta istiklâli ve vatanımızın bütünlüğü korumak şartıyle altıncı maddede de belirtilen sınırlar içinde milliyet esaslarına saygılı ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin teknik, sınaî ve iktisadi yardımını memnunlukla karşılarız ve bu adaletli ve insanca şartları taşıyan bir barışın da bir an önce gerçekleşmesi, insanlığın selâmeti ve dünyanın huzuru adına en özlü milli gayemizdir.

Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı fikri vardır ? Olsa olsa "Herhangi devletin teknik, sınaî ve iktisadî yardımını memnunlukla karşı-

larız" sözlerinden manda fikrini çıkaranlar bulunabilir. Fakat mandanın mana ve maksadının bu olmadığı muhakkaktır. Her zaman ve bugün dahi, bu açıklık çerçevesinde yapılacak yardımları memnuniyetle karşılamaktayız ve karşılarız. Netekim Ankara-Ereğli ve Keller-Diyarbakır demiryollarının yapımı için bir İsveç firmasının teknik, sınaî, iktisadi yardımını memnuniyetle kabul ettik ve mesalâ Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an önce kurulup yapılmalarında ve bütün öteki demiryollarımızın, yollarımızın limanlarımızın yapımları teklifinde bulunacak yabancı sermaye sahiplerinin yardımlarını memnuniyetle kabul ederiz. Yeter ki memleketimize sermaye getireceklerin devlet ve milletimizin içte ve dışta istiklâlini ve vatanımızın bütünlüğünü bozmaya yönelmiş gizli emelleri olmasın. Bu maddede geçen "milliyet esaslarına saygılı ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devlet" ifadesinden Amerika devleti manası çıkarılması da mümkün değildir. Çünkü bu esaslara saygılı dünya devletleri arasında yalnız Amerikalılar yoktur.Mesela İsveç Devleti, Belçika Devleti aynı vasıfta devletler değil midir ? Bu devletlerden herhangi bir mandaterliği de söz konusu olabilir mi ? Bir de eğer üstü kapalı şekilde Amerika Devleti kastedilmek istenseydi, "herhangi devletin" yerine "bir devletin" veya hiç olmazsa sadece "devletin" kelimesiyle yetinmek gerekirdi. Bu bakımından maddenin açıkladığı şartlar çerçevesinde teknik,sınaî,iktisadî yardımın iyi karşılanacağı hususunun bütün devletler için söz konusu olduğu açıktır " (1).

(1) Atatürk, a.g.e., s. 137-139.

Mustafa Kemal'in burada yaptığı yorumu tamamen gerçekçi olup manda ve himayenin kabul edilmediğinin bir ifadesidir. Her ne kadar manda yanlıları kongreden çıkan kararları olumlu karşılamışlar ise de Sivas Kongresi'nin daha önemli olduğu düşüncesiyle esas tartışmayı bu kongreye bıraktıkları bir gerçektir. Biz de Mustafa Kemal'in yorumuna katıldığımızı belirtelim.

Erzurum Kongresinin devam ettiği günlerde **Açıksöz** gazetesi manda taraftarlarına "sefiller" diyor ve onları şu şekilde tenkit ediyordu : "Birbirimize karşı muhabbet kalmadı. Vatan düşüncesi kalmadı. Sandalya mevkii kavgasına başladık. Şahsi ihtiraslarla birbirimize girdik.Fedakarlık damarlarımız kurudu. Tarihimizi şan ve şerefimizi unuttuk. Medeniyetimizi, sanatımızı, ilmimizi unuttuk. öyle hale geldik ki şunun bunun himayesini, vesayetini kabul etmeyi düşünecek kadar sefil derecelere düştük " (1). Açıksöz mandaya karşı mücadele verirken İstanbul basınında manda ve himaye taraftarı az değildi. 31 Temmuz 1335 (1919) tarihli **Memleket** gazetesinin "Türk'ün nazarında manda" başlıklı makalesinde, Türkiye hakkında bir devlet tarafından mı yoksa birkaç devlet tarafından mı vekalet icrası muvaffak olacağını mukayese ettikten sonra "İstiklâl-i siyasi ve askeriyemiz tamamiyle mahfuz kalmak şartiyle bir devlet mandaterliğini kabul etmek muvafık olur" (2) ifadeleriyle Amerikan mandası savunuluyordu.Erzurum Kongresi'nin son günlerinde manda ve himaye tartışmaları eksilmemişti.

(1) Coşar, **İstiklâl Harbi Gazetesi**, 28 Temmuz 1919.
(2) **ATASE**, Kls.75, Dos. 282, Fih.32-1.

b. Sivas Kongresi :

Erzurum Kongresi toplanmadan önce, Mustafa Kemal Amasya'dan yayınladığı genelgede; "Anadolu'nun her bakımdan en emniyetli yeri olan Sivas'ta milli bir kongrenin toplanması kararlaştırıldığını" duyurmuştu (1). Daha sonra Erzurum Kongresi toplanınca Sivas Kongresi geriye kalmıştı. Ama Erzurum Kongresi Sivas Kongresi için bir prova niteliği taşırken aynı zamanda temsilcilerin Sivas'a gelmesi için zaman kazandırmıştı. Buna rağmen Sivas Kongresi'ne Erzurum Kongresi'ndeki kadar delege toplanamamıştır. Halbuki Amasya genelgesinde delegelerin süratle yola çıkması istenmişti. Çeşitli engellemeler sonucu gecikmenin olduğu görülmektedir. Bunda mülkî ve askerî makamların ihmali olduğu gibi, kongrenin mahiyetinin iyi bilinmediği akla gelebilir. Nitekim, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri başkanı Hacim Muhhittin Bey'in "olabilir ki onların mukarreratı bize kabil-i tatbik değildir" demesi de bunun bir göstergesi olması gerekir (2).

(i) Kongre öncesinde Yazışmalar ve Basında Tartışmalar

Erzurum Kongresi öncesi ve Erzurum Kongresi sırasında Milli Mücadele hareketini yürüten komutanlar aralarında ve arkadaşları ile yazışmalar sürmüştür. Bu yazışmaların Sivas Kongresi'ne kadar ve kongre esnasında sürdüğü görülmektedir.

Canik mutassarafı Hamid Bey, 9 Ağustos 1335 tarihli Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafında büyük bir hevesle Amerikan mandasını savunmakta,bu konuda acele edilmesi gerek-

(1) Atatürk, **Nutuk**, C.I, s. 38.
(2) Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**,s.515.

tiğini hatırlatmaktaydı. Hamid Bey şöyle diyordu : "Vasıf'tan aldığım mektubun hülasasını size naklediyorum. Geçen de Amerikan mandasından bahsetmiştim. Bu hemen tahakkuk etti. Amerika Kongresi de kabul ediyor. İstiklâl ve hizmeti milliye ve mülkiye esasları var. Şu kadar ki, Anadolu'nun kendilerini isteyeceğine Amerikalılar müteredditbulunmamaları için Erzurum ve Sivas Kongresi vasıtasiyle İstanbul'daki mümessile müracaat ederek Amerikalılara yalnız bu kabulü tahlil için ona da yazdığım gibi Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden buradaki mümessili ve Amerika heyeti tahkikiyesine müracaatla Türkiyenin vahdet-i milliye ve tamamiyle mülkiye ve istiklâli mahfuz kalmak üzere bize mütalâa arz etmesini memnuniyetle bütün memleket kabul eder, tarzında bir şey yazılması muhakkak lüzumlu ve sürat ibrazı elzemdir. Bir de buradan Amerika'ya bir heyet göndereceğiz. Buna vilayattan birer murahhas iştiraki pek şayanı arzudur. Buradaki münevver kimselerden biz intihap edelim.Siz vilayat namına bizim intihabımızı kabul ettiriniz. Zeyl : Vasıf'ın reyine tamamiyle iştirak ediyorum" (1).Görüldüğü üzere hemen Amerikan mandasının kabulü istenmektedir.

Manda yanlıları Erzurum Kongresi'nden manda lehine bir karar çıkmamasına rağmen, kongrenin 7.maddesini Amerikan mandası olarak yorumlayıp Sivas'tan da bu yolda daha açık bir karar çıkması için çaba sarfediyorlardı.Amerikan mandası yanlılarının Sivas Kongresi'ni,Mustafa Kemal, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa gibi Milli Mücadele'nin önderlerini etkilemek ve Amerika lehine bir mandanın kabulüne razı etmek için

(1) **ATASE, Atatürk özel Arşivi**, Kls.17, Dos.38-1A-50,

10 Ağustos'da gönderdikleri mektubları manda konusuna ışık tutmaktadır. Bunlardan birincisi Kara Vasıf Bey'in Mustafa Kemal'e yazdığı mektubdur. Epeyce uzun olan bu mektub "bir müzaherete ihtiyaç hissettiğimizde bunun da Amerikalılar tarafından ifasını lüzumlu gördüğümüze dair esbab-ı mucibeli rapor ve karar sureti melfuftur. Bununla beraber ben gerek Türkler de gerek Amerikalılar da kıymetli insanlardan taraftar bulan fikir ve kanaatimi hülasa edeceğim" (1)diye başlıyordu. Daha sonra Vasıf Bey Osmanlı Devleti'nin son zamanlardaki kötü durumunun tablosunu çiziyor, halkın fakir,devletin hiç bir şey yapamayacak durumda olduğunu anlatarak "bu şartlar altında kendimize bağımsız ve manayı hukukisi ile hakim diye bilirmiydik ?" diye soruyor ve bir "müzahir"e ihtiyacımız olduğunu vurguluyordu (2). Bu müzahirin Avrupa ülkesi olmadığını belirten Vasıf Bey şöyle devam etmekteydi : "...Elbette istiklâlimize az-çok mahzuru dokunmakla beraber Amerika bizi, Avrupa boyunduruğundan dahili imtiyazat ve keşmekeşlerden kurtaracak, memlekete para serpecek, iş çıkaracak, bizi asri bir inkişafa mazhar edecek yegane hükümettir.Münasib bir müddet-i muayyene ile muvakkaten istiklâlimizin bir kısmını feda edeceğimiz tabii ise de, dünkü istiklâlimizden daha ziyadesinin elde edileceğini gözönünden ayırmamalıyız. Bugün Avrupa bizi tamamen eski halimizde terk ediverse bile ne yapacağımızı, neye muktedir olacağımızı, sağdan Ermeni, soldan Rum, dahilde ikisi bir kaç sene içinde bizi epeyce şeyler yapacak-

(1) Fahrettin Kırzıoğlu, "Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl öneriyorlardı ?", **BTTD**, C.XII, S.67-68, s.31.
(2) **A.g.e.**, s. 32.

larını reddedemeyiz.

İşte bir muhahere'i meşruta lüzumu ve bu babda Amerika'-yı kazanmak. Bir def'a evet derse âh... Bir evet der de konferansa bizim dava vekilimiz sıfatiyle gözlerini bereltirse, zannederim ki vatan, kurtulmakta hiç te'ahhur etmeyecek" (1). Vasıf Bey ayrıca şu kişilerin mektubu ve raporu tasvip ettiklerini kaydediyordu : "Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet Paşa, Cevat Paşa, Sadrazam Damat Ferit Paşa, Miralay Mustafa İsmet, Çürüksulu Mahmut Paşa,Topçu Feriki Rıza Paşa,Reşat Hikmet Bey Cami Bey,Reşit Sadi Bey,Dr.Esat Paşa ve pek çok zevat" (2).

Mektubdan anlaşılacağı üzere Vasıf Bey, çok kötümser bir tablo çizerek Amerikan mandası arzusu ile yanıp tutuşmaktadır. Hatta en büyük korkusu Amerika'nın bu işi kabul etmezse ne yapacağız noktasındadır. Yukarıda değindiğimiz bazı telgraflarda olduğu gibi eğer elimizi çabuk tutmazsak, Amerika trenini (heyetini) elimizden kaçıracağımızı da yazabiliyordu. Ülkede herkesin bu mandayı istediği gibi bir imaj yaratmaya çalışan Kara Vasıf Bey, kendi adını gizleyerek mahlas kullanmayı da ihmal etmiyordu.

Amerikan mandasının diğer ateşli savunucularından Halide Edip Hanım'da 10 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal'e bu konuda bir mektub yazmıştı (3). Protesto mitinglerinin ateşli hatibi olarak bilinen Halide Hanım'ın Amerikan Koleji'nin ilk Türk kadın mezunlarından olması bu manda fikrini benimsemesinde önemli etkenlerden sayabiliriz.Wilson Prensipleri Cemiyeti'-

---

(1) **A.g.e.**, s. 32.
(2) **A.g.e.**, s. 33-34.
(3) Atatürk, **Nutuk**, C.I, s. 120.

nin kurulmasında da öncülük etmiş, Wilson'a bir muhtıra gönderilerek Amerikan mandasının istenmesini sağlamıştı.

Halide Edip Hanım, mektubuna memleketin siyasi durumunun hat safhaya geldiği,kendimize bir yön tayini için Türk milletinin müsbet bir zar atıp müsbet durumu benimsemek gerektiğini belirterek sözlerine başlamaktaydı. Fransa,İngiltere ve İtalya'nın Türkiye'de mandaterlik meselesini Amerikan Senatosuna resmen teklif etmekle beraber bunu engellemek için büyük çaba sarfettiklerini belirterek bu devletlerin yapmak istedikleri şeyler hakkında bilgi vererek sözlerine devam ediyor. İngiltere'de bazı meşhur şahışların Türkiye üzerinde bir Amerikan mandasını desteklediklerini belirterek "Biz İstanbul'da kendimiz için, bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını içine almak üzere geçici bir Amerikan mandasını "Ehven-i şer" olarak görüyoruz" diyerek (1) nedenlerini sıralamakta ve mektubunu şöyle bitirmekteydi : "İşte bütün bunlar karşısında, davamızda yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden, bölüşülme ve çökme korkusu karşısında kendimizi Amerika'ya başvurmaya mecbur görüyoruz" (2).

Halide Edip Hanım'ın mektubu tahlil edildiğinde şu noktalar hemen dikkati çekiyordu. Zar atar gibi bir milletin geleceğini şansla ya da oluruna bırakmak çok garip bir düşüncedir. Ayrıca attığımız zar da Amerika gelmesi şart koşulmaktadır. İtilâf Devletleri arasında anlaşmazlık ve rekabet olduğu halde bundan faydalanmak suretiyle istiklâlimizi kazanalım

---

(1) A.g.e., s.116.
(2) A.g.e., s.119-120.

düşüncesinin olmaması teslimiyetçi bir politikanın örneğidir.

17 Ağustos 1919 tarihli 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'dan Mustafa Kemal'e gönderilen şifre tel yazısında; bir yardım şeklinde Amerika'ya taraftar olursak ve bunu Vilayat-ı Şarkiye Kongresi, Milli Kongre, bir arzu gibi telgrafla hükümetimize bildirirse, Wilson'un Amerikan kongresine karşı güzel bir dayanak noktası olacaktır" deniliyor ve İstanbul'da pek çok aydının buna taraftar olduğu belirtilerek,Anadolu böyle yaparsa faydalı olacağı kaydediliyordu (1). Telde Amerikalıların hükümeti şu nedenle suçladığı da belirtiliyordu: "...Avrupa'nın yapmaya cesaret edemediğini siz kabul ediyorsunuz. Meselâ Avrupa büyük Ermenistan kurulmasını düşünmüyor. Sizin Sadrazam Toros'tan sınır veriyor, Ermenistan istiyor. Halbuki şimdiye kadar Amerika komisyonlarından hiçbirisi bile buna "olabilir" demedi" (2). Telde alınan bilgiler gayet enteresandır. Bilgilere bakılırsa manda yanlıları yalan yanlış pek çok bilgiyi bile kullanmaktadırlar. Her önlerine gelen Amerikalıyı da herhalde yetkili kişi olarak görüyorlardı.

17 Ağustos tarihli ikinci telde ise Amerika mandası ile ilgili raporun yolda olduğu ve Amerikan tahkik heyetinden iki kişiyi Sivas'a gönderip milletin arzularını öğrenmeye ikna ettik deniliyordu. Ayrıca böyle bir mülakatın faydalı olacağı da kaydediliyordu (3). Kazım Karabekir Paşa bu durum için şöyle demektedir : "Artık sinirleniyorum. Amerika tahkik heyetiyle benim görüşmekliğim mümkün olsa da bir daha bu manda

---

(1) A.g.e., s. 125-126.
(2) A.g.e., s. 125-126.
(3) Karabekir,İstiklâl Harbimiz, s. 119.

işinden onlar da vazgeçse ! Çok düşündüm. Şimdiye kadar manda hakkındaki muhaberata bu şifreyi de ilave ederek cereyanın aldığı istikametten korkmaya başladım" (1).

Karabekir Paşa korksa da, endişelense de manda yanlıları haber ve etkileme faaliyetlerini sürdürüyordu. Milli Mücadeleciler Anadolu'daki milli hareketi Amerikalılara anlatabilmek için gayet titiz davranıyorlardı. Bu haberleşmeler sürerken Sivas'ta yapılacak kongrenin hazırlıkları da sürüyordu. Sivas valisi Reşit Paşa kongrenin toplanmaması yolunda İstanbul'dan gelen baskıları Mustafa Kemal'e yansıtıyordu.

Sivas Kongresi'nden önce manda konusuyla ilgili ilginç mektuplardan birisi de Mustafa Kemal Paşa Erzurum'dan ayrılmadan önce İstanbul'dan İsmet Bey tarafından gönderilen 27 Ağustos 1919 tarihli mektubudur. Bu mektubda Amerikan mandası savunulurken, İstanbul'un durumu yansıtılıyor ve şöyle bitiyordu :"Eğer Anadolu'da halkın Amerikalıları herkese tercih ettikleri zemininde Amerika milletine müracaat edilse pek ziyade faidesi olacaktır deniliyor ki, ben de tamamiyle bu kanaatteyim. Bütün memleketi parçalamadan bir Amerika'nın murakabesine tevdi etmek, yaşayabilmek için yegane ehven çare gibidir" (2).

Manda konusunun geniş biçimde tartışıldığı Sivas Kongresi'nden önce,başta İstanbul basını olmak üzere Türk basınında da konu tartışılmaya devam etmiştir. Erzurum Kongresi'nden Sivas Kongresi'ne kadar geçen süre içerisinde bu tartışmalar

---

(1) A.g.e., s. 119.
(2) A.g.e., s. 172.

en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Aşağı yukarı hergün İstanbul basınında manda veya himaye ile ilgili makaleler çıkmıştır.

7 Ağustos 1919 günlü **Yirminci Asır** gazetesi "Amerika mı, İngiltere mi ?" başlıklı makalesinde; gazetelerin mandaterlik konusunda ikiye ayrılmasının kamuoyunda kesin bir karar verilmemesinin bu konuda iyi bilgi edinemediğimize değinilerek, devletler hukukunun şimdiye kadar kaydetmediği bu kelime iyice öğrenilmedikçe bu konudaki tartışmaların yarar sağlamayacağı kaydediliyordu (1). Aynı gün **Vakit**'te Ahmet Emin Yalman "İstiklâli savunanları "pire için yorgan yakmakta mahzur görmeyen komiteci ruhlu milliyetperverler" olarak suçlamaktaydı (2).

10 Ağustos 1919 tarihli **Memleket** gazetesinde "Manda İster miyiz ?" adlı İsmail Hami imzalı başyazıda; gazetenin açtığı manda müsabakasından söz edilerek şöyle deniliyordu : "İstanbul'un tanınmış belirli sayıda kişilerin dışında bütün milletin arzusu tam ve mükemmel bir istiklâlden başka bir şey değildir" deniyor ve "Türk istiklâl ister..." sözleriyle bitiyordu (3). Görüldüğü gibi konu o kadar güncelleştirilmiştir ki, manda konusunda müsabaka bile açılmıştır. Konunun kamuoyuna maledilmeye çalışıldığı bellidir.

10 Ağustos 1919 tarihli **Türkçe İstanbul** gazetesinde Sait Molla,Londra'da kurulan Osmanlı-İngiliz Cemiyeti'ni överken (4) aynı gün **Peyam**'da Ali Kemal Bey'de "Amerikan mandası-

(1) **ATASE**,Kls.78, Dos.290, Fih.7-2.
(2) Namık Ambarcıoğlu(Toplayan),**Mütareke Yıllarından Vesikalar,A.Emin Yalman'ın Mütareke Devrinde Yazdıkları**,s.11.
(3) **Memleket**, 10 Ağustos 1335,**ATASE**,Kls.78,Dos.290,Fih.9.
(4) Sarıhan,**Kurtuluş Savaşı Günlüğü** II,Ankara 1984, s. 46.

nı isteyenlerin, sıra İngiltere'ye gelince "istemezük !" diye feryat ettiklerini uzun uzadıya anlatıyordu (1).

18 Ağustos'da Sulh ve Selamet Fırkası yayınladığı tebliğde; "mandanın müzaheret kelimesi ile tercüme edilip zehir gibi acılığının hafifleştirilmek istendiği" belirtilirken; **Zaman** gazetesinin Tevfik Paşa ile yaptığı mülakata bazı gazeteler yer veriyordu. Manda konusunda Tevfik Paşa şunları söylüyordu : " - Türkiye üzerinde bir manda konacağı meselesi henüz bir rivayetten ibarettir. Sulh Konferansı bu mesele ile henüz uğraşmamıştır. Manda meselesi hakkındaki kanaatime gelince, manda,ister vesayet ister himaye manasına kabul edilsin bir milletin istiklâli ile kabili telif değildir. Manda istiklâli ihlâl eder. Binaenaleyh Türkiye'ye bir mandater tayini istemek hiç bir surette doğru olamaz. Yok, manda muavenet manasına alınırda istiklâlimize halel getirmeksizin uygulanırsa o vakit bizce kabule şayan olabilir" (2).

24 Ağustos günü çıkan gazetelerin pek çoğu manda ve himaye konusuna değinirken, bu konuda birbirlerini suçlamaya da devam ediyorlardı. **Sabah**,**İstiklâl** ile konuyu tartışırken Amerikan mandasını reddediyor,İngiliz himayesini savunuyordu. **İleri**'de C.Nuri, "manda ve idari vesayeti reddediyoruz. Siyasi müzaheret istiyoruz" diyordu (3).

29 Ağustos'da **İstiklâl**'de yine Amerikan mandası savunulurken, ertesi günkü **İkdam** "manda değil, istiklâl isteriz"

---

(1) **Peyam**,10 Ağustos 1335.
(2) Coşar,**İstiklâl Harbi Gazetesi**, 18 Ağustos 1919.
(3) **İleri**, 24 Ağustos 1335.

diyordu (1). **Zaman** gazetesinde "Vatan mefhumu" adlı başyazı ile Yahya Kemal, "Bu şehre girmek için Fatih'in her topuna doksan manda koşmuştuk. Şimdi koca saltanatı bir mandaya değişeceğiz ! " diyerek manda yanlıları ile alay ediyordu (2).

Sivas Kongresi'nin toplanışına kadar manda tartışmalarının aynı şekilde devam ettiği görülmüştür. özellikle **İstiklâl** de aşağı yukarı hergün Amerikan mandası savunulurken diğer gazetelerde gün aşırı bu konudaki görüşlerini savunmaya, bir diğerine cevap vermeye çalışmışlardır. Bu tartışmalarda en çok dikkati çeken noktalardan birisi, bütün gazetelerin öncelikle bağımsızlık fikrini savunmaları idi. Bunu sağlayabilmek için kimisinin manda, kimisinin himayeyi önermesi göze çarpıyordu. Dikkati çeken diğer bir nokta mandaya ve himayeye millet karar vermiş gibi hangi devlet ? sorusuna cevap arandığıdır. Ayrıca bu fikirleri savunanların bir an önce bu işin bitmesinden yana aceleci olmaları enteresandır. Barış konferanslarında Türkiye meselesi kesin çözüme kavuşmamış olmasına rağmen. Manda ve himaye tartışmalarından en çok etkilenen kesim İstanbul'daki aydın ve idareciler olmuştur. Halkın büyük bir kısmının basınla pek fazla teması olmadığını hele Anadolu halkının hiç olmadığını (zaten Anadolu basını büyük çapta bağımsızlığı savunmaktadır. örneğin : Balıkesir'de **Doğrusöz**, Kastamonu'da **Açıksöz**, Erzurum'da **Albayrak** gibi) dikkate alacak olursak zaten Türk milletinin büyük bir kısmı "bağımsızlık" tan yanadır. İşte bu kongrelerde bu düşüncenin eseridir

---

(1) Sarıhan, **a.g.e.**, s. 78-79.
(2) Coşar, **İstiklâl Harbi Gazetesi**, 30 Ağustos 1919.

dersek gerçeği ifade etmiş oluruz.

(ii) Kongre'ye Sunulan öneriler ve Kararlar :

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 günü Sivas Lisesi salonunda açılmıştı.Mustafa Kemal Paşa davet sahibi sıfatı ile bir açış konuşması yapmıştı. Kongre manda müzakeresine, kongrenin beşinci günü yani 8 Eylül 1919 Pazartesi günü başlamıştır.Kongre de konunun müzakeresine başlanmadan önce gelen çeşitli tebrik telgrafları okunmuştur. Bu telgrafların okunmasından sonra, manda ile ilgili teklif İhtizarî Encümen'in (Hazırlık Komisyonu)(*) teklif komisyonundan geçerken muhtıranın okunmasına geçilmişti. Fakat kongre başkanlığını yürüten Mustafa Kemal muhtıranın okunmasından önce bir açıklama yapmıştır. Açıklamasında Mustafa Kemal, "Efendiler, Mr.Browne; "Ben hiç bir sıfat-ı resmiye ile görüşmüyorum, tamamiyle hususi bir surette görüşüyorum" diyor ve hatta Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor ! Onun için sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır; bu hususu nazar-ı dikkate almalıdır. Fazla olarak Mr.Browne'ın ifadesine nazaran mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor ! Manda, siz ne derseniz odur ! " diyor" (1). Bu açıklamasından sonra Mustafa Kemal oturuma on dakika ara vermiştir. Mazhar Müfit'in anlat-

(*) "İhtizarî Encümeni (Hazırlık Komisyonu): Mustafa Kemal daha Sivas'a gelmeden önce, delegeler tarafından kongrede konuşulacak konuları tesbit eden komisyon olduğu tutanaklardan anlaşılmaktadır.Çünkü kongrede böyle bir encümenin kurulmadığı dikkati çekmektedir. Bu encümen İsmail Hami Bey (İstanbul),Fazıl Paşa(İstanbul),Bekir Sami(Sivas),Osman Nuri(Bursa) ve Şükrü (Afyon) Bey'lerden oluşmuştu. (Erol,**Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, s. 87).

(1) Uluğ İğdemir,**Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara 1986, s. 47.

tığına bakılacak olursa bu ara kulis için talimat verme amacına yöneliktir diyebiliriz.

Hazırlık Komisyonu kongrede konuşulacak konuları tesbit etmişti. Kongre'nin gündemi diyebileceğimiz şu hususlar görüşülecekti: "a. Manda Meselesi, b. Kuvayı Milliye Teşkilâtı, c. Kongre Heyetinin Mali Durumu, d. Hariç İle Münasebetlerin Tesisi, e. İstanbul'daki Hükümetin Düşürülmesi, f. Seçim Yapılmasının Temini, g. İçte ve Dışta Propaganda Yapılması"(1).

Bu gündem maddelerinden "manda meselesi" üzerinde kesin anlaşmaya varılamamış, konunun çözümü kongreye bırakılmıştı. Manda meselesi ile ilgili muhtıranın hazırlanması İsmail Hami Bey'e verilmiş, o da bu muhtıraya bazı şahsi düşüncelerini de ilave etmiştir. Bu muhtırada şu görüşlere yer veriliyordu : "Birinci kısım, Hilâfet ve Saltanat Meselesi: Bu kısımda Bolşeviklik ve İttihatçılık suçlamaları reddediliyordu.Kongre'nin Hilafet ve Saltanata bağlılığı ve bunun muhafazasına çalışılacağı belirtiliyordu. İkinci kısım, manda meselesi:Burada mandanın gerekliliğine dair başlıca nedenler ve mandanın yararları belirtiliyor ve mandanın tanımı yapılıyordu. Üçüncü kısım, mandanın şartları: Burada mandatere teklif edilecek şartlar sıralanmıştır. Bunların bazıları şu şekildedir :a.Bir manda komisyonu teşkili, b. Mandaterin memleketin işgal edilmiş kısımlarının tahliyesinde yardım etmesi, f.Mâli istiklâl, g. Mandanın muayyen bir zaman ile tahdidi, h. Mandada milliyet esasının kabulü, j. Sınırların milliyet esaslarına göre âdilâne tahdidi, l. Devletin tarafsızlığının temini, m. Rum

---

(1) Erol,a.g.e., s. 88.

ve Ermeni asıllı Amerikalılara Türkiye'de vazife verilmemesi, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvama girmesinin sebeblerinin hazırlanması" (1).

Kongre'nin beşinci günü,aradan sonra saat 13.50'de ikinci celse açılır. Reis, Vasıf Bey'e söz verir. Vasıf Bey;Hami Bey'in muhtırasının üç kısımdan meydana geldiğini bahisle mandanın çeşitleri üzerinde durmuştu. Vasıf Bey'in bu konuşmasından sonra muhtıranın teklif encümeninden geçip geçmeyeceği konusunda tartışma olmuştu.Hami Bey muhtırayı hazırlık komisyonu adına hazırladığını İhtizarî Encümeni'nden Mehmet Şükrü ve Osman Nuri Bey'lerin zabtını tuttuğunu belirtmişti. İsmail Fazıl Paşa'da bu muhtıra üzerinde Bekir Sami Bey'le ittifak ettiklerini beyan etmişti (2). Bu tartışmalardan sonra Karahisar delegesi Şükrü Bey söz aldı: "..."Manda ve İstiklâl" denildi ve bunlardan birinin kabulü kongreye bırakıldı. Ondan sonra biz bugün bulunduğumuz vaziyete nazaran herhalde bir müzaharete muhtacız denildi. Memlekette ne fen, ne zanaat, ne para var; binaenaleyh elbet bir muavenete ihtiyacımız var. Bu itibar ile müzaheret lüzumuna kani olduk; ve bu müzahirin en muvafıkı kim olacağını düşündük. Mevcut dört devletin hangisi muvafık olacağını hesap ettik.İngiltere'yi kabul edecek olursak, arabamızı sürükler. Fransa, maliye itibari ile müsait vaziyette değil, kendisi muhtac-ı himmet, İtalya'nın Anadolu'daki ihtirasatı manidir dedik ve binaenaleyh en muvafık devlet olarak Şark'ta istilası politikası düşünmeyen Amerika'yı

(1) İğdemir,a.g.e., s. 50-51. Selek,**Milli Mücadele,Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C.I, s. 289. Erol,a.g.e., s.88-89.
(2) İğdemir,a.g.e., s. 48-49.

kabul ettik (1).

Şükrü Bey'den sonra konuşan Vasıf Bey manda konusundaki acelesini şöyle ifade ediyordu;"Bir kere esas itibariyle mandayı kabul edelim de şerait hakkında bilahare görüşürüz"(2). Anlaşılan Vasıf Bey konuyu bir olup bittiye getirip halletmek istiyordu. Tartışma tekrar konunun encümende görüşülüp görüşülemeyeceği noktasına döner. Fazıl Paşa, "Bekir Sami Bey'in fikrine iştirak ederim; kaybedecek vaktimiz yoktur. Esasen mesele de basitleşmiştir; tam istiklâl mi, yoksa manda mı kabul edeceğiz ?" (3). Hami Bey ve Ahmet Nuri Bey'de bu fikre iştirak ettiklerini belirtir.

Erzurum delegesi ve Heyet-i Temsiliye üyesi Raif Efendi söz alarak şunları söyledi: " Raif Efendi - ...Bendeniz de müzakerenin devamı taraftarıyım. Mesela Vasıf Bey biraderimizin bir teklifi var; bir kere mandanın esas itibariyle kabul edilip edilemeyeceği taayyün etmelidir. Her şeyden evvel bunu halledelim. İstiklâliyet ile manda arasında ne fark vardır ? Daha doğrusu manda tabirini kullandığımız zaman artık istiklâliyet tabirini kullanamayacaksak, mandayı kabul etmeye burada karar verelim. Evvela bu meseleden bahsedelim. Hami Bey ve Bekir Sami Bey biraderlerimizin istiklâl aleyhindeki sözlerinden anlıyorum ki, kendileri manda ile istiklâliyeti birbirine karıştırıyorlar. Zannedersem "mandayı kabul edelim, istiklâlden bahsetmeyelim !" demek istiyorlar; Hami Bey Cemiyet-i Akvam'ca şayanı kabul bazı şeyler not etmişler;halbuki

(1) A.g.e., s. 50.
(2) A.g.e., s. 52.
(3) A.g.e., s. 53.

bendeniz manda tabirini kullanmakta bir ihtiyaç görmüyorum.Bu tabirin yerine istiklâliyet kelimesini kabul edelim... Bendeniz fikrimce manda tabirini kullanmakla istiklâli kullanamayacağımızdan her halde bu manda tabirini reddetmeliyiz !"(1).

Çok açık bir biçimde mandayı,Raif Efendi'nin reddetmesi delegeler ve mandayı savunanlar üzerinde de olumlu tesir etmiştir. Nitekim Raif Efendi'nin arkasından konuşan İsmail Fazıl Paşa öfkelenmiş şöyle diyordu :"... Biz mandayı kabul ediyoruz da, istiklâli istemiyoruz demedik ! Eğer maksadımız bu ise, her üçümüzü de hain-i vatan telakki ederim ! Manda demek, siyaseten olmaktan ziyade iktisaden memleketin imar ve i'lası için lazım gelen muavenet ve müzaheret demektir... İstiklâl-i siyasi,adli ve malimiz baki kalacaktır. Mandater buraya bir i'lâ ve imar proğramiyle gelecektir; işte bizim istediğimiz manda budur !" (2).

Fazıl Paşa'dan sonra söz alan Bekir Sami ve Hami Bey'ler Fazıl Paşa'nın görüşlerine iştirak ettiklerini belirtirken, münakaşa da gittikçe uzamıştır. Refet Bey,manda lehine konuşmasını sürdürürken tekrar şu soruyu sorar; "Bu muhtıra muhteviyatı heyet-i umumiyece müzakereye vazedilmiş midir, edilmemiş midir ?" Bunun üzerine, "Fazıl Paşa su-i tefehhümü mucip olduğundan biz üçümüz bu muhtırayı istirdat ediyoruz, keenlemyekün addettik! Reis Paşa;muhtıra istirdat olunmuştur"(3).

Muhtıranın kongreden bu şekilde çekilmesi sonucu manda tartışmalarına son verilirken Refet Bey konuşmaya başlamış-

(1) A.g.e., s. 53-54.
(2) A.g.e., s. 54.
(3) A.g.e., s. 55.

tır. Refet Bey'in çok uzun uzadıya manda lehine konuşma yapması konunun tekrar tartışılmasına neden olmuştur. Bu uzun konuşmayı Mustafa Kemal'in başkan sıfatıyla kesmemesi tartışmanın devamını sağlamıştır.

Refet Bey'in konuşmasında pek çok çelişen noktalar vardı. Refet Bey'in konuşması çaresizlik içinde çıkış yolu aramaktan ziyade teslimiyetçi bir düşüncenin eseriydi.Refet Bey' in konuşmasından sonra oturuma ara verilmiş, oturum açıldıktan sonra söz alan Ahmet Nuri Bey, Amerikan mandasını kabul ettiğimiz takdirde Amerika kabul etmezse durumumumuzun iyi olmayacağını belirtirken, bu şartlarda bağımsızlık savaşının da mümkün olmayacağını vurguluyordu.Ahmet Nuri Bey farklı bir teklif de getiriyordu; "Bizlerce bir torpido ile Türk heyetinin Amerika'ya gidip, icap edenlerle görüşüp, propaganda yapması pek mavafık olur" (1). Ahmet Nuri Bey ayrıca önerisinin onaylanmasını da istiyordu.

8 Eylül günü devam eden manda tartışmaları ertesi günü oturumda tekrar ele alınmıştır. Bu konuda ilk konuşmayı yapan Bekir Sami Bey, "manda ve müzaheret kelimeleri hakkında teklif encümeniyle heyet-i umumiye de cereyan eden müzakereler, mahiyet-i kelimeyi tayin etmiştir; tensip buyurulursa artık müzakere kâfidir; Erzurum Kongresi'nin kabul ettiği şeklin reye vazını rica ederim" (2) sözleriyle tartışmayı hem açıyor hem de bir bakıma kapatıyordu.

Erzurum Kongresi'nin yedinci maddesi aynen kabul edilir-

(1) A.g.e., s. 62-63.
(2) Atatürk, **Nutuk**,C.I, s. 73.

ken Rauf Bey konuşmaya başlamıştı. Rauf Bey bu konuşmasında İtilâf Devletleri'nin Almanya ve Türkiye hakkındaki düşüncelerine yer verirken konuşmasını şöyle sürdürüyordu: "... Bu tehlike karşısında memleketimize karşı en bîtaraf vaziyette bulunan Amerika'nın müzaheretini kabule mecburuz. Ben bu kanatteyim" dedikten sonra Amerikalı gazeteci Mr.Browne ile görüşmeleri hakkında bilgi veriyor ve konuşmasını şöyle bitiriyordu: "Biz Amerika'yı açıktan açığa istersek,hükümeti merkeziyemizin bizi vatan ve milleti satmakla itham edeceğini anlattım; onun için evvela bir hükümet-i meşrua ve sonra da bir meclis- i mebusan olduğunu söyledim. Bunun üzerine reayamızın beş senedir aleyhimizdeki propagandasından bahsetti ve bu cereyan-ı efkârı tashih için Amerika kongresinden memleketinizi tetkik edecek bir heyet davet edin dedi.Binaenaleyh ittifak-ı ârâ ile böyle bir telgraf yazıp öyle bir heyet davet etmekliğimizi teklif ediyorum. Bu telgrafta kati karar verilmezden evvel memleketimize gelip bir kere hakikati görmelerini rica etmeliyiz. Bunu heyet-i âliyenize arzediyorum"(1).

Rauf Bey'in bu konuşmasındaki teklifi kabul edilerek manda meselesi Amerikan senatosuna bir mektub yazılması (*) ile

(1) İğdemir,a.g.e., s. 74-75.

(*) Akdes Nimet Kurat,"Sivas Kongresi ve Amerika'lı gazeteci Edgar Louis Browne",**Son Çağ Dergisi**,1963, S.14,s.38. **ATASE**,Kls.40,Dos.158, Fih.72-2. Cebesoy,**Milli Mücadele Hatıraları**,s.175-176. Mustafa Kemal, bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamadığını Nutkunda kaydediyorsa da (Nutuk,C.I, s.140),A.N.Kurat,"Bu karar, telgrafla Amerikan Senatosu'na gönderildi;imzalı bir nüsha da, Amerika da Stanford üniversitesi (California),The Hoover İnstitution Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir" demektedir (A.N.Kurat,a.g.e., s. 38).

kapanırken sadece mektubun kimin adına yazılacağı hakkında kısa bir tartışma olmuştur.

Sivas Kongresi'nde manda meselesi yukarıda ifade ettiğimiz gibi uzun uzadıya tartışılmış kimi mandayı savunurken, kimi karşı çıkmış,delegelerin büyük bir kısmı kesin tavırlarını ortaya koyamamıştır. Tutanaklara bakıldığında manda fikrini savunanların Erzurum Kongresi'ne nazaran daha çok hazırlıklı oldukları görülmektedir. Bu mandayı savunanların başında Bekir Sami,İsmail Hami,Vasıf,Refet Beyler'le İsmail Fazıl Paşa gelmekteydi. Bu kişiler dışında bir kaç delege de kararsız bir biçimde Amerikan mandasını destekler görünmüştür.Mandaya karşı çıkan çok fazla görünmemekle beraber başta Mustafa Kemal,Raif Efendi ve Rauf Bey'in karşı olduğunu ifade edebiliriz. Ahmet Nuri Bey'de açıkca "...Evvela manda kelimesinin katiyen reddini talep ediyorum" diyordu.

Sivas Kongresi, manda ile ilgili tartışmalarını Amerikan Senatosu'na bir mektub yazmak suretiyle sonuçlandırırken,Erzurum Kongresi'nin kabul ettiği yedinci maddeyi de aynen benimsemiştir. Esasen bu madde ile manda ve himaye reddedilirken bunun dolaylı ifadesi maddenin yanlış anlaşılmasına da neden olmuştur.Milli Mücadelecilerin Amerika'ya sıcak bakışları Amerikan mandasının kabulü şeklinde de yorumlanmıştır.Bu yorumu yapanlardan birisi Amerikalı gazeteci Mr.Browne'dır. Mr.Browne telgraflarından birisin de özetle şöyle demektedir: " Bu davetiye ve Erzurum Kongresi kararının tekrar kabulü Amerika'ya bir "çağrı" şeklinde mütalâa edilebilir "(1).

(1) F.Tevetoğlu,"Atatürk'le İlgili Telgraflar",H.T.M.,S.V,s.6

2. BATI ANADOLU KONGRELERİ

a. Balıkesir Kongresi:

Balıkesir Kongresi Batı Anadolu'da toplanan önemli kongrelerdendir. Balıkesir Kongresi bir kaç defa toplanmıştır. özellikle birinci toplantı hakkında farklı tarihler verilmektedir. I. Balıkesir Kongresi, kongre niteliğinde 26 Temmuz - 31 Temmuz 1919 tarihleri arasında toplanmıştır (1). Kongre'ye Ayvalık,Soma,Akhisar,Balıkesir ve ilçelerinden 48 delege katılmıştır. "Yunan tecavüzlerine karşı müdafaa ve mücadele hareketlerini birleştirmek ve düzene sokmak" olarak kongre kararları başına konan amacını, dördüncü maddedeki "kongrenin maksat ve gayesi vatanın kurtuluşudur" (2) ibaresiyle genişletilmiş, yani kapsamı tüm yurdu kapsayacak biçimde genelleştirilmiştir.

Balıkesir Kongresi bir bakıma Erzurum Kongresi'ne benzemektedir. Erzurum Kongresi Doğu Anadolu'daki milli teşekkülleri biraraya toplarken, Balıkesir Kongresi'de "Reddi İlhak" deyimi yerine Batıdaki milli teşekkülleri "Hareketi Milliye Reddi İlhak" şekline sokulmuştur. Balıkesir Kongresi de siyasetle ilgisi olmadığını beyan etmiştir.

I. Balıkesir Kongresi, İtilâf Devletleri'ne karşı kesin tavir alırken, Erzurum Kongresi kararlarında olduğu gibi manda ile ilgili yoruma gerek bile kalmamıştır. Kongre de manda ve himaye ile ilgili tartışma olmazken, kongre "Asri" kelime-

(1) Kazım özalp,**Milli Mücadele I 1919-1922**, Ank.1971,s.43.
(2) Hacim Muhittin Çarıklı,**Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara 1967, s. 112.

sini kullanmakta sakınca görmemiştir. Kongre,İngiltere,Amerika,Fransa,İtalya siyasi temsilcilerine gönderdiği yazıda adeta bu devletlere meydan okuyor ve şöyle deniyordu : "... Biz Türkler sırf hayatımızı korumak için milli silahlarımıza sarılmak zorunda kaldık. Ebedi ve tarihi düşmanımız olan Yunanlılardan topraklarımızı temizleyinceye kadar mücadeleye karar verdik. Büyük bir milli kongre yaptık. İşte bu kongrede halk ve Kuvayı Milliye mümessilleri sıfatıyla toplanan bizler,büyük devletlerin dikkatlerine ve hakkaniyet duygularına aşağıdaki kararlarımızı bildiriyoruz : 1. Anadolu nüfus bakımından ezici çoğunluğu,tarihi gelenekleri,milli eğilimleri ve eski medeniyetleri bakımlarından tamamiyle Türk ve İslâm'dır.Bütün dünya için barışı esas kabul eden Wilson prensipleri gereğince de Anadolu'nun hiç bir yeri yabancılara teslim edilemez. 3. Anadolu Türkleri, yurt ufuklarını Yunan'ın kirli bayrağından kurtarıncaya kadar, milli muharebeye devama kesinlikle kararlıdırlar... 4. Milli harekatın ve mücadelelerin hedef güttüğü maksat, sırf vatanın kurtuluşudur. Bu ulvi gaye temin edildikten sonra bütün milli hareketlere son verileceğini taahhüd ederiz. 5. Asri medeniyetin bütün esaslarından ve büyük devletlerin medeni irşatlarından istifade etmek ve bu suretle doğu da barışın kurulmasına yardımcı olmak niyetindeyiz. Fakat, haksız olan Yunan işgali devam ettikçe, Osmanlı Devletini kuvvetli ve zinde bir şekilde yaşatmak isteyen Türkler, doğuda ihtilâl ve kargaşalık unsuru olacaklarından dolayı müteessirdirler. 6. Eğer büyük devletlerin niyetleri gerçekten bir barışı sağlamak ise, Anadolu'yu hemen yabancı işgallerinden kurtarmalı ve Türk'ün açık haklarını kabul etmeli-

dir. 7. Aksi takdirde Türk, hayatının son zerresini sarfedecek ve fakat hiç bir kuvvet ve tehdit karşısında hiç bir zaman işgalleri kabul etmeyecektir (1).

Balıkesir Kongresi Padişaha ve Sadrazama gönderdiği yazılarda da "Anadolu'nun Türk ve İslam olduğunu,bu aziz yurda hiç bir düşman ayak basamaz, basmağa cesaret edecek olan düşmanları ölünceye kadar kahretmeye bütün Anadolulular azmetmiştir. Gayemiz, yurdun kurtuluşudur. Bu fiilen temin edildikten sonra, harekat-ı milliye duracaktır" denilmekteydi(2).

Gerek kongre kararlarından, gerekse Padişah ve Sadrazam ile yabancı devlet temsilcilerine yazılan yazılarda da görüleceği üzere kongre,manda ve himayeden söz etmediği gibi kurtuluşa kadar mücadeleden başka bir yol düşünmemiştir. Bu kararların kuvayı milliyenin oluşması ve gelişmesinde önemli etkileri olmuştur. Kongrenin,Mustafa Kemal'in toplayacağı Büyük Anadolu Kongresi için seçim yapılması kararına katılması bağımsızlıktan başka çare düşünmediklerinin diğer bir delili sayılabilir. 19-29 Ekim 1919 ve 10-25 Mart 1920'de toplanan Üçüncü ve Dördüncü Balıkesir Kongreleri'nde Birinci Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri'nde alınan kararlar alınmış Batı Anadolu tek kuvvet haline getirilmeye çalışılmıştır.

b. Nazilli Kongresi :

6-9 Ağustos 1919 tarihlerinde toplanan kongre,Nazilli Heyet-i Milliye'si tarafından düzenlenmiştir. Aydın,Menteşe, Denizli,Burdur,Isparta,Antalya civarı ile İzmir'in ödemiş ile

(1) Selek,**Milli Mücadele,Ulusal Kurtuluş Savaşı**,C.I,s.263-264
(2) Çarıklı,a.g.e., s. 116-117.

Kuşadası ilçeleri ve önemli bucak merkezlerini kapsıyordu. Kongre amacını, "İslam memleketlerini hiç bir ahit ve mütarekeye dayanmaksızın işgal eyleyen Yunan hükümetinin islam ahaliye reva gördüğü çeşitli zulümler ve yatıştırılması mümkün olmayan milli galeyanı hüsnü idare etmek ve doğması muhtemel olan asayişsizliği önleyerek milli emelleri ve milli hareketleri birleştirmek" olarak tesbit etmişti (1). Heyet-i Milliye Cemiyeti ve şubeleri cephelere gerektiği kadar mücahit ve gönüllü asker gönderecek ve bunların silahlandırılmasını ve iaşesini sağlayacaktır. Albay Şefik Aker'de merkezi heyeti üyelerinin büyük kısmının "kayıtsız ve şartsız mücadele" taraftarı olduklarını belirtir (2).

Nazilli Kongresi'nin faaliyet ve uygulamalarından çıkan sonuç şudur : Nazilli Kongresi, manda ve himaye konularını tartışmadığı gibi, bölgesel bile olsa kurtuluşun tek çaresi kayıtsız şartsız silahlı mücadeledir. Yılda bir kez toplanmayı kararlaştıran kongre, Alaşehir Kongresi'nden sonra yeni kurulan teşkilat ve düzenlenen tüzüğü tasdik için 19 Eylül'de tekrar toplanmış ve aynı kararlar alınmıştır.

c. Alaşehir Kongresi :

Balıkesir ve Nazilli Kongreleri'nden sonra Sivas Kongresi'nden önce Batı Anadolu'daki milli hareketi tek merkez etrafında toplayabilmek için Alaşehir Kongresi toplanmıştı. 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan kongre önemli kararlar almıştır. Ali Fuat Paşa kongrenin önemini şöyle ifa-

(1) Selek,a.g.e., s. 267.
(2) A.g.e., s. 268.

de ediyordu; "...oralarda ayrı ayrı kongreler yapmak ve ayrı ayrı idareler tesis etmek temayülü vardı. Bu ayrılığı bertaraf etmek,bilahare Sivas Kongresi ile İzmir teşkilat ve kuvayı milliyesini kolaylıkla anlaştırmak ve birleştirebilmek ve bu sayede henüz Garbi Anadolu'da tam manasıyla kurulamamış olan milli vahdetin temini noktasından Alaşehir Kongresi'nin ehemmiyeti inkar edilemezdi" (1).

Kongre tutanaklarına baktığımızda kongrede manda ve himaye ile ilgili herhangi bir tartışma yapılmadığı açıkca görülmektedir. Kongre kararlarının 5. maddesinde amaç şu şekilde belirtilmiştir; Madde 5: Hareket-i Milliye'nin gaye-i yeganesi, binbeşyüz seneyi mütecaviz bir zamandan beri Türk ve İslâm olan sevgili memleketlerimizden vahşi ve aduvv-i ırkımızdan Yunanlıların tardından ibaret olduğuna göre,vatan tehlikesi karşısında bir kütle-i muvahhide halinde birleşen kardeşler her türlü fırka ihtirasatiyle mesalik-i efkâr ve hissiyatının suret-i katiyede nerdut addedilmesi kongrece alelıtlak kabul edilmiştir" (2). Bu amacın yanında 22. madde de belirtildiğine göre de Yunanlılarla hiç bir şartlarda konunun tartışılmaması kabul edilmiştir (3).

Kongre'nin İstanbul'daki İngiltere,Amerika,Fransa,İtalya siyasi temsilcilerine gönderdiği yazıda, "vatanın kurtuluşu için, düşmanlarını topraklarından kovuncaya kadar mücadeleye, kadın ve erkek bir tek Türk kalmayıncaya kadar ölmeye yemin ettikleri" belirtilirken " 1. Anadolu'nun hiç bir parçasının

(1) Cebesoy,**Milli Mücadele Hatıraları**, s. 156.
(2) Çarıklı,a.g.e., s. 206.
(3) A.g.e., s. 208.

bütününden ayrılamayacağının, 2.Wilson prensiplerinin 12.maddesinin uygulanmasının gerektiği, 3.Türk yurdunun Yunan işgalinden kurtuluncaya kadar her türlü zorluğa göğüs gerileceği, 4. Türk milletinin Yunan işgalinden müessir olduğu, 5.Milli Mücadele Hareketi'nin amacının vatanın kurtuluşu olduğu, bu amaca ulaştıktan sonra milli harekete son verileceği" taahhüt edilmiştir. 25 Ağustos tarihli bu yazıdan (1) açıkca anlaşılmaktadır ki, kayıtsız şartsız bağımsızlık ve işgalden kurtulmak için fiili mücadeleden başka bir yol düşünülmediği ortaya konmuştur. İtilâf Devletleri'nin herhangi birisinden yada tümünden maddi veya manevi yardım değil, Yunan işgalinin kaldırılması istenmekte ve bunun haksızlığına değinilmekteydi.

Batı Anadolu'nun en büyük kongresi olan Alaşehir Kongresi, bağımsız yaşamak isteyen Türk milleti için önem arzederken, Batı Anadolu'daki Milli Mücadele Hareketi'nin organize olması bakımından da önemlidir.

1919 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında Batı ve Doğu Anadolu'da kongreler toplanmasına rağmen bunlar arasında sağlıklı irtibatın kurulamadığı göze çarpmaktadır. Bunda ulaşım ve haberleşme güçlüklerinin etkili rol oynadığı açıktır.Kaldı ki Batı Anadolu'da yapılan faaliyetlerin bölgesel olduğu da dikkati çekmektedir.

3. TRAKYA KONGRELERİ

a. Lüleburgaz Kongresi:

Kasım 1918'de Doğu Trakya'ya bir Fransız alayının gelme-

---

(1) A.g.e., s. 212-214.

si ve Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu işgal etmesinden bir süre sonra burası bir Yunan taburunun işgaline bırakılmıştı. Venizelos'un 2 Kasım 1918 tarihli İngiliz Başvekili Lloyd George'a ve 30 Aralık 1919 tarihli Paris Barış Konferansı'na verdiği muhtıralarda, Yunanlıların Trakya üzerindeki emelleri iyice anlaşılmıştı. Bu tarihler arasında Yunanlıların emeline engel olmak üzere başta "Trakya Paşaeli Merkezi Heyet-i Osmaniyesi Cemiyeti" etkili çalışmalar yapmıştı. Aralık sonuna kadar iki defa kongre toplanmıştı. 15 Ocak 1920'de II. Edirne Kogresi'nden sonra Lüleburgaz'da da bir kongre toplanmıştı.Bu kongre aynı zamanda Trakya'da silahlı mücadelenin başlangıcı sayılmaktadır.

31 Mart 1920 günü toplanan Lüleburgaz Kongresi çalışmalarını üç gün sürdürmüştür. Kongreye Trakya Milletvekillerinden Şakir (Kesebir), Galip Bahtiyar, Hayrettin, Kor.Komutanı Cafer Tayyar Bey, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyetinin ve Edirne Vilayeti ile (Edirne,Kırklareli, Tekirdağ ve Gelibolu sancakları) Çatalca sancağının her nahiyesinden birer delege katılmıştı (1). Kongreye katılanlar, "her ihtimale karşı hazır olmak ve insanca yaşamak hakkımızı ve milli varlığımızı tasdik etmezlerse son vatan vazifemizi yapmak" lüzum ve kanaati belirtmişlerdi (2).

Kongre oy birliği ile "Trakya'da kimin tarafından olursa olsun, yabancı işgaline ve iç ihtilâl hareketlerine karşı,müdafaa ve mukavemet" kararını verdi (3). Bu karar aynı zamanda

(1) Sarıhan,a.g.e.,C.II, s. 403.
(2) Bıyıklıoğlu,**Trakya'da Milli Mücadele**,C.I, s. 216.
(3) **A.g.e.**, s. 216.

kongrenin amacını da ifade ediyordu. Manda ve himaye tartışmalarına bile yer verilmeyen kongrede dört gün sonra Fransızlar Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Fransız mandasını isteyen bir muhtıra almaya çalışmışlardır.

Kongre'nin kararlarından bazıları şu şekilde idi :

"1. Trakya,azim bir Türk ve müslüman ekseriyeti ile meskun olup,ırkî, tarihî, siyasî ve iktisadî sebeblere ve bütün devletlerce kabul ve ilân edilen milliyet ve adalet esaslarına göre Türk hakimiyetinde kalmak lazımdır. Bu hakka karşı vaki olacak her türlü işgal ve ihtilâl harekatına mukavemet ve müdafaa edilecektir. 4. ... Trakyamızın Yunanlılara verilceği hakkındaki çeşitli şayialar ile bu teessür ve heyecan pek had bir dereceyi bulmuş olduğundan bu hususdaki endişe ve mesuliyetlerin kaydiyle beraber umumi efkâra ve siyasî mahfillere karşı, kongre namına protesto ve müracaatlarda bulunulacaktır" (1).

Kongre kararlarından anlaşıldığına göre; Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgal edileceği haberine karşı mukavemet ön planda olması yanında, başka ülkelerin işgaline karşı savunma da esas alınmıştır. Ayrıca yalnız Trakya'nın bağımsızlığının düşünüldüğü de göze çarpmaktadır. Bunun nedeni de o tarihlerde Anadolu'da Milli Mücadele hareketini yürütenlerin özellikle İstanbul'un işgali ve Ankara'da toplanacak Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş çalışmaları ile ilgilenmeleridir. Kongre'den kısa bir süre sonra I.Kor.K.Cafer Tayyar Bey,İstanbul'a çağırılmış,böylece Trakya savunmasız kalmıştır.

---

(1) A.g.e., s. 217-219.

b. Edirne Kongresi:

Lüleburgaz Kongre kararlarının sonuncusuna göre, "fevkalade haller karşısında yeniden davet edilmesi" kararlaştırılmıştı. Yine kongre kararlarına göre, Trakya Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti; "Trakya'nın savunmasından sorumlu ve savunma ile ilgili her türlü tedbirleri almağa yetkili en büyük siyasi bir kudret sahibi bulunuyordu" (1). San-Remo'da toplanan konferansda Aydın ve Doğu Trakya'nın Yunanlılara verilmesi büyük üzüntü yaratmıştı. Bu durum bir kongre toplanmasını gerektirmişti.

Edirne Büyük Kongresi, 9 Kasım 1920 pazar günü Edirne Erkek öğretmen Okulu konferans salonunda açılmıştı. Kongreye 236 delege katılmış, bir gün önce de Sultan Selim Camii avlusunda yapılan mitingde Trakya'nın Türk yurdu olduğu ateşli nutuklarla ilân olunmuştu (2).

Kongre'nin gündeminde şu iki husus olup bunlar tartışılmıştı : "1. Trakya'nın Osmanlı camiasından ayrılmaz olduğu noktasında " Osmanlı murahhas heyeti"nin çalışmasına,cemiyetimizce de iştirak ve bütün siyasi vasıtalara müracaat edilmesi. 2. Hükümetin, ne gibi hal ve şartlar altında olursa olsun bu babta acz göstermemesi; ve Trakya'nın Yunan işgaline terki halinde mümkün olan bütün vasıtalara müracaat olunarak fiilen mukavemet olunması" (3).

Tevfik Bıyıklıoğlu'nun zabıtlara dayanarak verdiği bilgilere bakılacak olursa manda ve himaye ile ilgili herhangi

---

(1) A.g.e., s. 249.
(2) A.g.e., s. 250.
(3) A.g.e., s. 251.

bir tartışmaya girilmediği gibi, yabancı işgallere karşı silahlı mukavemetten başka, bunun nasıl yapılacağı konuşulmuştur. Teslimiyetçi politikaya yönelinmeyen kongrede Cafer Tayyar Bey, "Milli Kumandan" ilân edilmiştir (1).

13 Mayıs 1920 günü sona eren kongrede kabul edilen bazı önemli kararlar şunlardır : "1. Trakya azim bir Türk ve Müslüman ekseriyetle meskûn olup camia-i Osmaniye'den bittefrik Yunanistan'a verilmesi yolundaki tasavvuratı suret-i katiyede reddeder. 2. Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgaline veya bu maksadı teshil için dahil edilecektir" (2).

Kongre kararlarından anlaşılacağı gibi işgal karşısında mukavemetten başka bir çare görüşülmemiş ve düşünülmemiştir. Gerek Trakya'daki gerekse Batı Anadolu'da yapılan kongrelerde en çok dikkati çeken husus manda ve himaye konularının sözünün bile edilmediğidir. Bu durum Türk halkının bağımsızlıktan yana olduğunu açık ve net olarak ortaya koymaktadır. Gerçekten manda ve himaye fikrini benimseyen ve savunanların çoğunluğu İstanbul'daki Türk aydın ve idarecileridir. İstanbul'daki Türk aydın ve idarecilerinin etkisi ve çabaları olmasaydı Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde de bu konular tartışılmayacak kötü durumumuza rağmen kafalarda soru işareti kalmayacaktı. Türk milletinin verdiği "Misak-ı Milli" kararı daha kolay birlik içinde uygulanabilecekti.

---

(1) **A.g.e.**, s. 285.
(2) Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**,C.II, Ankara 1956, s. 91-92, (Vesika No:46).

B. MANDA VE HİMAYE MESELESİNİN SONU

1. MANDA VE HİMAYE TARTIŞMALARININ KESİLMESİ

Sivas Kogresi'nin devam ettiği günlerde gerek yurt içinde gerek yurt dışında manda ve himaye ile ilgili tartışmalar ilk sırada yer alıyordu. O günlerin yegane konusu manda ve himaye idi dersek mübalağa etmiş sayılmayız.

a. Mandacılar Vaz Geçiyor :

Sivas Kongresi'nden sonra manda ve himaye konusunda basındaki tartışmalar giderek azalmaya başlamıştır.**Vakit**'te Ahmet Emin Yalman,Amerikan mandasını savunurken (15 Eylül 1919) (1), **İfham**, **Vakit**'in yazısını tenkitle milliyetperverliğin İttihatçılık olmadığını vurguluyordu (2). 25 Eylül 1919 tarihli **Peyam**, Amerika'nın Türkiye mandasını kabul etmeyeceğini kaydederken, **Albayrak**'ta Amerika'dan İngiltere'nin Türkiye'yi parçalama veya el koyma çabalarını boşa çıkarmasını istiyordu (3).

İrade-i Milliye'nin 2 Ekim 1919 tarihli muhtemelen M. Kemal'in olduğu sanılan yazıda, "... Dört senede nüfusu umumiyesinin dörtte birini feda eden Türk milletinin bakiyesini de manda namı altında İngilizlerin esaretine uğratmak, yalnız insani ve medeni bir zulüm ve vahşet değil, ilim ve tabiata karşı irtikab olunmuş bir cinayettir..." deniyor ve yazı şu sözlerle bitiyordu : "Türk milleti teali ve terakki etmek

---

(1) Sarıhan,a.g.e., s. 106-107.
(2) A.g.e., s. 108 (16 Eylül 1335).
(3) A.g.e., s. 115.

için mandaya değil, bir parça sulha, bir parça sükûna muhtaçtır" (1).

9 Ekim 1919 tarihli hükümetin çıkardığı intihab kararnamesinden dolayı (2) basının bir kısmı 1919 yılı sonlarına doğru manda ve himaye konularındaki yazılarını azaltmış yapılacak seçimlerle ilgili makalelere yer vermişti. Bu tarihlerde Amerikan Tahkik Heyeti Başkanı General Harbord Kafkaslardaki incelemesini bitirmişti. Amasya mülakatının yapıldığı günlerde, 21 Ekim'de Morgenthau, bütün Türkiye için bir manda istiyordu (3). 24 Ekim'de ise General Harbord Paris'e dönüyordu.General Harbord'un Paris'e dönüşünden sonra tekrar Türk basınında Amerikan mandası ile ilgili yazıların arttığı görülmektedir. 28 Ekim tarihli **Vakit ve İstiklâl** manda konusuyla ilgilenirken, Harbord heyetinin "Ermenistan mandasına taraftar olmadığı, ama Türkiye mandasına karşı olmadığı" görüşlerine yer veriyorlardı (4).

Kasım başında da aynı durumun devam ettiği görülmektedir. 2 Kasım 1919 tarihli **The New York Times**'da "Asya Türkiyesi, Ermenistan,Gürcistan,Azerbaycan üzerinde tek bir manda yönetimi kurulmalıdır" görüşüne yer vermekteydi (5). Aynı gün **Yeni Gün ve İfham**'da Amerikan mandası konularına değinmekteydi. Amerika'nın Türkiye'deki Yüksek Komiseri Amiral Bristol'de "Türkiye bir takım küçük parçalara ayrılmamalıdır. Aksi

---

(1) **İrade-i Milliye**,2 Teşrinievvel 1335.
(2) Tarık Zafer Tunaya,**Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş**,İst.1956,s.2.
(3) Jaeschke,**Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 72.
(4) Sarıhan, a.g.e., s. 181.
(5) **A.g.e.**, s. 191.

halde gelecekteki savaşlara bir ortam hazırlanmış olur" demekteydi (1). 25 Kasım'da **Tasvir-i Efkâr**, "Amerika mandayı red etti mi ?"başlıklı makalesinde Amerikan Senatosu'nun mandayı reddettiği hakkında haberler çıkmış olmasına rağmen bu konuda resmi ve özel bir haber gelmediğinden" söz edilmektedir (2). 28 Kasım'da Curzon,bir talimatında "Türkiye için bir İngiliz mandası mevzubahis değildir" diyordu (3).

Aralık ayının sonlarında İtilâf Devletleri'nin Paris Konferansı'nda Türkiye hakkında bir karara varamadıklarını ve yeniden toplanacakları şeklinde Avrupa'dan haberler geliyordu. 30 Aralık tarihli **Vakit**'te " Mandater değil amca" başlıklı makalede "Bir Amerikalı yazarın Amerika için Türkiye'nin amcası olup olmadığını araştırdığını kaydederken,Amiral Bristol'ün demecine de değinilmekteydi" (4).

1920 yılının başlarında Türkiye'nin gündemini Meclis-i Mebusan'ın toplantısı teşkil ederken Paris Konferansı da çalışmalarına ara vermişti. O nedenle manda konusuna pek az yer verilmiştir. 3 Ocak 1920 tarihli **Tasvir-i Efkâr**'da "Amerikalılar Hakikate Nüfuz Etmeğe Başladılar ! " başlıklı haberde **Newyork Herald** gazetesinin 13 Aralık tarihli makalesinden naklen, "Amerika'nın Türkiye'de bir Ermenistan mandası kabul etmeyeceği" görüşünün anlatıldığını belirterek, Amerikalıların gerçeği görmeye başladıklarını vurguluyordu (5). Gerçekten de Amerikan kamuoyu artık Ermeni propagandalarından bık-

(1) öztoprak,**Kurtuluş Savaşında Türk Basını**,s. 72.
(2) **Tasvir-i Efkâr**, 25 Teşrinisani 1335.
(3) Jaeschke,**a.g.e.**, s. 78.
(4) **Vakit**,30 Kanunuevvel 1335.
(5) **Tasvir-i Efkâr**, 3 Kanunusani 1336.

mış hatta kulak asmamaya başlamıştı.

6 Ocak 1920 tarihli İleri gazetesi, İngiliz matbuatından örnekler vererek makalenin sonunda görüşlerini şöyle özetliyordu; "İhtimaldir ki gerek Amerika ve gerek İngiltere Türkiye'de bir mesuliyet kabul etmeyi ileride Rusya ile uğraşmak ihtimaline binaen hoş bulmuyorlar. Eğer böyle ise Cemiyet-i Akvam'ın mandayı -Türklerden maada- hiç kimseye vermeksizin bizzat kendisi deruhte etmesi fikri isbat edilmiş olur. Türklerde bu suretle tecziye edilmemiş olurlar" (1).

1920 yılı başlarından itibaren manda konusu Türk basınının gündeminden yavaş yavaş çıkmaya başlamıştı.Artık pek fazla manda ile ilgili yazı çıkmaz olmuştu. Amerikan Senatosu'da 1920 yılı 1 Haziran'ın da 52 ye karşı 23 oyla şu kararı aldı: "Reisicumhur 24 Mayıs 1920 tarihli mesajıyla sunduğu Ermenistan mandaterliğinin yürütme organınca kabulünü, Kongre,red eder. Kongre'nin kararı reddinden önce meclis tarafından hiç bir işleme geçilmemiştir"(2).

Wilson'un fanatizmini de gösteren sunuş bildirisine rağmen Amerikan Senatosu'nun mandayı reddetmesinde çeşitli nedenler vardı. Harbord raporunda olumsuz olarak belirtilen nedenlerle birlikte Amerika Rusya ile karşı karşıya gelmek istememiştir. Yani İngiltere'nin petrol bölgelerini Amerika'ya bekletme tuzağına düşmemiştir.

Amerikan Kongresi'nin büyük bir farkla mandayı reddetmesi manda meselesinin sonu olmuştur. Türkiye'deki manda yanlı-

---

(1) İleri,6 Kanunusani 1336.
(2) Akgün,**General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermenistan Meselesine Dair Raporu**, s. 158.

ları özellikle, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra manda ile ilgili söz etmedikleri gibi, bağımsızlıktan başka bir şey düşünmemişlerdir. Bunların hemen hemen tamanına yakını Milli Mücadele hareketine katılmıştır.

b. Himayecilerin Israrı :

İngiltere himaye veya mandasını savunanlar, özellikle Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal ve arkadaşlarının İttihatçılık ve bolşeviklerle işbirliği yapmakla suçluyorlardı. Milli Mücadele hareketinin, iktidarı her ne pahasına olursa olsun ele geçirme faaliyeti olarak değerlendiriyor ve bu hareketin İngiliz himayesine engel bir hareket olarak görüyorlardı. Bunların başında da **Alemdâr, Sabah,Yeni İstanbul ve Peyam** gazeteleri gelmekteydi.

1 Ekim tarihli **Vakit** gazetesinde Ahmet Emin,Cemil Paşanın (İstanbul Belediye Başkanı) manda kelimesini kullanmaktan korktuğunu, manda diye savunduğu fikirlerin "eski manasiyle bir himaye" olduğunu belirtiyordu (1).

9 Ekim 1919 tarihinde hükümetin seçim kararnamesinin çıkarmasından dolayı başta İstanbul basını manda ve himaye ile ilgili yazılarını azaltmış, daha çok yapılacak seçimlerle ilgili makalelere yer vermişti. Kasım, Aralık aylarının önemli konusu seçimler olurken, İngiliz himayesini savunanların hedefi de Milli Mücadelecileri kötülemek, yıpratmak olmuştu. İngiliz Muhipleri Cemiyeti, açık açık propagandadan vazgeçerken yayınladığı bir bildiride; "İngiliz himayesini" istemedi-

(1) **Vakit**, 1 Teşrinievvel 1335.

diğini bildirmişti (1). Gerçi buna rağmen bu cemiyet faaliyetlerini eskisi kadar etkili olmasa bile sürdürmüştü. Bu faaliyetlerin amaçlarından biri de Amerikan mandası yanlılarını zorda bırakmaktı.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Mustafa Kemal'e gönderdiği yazıda, 1919 yılı Aralık sonlarında İstanbul'la ilgili şu haberi veriyordu :"...İtilâf Devletleri'nden herbiri bizim ortaya atılmamızı bekliyor. Hürriyet ve İtilâf Partisi ile İngilizler, Meclis-i Mebusan'ı açtırmamak için bütün güçleriyle çalışıyorlar. Hatta İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin Padişaha başvurarak bu meclisin meşru olmadığını bildirdiği ve dağıtılmasını rica edecekleri öğrenildi" (2).

1920 yılı başlarında Türkiye'nin gündemini Meclis-i Mebusan'ın toplantısı teşkil ederken, Paris Konferansı Türkiye hakkında kesin bir karara varamadan dağılmıştı. Türk aydın ve idarecilerinin hemen hemen tümü de gözlerini Meclis-i Mebusan toplantısına çeviriyor, manda ve himaye önerilerine pek değinilmiyordu. 6 Ocak 1920 tarihli İngiliz hükümetinin aldığı karar himayecileri hayal kırıklığına uğratırken, İtilâf Devletleri arasındaki görüş ayrılığını da ortaya koyuyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmaya çalışan İngiliz hükümetinin kararında; "İstanbul Türk kalacaktır"deniyordu (3).

O günlerde çıkan bazı makalelerde,ara sıra İngiliz himayesi yine savunulmaktaydı. 9 Ocak 1920 tarihli **Alemdar** gazetesinde "Yine Muhtıra Münasebetiyle" başlıklı başyazıda Refik

---

(1) **İleri**,4 Eylül 1335.
(2) Atatürk,**Nutuk**, C.III, Belgeler(Belge No: 219), s. 171.
(3) Jaeschke,**Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 83.

Halid Bey,"Bizim için yegane kurtuluş yolu mütarekeden sonra, hemen İngiltere devleti ile beraber yürütmek için siyasi teşebbüste bulunmaktı" dedikten sonra "Amerika'nın hayali mandası ile bir hayli vakit kaybettik" sözleriyle sitem ediyordu. İstiklâlin taraftarı olduğunu belirten yazar, içinde bulunulan şartlar nedeniyle bunun mümkün olamayacağına dikkati çekerken, "...Bizim için yapılacak şey bir tek devletin siyasi beraberliğidir. O devlette İngiltere'den başkası olamaz, olamaz, olamaz" diyordu (1).

1920 yılında Londra ve San-Remo Konferansları sırasında tek tük de olsa İngiliz himayesini savunan yazılar çıkmakla birlikte, İngiliz yanlıları esas itibariyle Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine karşı çıkmışlardır.

23 Haziran'da İngiliz Yüksek Komiserini ziyaret eden Cemil Paşa ve Reşit Bey, "Türkiye'yi idare ve himaye vazifesini ifa edebilecek tek hükümet olan İngiltere'nin idaresine vermek suretiyle bu memleketi adil bir barış ve sükûna kavuşturmak isteğinde" ısrar ediyorlardı (2).

Açıksöz, İstanbul basınını suçlarken, İngiliz himayecilerini ağır biçimde eleştiriyor ve şöyle diyordu : "İstanbul gazeteleri bir taraftan Hürriyet ve İtilâf'ın Yunan kahramanlığını alkışlayan beyannamelerini neşr, diğer taraftan İngiliz himayesini kabulü lazım geldiği fikrini serd ve etyan etmektedirler" (3). Alemdar gazetesini ve Damat Ferit'i yeren

---

(1) Ilgar,**Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın**, s. 28-29.
(2) Jaeschke,**Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 10-11.
(3) **Açıksöz**, 26 Temmuz 1336.

sözlere yer veren gazete, yazısını "Yunan taarruzundan memnun ve İngiliz himayesini talebte musır olan bu sefiller bilsinler ki Anadolu, daima hür ve müstakil yaşamak azmindedir.Anadolu'nun imanı, İngiliz parası, İngiliz melaneti ile haleldar olamaz" sözleriyle bitiriyordu (1).

İngiliz himayesinden yana bir politika izleyen Padişah, Prens Sami'yi İngiliz Yüksek Komiseri'ne gönderirken, Sir H. Rumbold Paris Konfreransı sırasında görüşmeyi sakıncalı bulmuş ve sonraya bırakmıştır.Sakarya Meydan Muharebesinden sonra yapılan bu görüşmeden bir müddet sonra ise, 25 Mart 1922'-de Tevfik Paşa İngiliz Yüksek Komiseri'ni ziyaret eder. Ziyaretle ilgili olarak Yüksek Komiser Lord Curzon'a özetle şu bilgileri veriyordu: "Sultan'ın İngiltere'yle daha önce de ayrı bir anlaşma yapmak istediğini ama o zamanki şartlar içinde İngiltere'nin ayrı hareketinin mümkün olmadığını sadrazam kabul etti... 3. ... Anlaşma gereğince Türkiye,bütün milletlerin yararına tarafsız olarak Boğazlar'ın serbestisinin muhafazasını İngiltere'ye tevdi edecektir... 4. ... Böyle bir anlaşma İngiltere'nin hilafete düşman olduğu ve Türkiye'-yi yıkmak istediği yolunda Hindistan'da ve sair yerlerde yaygın olan kanaati hemen ve ebediyen yıkacaktır. Anlaşma aksinin (aksi fikrin) parlak bir delili olacaktır ve İngiltere'-nin hilafetin hamisi (pretector) ve şeriki (associate) olduğunu islam dünyasına beyan edecektir. 6. Sadrazam Majeste'nin teklif ettiği projeye kendisinin de mutabık olduğunu söyledi. Bu konuda bütün gece düşünmüş ve lord hazretlerine ulaştırma-

(1) **Açıksöz**, 26 Temmuz 1336.

mı istemek için bugün bana gelmiştir.Sultan bu meselenin gizli olduğunu belirtmiş ve hatta İzzet Paşa dahil öteki nazırlara bu tekliften bahsetmemesini kendisinden (sadrazamdan) istemiştir. Bu bakımdan lord hazretlerinin de meseleyi aynı şekilde gizli tutacağını ve teklifi Fransızlara ya da İtalyanlara açmayacağını ümit etmektedir.Son olarak Majeste (Sultan) belirtilen esaslar dahilinde İngiltere ile bir anlaşmaya varabilirse bunu derhal imzalayıp tasdik edeceğini beyan etmektedir" (1).

Yüksek Komiserin bu raporundan (*) anlaşılacağı üzere Padişah hâlâ İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinde bir himaye yönetiminin kabul edeceğini ummaktadır. Böyle bir teklifin İtilâf Devletleri'ni birbirine düşürmek politikasına yönelik olduğu düşüncesi iddia edilse bile, İngiliz himayesinin bir kurtuluş yolu olarak görüldüğü gerçektir.

Her ne kadar Padişah, 1922 yılı Ağustos sonlarına kadar İngilizlerle anlaşmak için çaba sarfetmiş ise de sonuç alamamıştır. İngiliz himayesi yanlılarının yaptıkları son girişimlerden birisi de,15 Mayıs 1922 günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine 76 imzalı bir muhtırayı sunmalarıydı. Muhtırayı İstanbul adına eski adliye nazırı ve Osmanlı âyân meclisi reis muavini Vasfi Efendi ve Rıza Tevfik Bey'le birlikte 12 kişi imzalamıştır. Süleymaniye,Fatih ve Beyazıt medreseleri adına 9, Kadirî ve Rufaî Tarikatları adına 10 şeyh

(1) Bilâl Şimşir,İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922),Milliyet Yayınları 1972, s. 388-390.

(*) Biz burada raporun tümünü vermedik. Raporun tümü için Bkz: Şimşir,a.g.e., s. 388-390.

imza koymuştu. Istanbul'da oturan 44 kişi de Edirne,İzmir, Adana,Konya,Sivas,Kastamonu,Trabzon ve İzmit şehirleri adına imza koymuşlardı. Muhtıranın bir örneği de 3 Haziran tarihli bir yazıyla İngiltere Dışişleri Bakan vekili Lord Balfour'a gönderilmiştir. Muhtıra da "Kemalistlerin temizlenmesi ve Anadolu'nun Padişah hükümetine devri için İngiltere'den yardım" istenmiştir (1).

Buraya kadar verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı gibi İngiliz himayesine taraftar olan bazı Türk aydın ve idarecileri 1922 yılı Ağustos ayı sonlarına kadar yani Başkumandan Meydan Muharebesine kadar düşüncelerini muhafaza etmiş,İngiliz himayesinin gerçekleşmesi için çaba sarfetmişlerdir.Her ne kadar, başta Amerikan mandasını ve bölgesel kurtuluşu çıkar yol olarak görenlerin bu düşüncelerinden vazgeçip milli birliği kurma yolundaki çabaları İngiliz himayesi tartışmasını azaltmış ise de ortadan kaldırmamıştır. Bu durum İngiliz himayesini savunanların,Milli Mücadele hareketine çeşitli ithamlarla hücum etmelerine neden olurken,asıl amaçlarının kendilerine veya düşüncelerini gerçekleştirmede bu hareketi engel olarak görmeleri olduğu anlaşılmaktadır. İngiliz himayesinin kurtuluş çaresi olarak görenlerin Milli Mücadelecilere karşı tavırları ve İngiltere'nin tutumu İngiliz himayesi önerisini başarısız kılarken, Milli Mücadelecilerin düşmanlığını da kazanmışlardır. O nedenle Başkumandan Meydan Muharebesi başarıya ulaşınca bu düşüncenin taraftarları İngiliz Elçiliğine sığınarak yurt dışına kaçmışlardır.

(1) A.g.e., s. 398-399.

2. MİLLİ BİRLİK YOLUNDA ADIMLAR

a. Milli Birliğin Sağlanması

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İtilâf Devletleri, savaş yıllarında yaptıkları gizli anlaşma hükümlerini yerine getirmek için harekete geçtiler. Osmanlı Devletini parçalayarak istedikleri payı alabilmek amacıyla işgallere başlamışlardı. Bu işgaller sonucu Osmanlı Devleti'nde milli birlik ve beraberlik bozulmuş, Türk aydın ve idarecileri de çeşitli kurtuluş çareleri önerirken, bu önerilerini amacına ulaştırmak için çaba sarfetmeye başlamışlardı. Anadolu'daki çeşitli nedenlerle çıkan isyanlar da milli birliği sağlama yolunda ciddi engellerdi.

Bazıları bölgesel kurtuluşu amaçlamakla beraber, Anadolu'da ve Trakya'da yapılan kongreleri milli birliği sağlama yolunda büyük yararları olmuştu. Milli birliği sağlama yolunda atılan en önemli adımların başında Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkarak giriştiği faaliyetleri gösterebiliriz. Mitinglerin yapılması, işgalleri protesto edici telgrafların çekilmesi ve ardından Amasya Tamimi milli birliğin ilk kıvılcımlarıdır. Amasya Tamiminde birlik ve beraberlikle bağımsızlığın sağlanacağı şu sözlerle ifade ediliyordu : "Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" (1).

Amasya Tamiminde değinildiği gibi Erzurum Kongresi ve özellikle Sivas Kongresi milli birlik yolunda en önemli adımlardı. Sivas Kongresi'nin yapılışı ve aldığı kararlar nede-

(1) Atatürk,Nutuk, C.I, s. 21.

niyle haklı olarak milli kongre adını alması da birliği sağlamadaki önemini ortaya koyuyordu.

Heyet-i Temsiliye'nin kurularak seçimlerde etkinliğini göstermesi,milli birliği sağlamada diğer önemli adımlardandı. Çünkü açılacak Meclis-i Mebusan'da ve çıkacak kararlarda Heyet-i Temsiliye'nin büyük rolü olacaktı. 12 Ocak 1920'de toplanan Meclis-i Mebusan'ın almış olduğu "Misak-ı Milli" adlı kararı Türk aydın ve idarecileri ile Türk halkını takip edeceği yolun ne olduğunu ve amaçlarının neler olduğunu somut bir biçimde ortaya koyuyordu.

Meclis-i Mebusan'ın aldığı karar, başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletleri'nin tepkisine neden olmuş, Meclis-i Mebusan kapatılmıştı.Meclis-i Mebusan'ın kapatılması yeni bir meclisin açılmasını meşru hale getirirken, milli birliğinin sağlanmasına dolaylı olarak yardımcı olmuştur diyebiliriz.

Milli birliği sağlama yolunda en sıkıntılı yıl 1920 yılı olmuştur. İngilizlerin ve İstanbul hükümetinin tahrik ve destekleri sonucu çıkan isyanlar, Milli Mücadele'yi yürüten Türk aydın ve idarecilerini güç durumlara sokmuştur. Milli birliği sağlama yolunda diğer önemli faaliyetlerden olan Büyük Millet Meclisi'nin açılışı sırasındaki sıkıntıları Mustafa Kemal şöyle dile getiriyordu : "...Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını ve açılmasını sağlamaya çalıştığımız günlerde bizi en çok uğraştıran, Düzce,Hendek,Gerede gibi Bolu bölgesindeki yerlerden başlayıp, Nallıhan,Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya yaklaşacak kadar genişleyen gericilik ve isyan dalgaları olmuştur. Ben bir taraftan bu dalgaların durdurulması-

na çalışırken, bir taraftan da Ankara'da toplanmakta olan ve genel durumu daha iyice bilmeyen milletvekillerini dehşete düşürecek olaylar karşısında bırakmamak ve böyle durumların ortaya çıkmasıyla meclisin toplanamaması gibi uğursuz ihtimalleri önlemek çarelerini düşünüyordum. Bunun için meclisin açılmasında acele ediyordum" (1).

1920 yılındaki isyan dalgaları içinde en önemlisi kuşkusuz Çerkez Ethem isyanı idi.Düzenli ordu birliklerinin kurulması sırasında ortaya çıkan bu isyan Milli Mücadelecileri epey sıkıntıya sokmuştu. Çerkez Ethem'in tenkil edilmesi ve düzenli birliklerin kurulması milli birliğinin sağlanmasını kolaylaştırırken, 1920 yılı başlarında Milli Mücadeleyi yürüten kadronun duruma hakim olduğu görüntüsü vardı.

1921 yılı başlarında kazanılan İnönü zaferi ve Londra Konferansı'nda Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dinlenmesi Anadolu'da milli birlik ve beraberliğin Milli Mücadeleciler tarafından sağlandığının İtilâf Devletleri'nce de tesciliydi. Bundan sonraki problemler daha kolay halledilecekti. Bu birlik sonucunda Sakarya Meydan Muharebesi kazanılacak, milli birlik ve beraberliği sağlayan milliyetçiler,bundan sonra işgallere karşı mücadelesini yapacak ve bağımsız bir Türk devleti kurulacaktır.

b. Son Karar:

Türk aydın ve idarecilerinin bazıları manda,bazıları himaye, bazıları bölgesel kurtuluşu, bazıları bolşevizmi kurtu-

(1) A.g.e., s. 293-294.

luş çaresi olarak önerirken,başlangıçta az olmakla birlikte bir kısmı da bağımsızlıktan başka kurtuluş çaresinin Türk milleti için söz konusu olamayacağını savunmuşlardır.Bu düşünceyi savunanlar Milli Mücadele'nin çekirdek kadrosunu oluşturacak,zaman içerisinde sırayla bölgesel kurtuluşu önerenler mandayı önerenler, bolşevizmi önerenler ve himayeyi önerenlerin bir kısmı bu çekirdek kadronun etrafında kenetlenecektir. Türk halkının büyük bir kısmı bağımsızlıktan başka birşey düşünmezken, bir kısmı diğer önerileri savununlar tarafından yönlendirilmiş veya çeşitli vasıtalarla (din sömürüsü, para,mevki ile) aldatılmıştır. Mondros Mütarekesi sonrası işgaller, Türk aydın ve idarecilerini farklı kurtuluş çareleri aramaya yöneltirken, bağımsızlık düşüncesini gerçekleştirmeye çalışanlara bir nevi doping olmuştur. Bu durum Türk halkının kenetlenmesini sağlarken yeni bir devletin kurulmasına da yol açmıştır.

Milli Mücadele'yi yürütenlerin İstanbul'dan Lozan'a kadar yorucu,tehlikeli, pek çok engelleri olan ama sonunda istiklâl-i tam prensibinin gerçekleşmesini sağlayacak bir yoldan geçtikleri görülür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında Sinop Milletvekili Şerif Bey, "Bu vaziyete serfüru etmek,milletimizin teklif olunan ecnebi esaretini kabul etmesi demekti.Ancak istiklâl-i tam ile yaşamak azmi katisinde olan minezel hür ve serazad milletimiz esaret vaziyetini kemal-i şiddet ve katiyetle reddetmiş ve derhal vekillerini toplamağa başlayarak meclis-i âlinizi vücude getirmiştir..." (1)

(1) TBMM Zabıt Ceridesi,C.I, Ankara 1940, s. 2.

sözleriyle meclisin açılış amacının tam bağımsızlığı gerçekleştirmek olduğunu belirtiyordu.

Hakimiyet-i Milliye'nin 24 Kanunusani 1336 tarihli başmakalesinde, "bir devletin umumi himaye veya vekâletini kabul ederek eski imparatorluk hududlarımızı bu himaye altında muhafaza etmek hürriyet ve istiklâli, buna merbut olan hakk-ı hayatı tehlikeye koymak demektir" (1) ifadesiyle manda ve himaye reddediliyordu.

"İstiklâl Günü" başlıklı yazısında **Hakimiyet-i Milliye** (1 Kanunusani 1337) istiklâli savunurken şöyle diyordu : "İstiklâl ! Türkler bunsuz yaşayamazlar ! Türkler hayatlarından vaz geçerler, paralarına ve servetlerine fazla kıymet vermezler, fakat istiklâllerinden fedakârlık, bunu asla kabul edemezler, çünkü istiklâl onların namuslarıdır... Bugünkü muazzam Anadolu mücadelesinin programına bakınız, onu da bir tek kelime ile hülasa edilmiş görürsünüz: İstiklâl !" (2). Çok açık bir biçimde Milli Mücadele'nin amacı bu sözlerle ifade ediliyordu. Manda ve himayeyi kabul etmeyi kendi eliyle esirlik zincirini boynuna geçirme olarak nitelendiren Mustafa Kemal Türk milletinin amaçladığı tam bağımsızlığı da şöyle açıklıyordu : "Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız vazifenin asıl ruhudur. Bu vazife,bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir.Bu vazifeyi yüklenirken,uygulayabilme imkanı hakkında şüphe yok ki çok düşündük.Fakat sonunda,edindiğimiz kanaat ve iman, bunda başarılı olabileceğimiz biçi-

---

(1) **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I**,İstanbul 1981, s. 208.
(2) **A.g.e.**, s. 411-412.

mindedir. Biz böyle bir işe başlamış adamlarız.Bizden öncekilerin işledikleri hatalar yüzünden, milletimiz sözde var olduğu zannedilen bağımsızlığa sahip bulunuyordu. Şimdiye kadar Türkiye'yi medeniyet dünyasında kusurlu gösteren neler düşünülebilirse, hep bu hatadan, bu hataya bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Bu hataya bağımlılığın sonucu; mutlaka,memleket ve milletin bütün onurundan ve bütün yaşama kabiliyetinden sıyrılmasını ve uzaklaşmasını gerektirebilir. Biz; yaşamak isteyen, onur ve şerefi ile yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hataya bağımlılık yüzünden, bu nitelikten yoksun kalmaya katlanamayız. Bilgin,cahil,istisnasız bütün millet fertleri,belki içinde bulundukları güçlükleri tamamen anlamaksızın,bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve kanını sonuna kadar akıtmaya karar vermiştir. O nokta; tam bağımsızlığın sağlanması ve devam ettirilmesidir.

Tam bağımsızlık denildiği zaman,elbette siyasi,mali,ekonomik,adli,askeri,kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımızın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk millet ve memleketin gerçek manası ile bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir" (1).

İşte, Türk aydın ve idarecilerinin başlangıçta az olmasına rağmen, daha sonra büyük bir kısmının vermiş olduğu son karar "tam bağımsızlık" olmuştur. Milli Mücadele azim ve inanç içinde hareket eden vatanseverlerin verdiği bu son kararın sonucu ortaya çıkmıştır.

(1) **Atatürkçülük**, Birinci Kitap, Ankara 1983, s. 444-445.

S O N U Ç

KAYITSIZ ŞARTSIZ MİLLİ EGEMENLİK

Mondros Mütarekesi kimine göre Osmanlı Devleti'nin sonu, kimine göre sona geldiğinin işareti veya ölüm fermanıdır. Mütareke sonrası işgaller,bu ölüm fermanının uygulaması olarak gözükmüştür.İzmir'in işgali mütarekenin uygulaması sırasında en çok tepki gören olay olmuştur. Bunun yanında barış umudu taşıyan Türk toplumunu hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu durum Türk aydın ve idarecilerini çeşitli kurtuluş çareleri aramaya yöneltirken, İtilâf Devletleri ise manda ve himaye sistemleri ile sömürgeci niyetlerini kamufle etmeye çalışmışlardır.

Türk aydın ve idarecileri çeşitli kurtuluş çarelerine yönelirken, elbette vatanını ve milletini düşünmüşlerdir. Bu düşüncelerle kendilerince çıkar yol hangisi ise o görüşü savunmuşlar, savundukları düşüncelerini gerçekleştirmek istemişlerdir. Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan ve işgallerden kurtarmak amacıyla geçici olarak bağımsızlıktan feragat etmişlerdir.

Himaye sistemi eski olmakla birlikte manda sistemi,Paris Barış Konferansı ile kuruluyordu. İster himaye yönetimi,ister manda yönetimi olsun devletlerin bağımsızlığını ortadan kaldıran yönetimlerdir. Devletler Hukuku'na göre, manda veya himaye yönetimi altına giren devletler, bağımsızlığı kısıntılı devletler kapsamına giriyordu. Bu bağımsızlığın geçici bir

süre kısıtlanması ve aynı zamanda modernleşme konusunda mandater devletin yahut hâmi devletin yapacağı yardımlar,Türk aydın ve idarecilerinin en büyük tesellisi oluyordu. Bununla birlikte Türk aydın ve idarecilerinin en önemli amacının, " Türk vatanının bütünlüğünün korunması" olduğu göze çarpmaktaydı. Osmanlı aydın ve idarecileri, Türk milletinin bağımsızlığa olan tutkularını da nazarı dikkate alarak, düşündükleri kurtuluş çareleri içeresinde en çok taraftar bulan önerilerden olan manda ve himaye isteklerini "müzaheret-yardım" kelimesi ile gizlemeye çalışmışlardır. Aynı zamanda bağımsızlık fikrini savunan aydın ve idareciler ise, "müzaheret"i insani bir yardım olarak düşünmüşlerdir.

Türk aydın ve idarecilerinin farklı kurtuluş çarelerine yönelmelerinde onların düşüncelerini etkileyen dolaylı ve doğrudan nedenler vardır. "Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma " düşüncesi, Türk aydın ve idarecilerinin üzerinde hassasiyetle durduğu konu olmuştur. Mütareke sonrası işgaller, özellikle İzmir'in işgali sonucu ortaya çıkan ümitsizlik ortamı,onların teslimiyetçi düşüncelere yönelmelerinde önemli etkenlerdi.

Türk aydın ve idarecilerini Doğu sorunu ve bir kısmı İtilâf Devletlerince beslenen cemiyet ve fırkaların faaliyetlerini dolaylı olarak etkiliyordu.İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin faaliyetleri manda ve bağımsızlık yanlılarını epey meşgul etmiştir. Bu faaliyetlerin basına yansıması, endişeleri bir kat daha artırmıştır. Türk basını, batı basınından etkilenirken, dolaylı olarak Türk aydın ve idarecilerini etkiliyordu.

Batı basınında çıkan Osmanlı Devleti hakkındaki olumsuz yazıları,başta İstanbul basınının aktarması, Türk aydın ve idarecilerini hem korkutmuş, hem de endişeye sevketmiştir.O nedenle bir an evvel elimizi çabuk tutup, güçlü bir devletin manda veya himayesini kabul edelim düşüncesi ağır basmaya başlamıştır. Yine basında çıkan kurtuluş önerilerinin herhangi birini savunan gazeteler yüzünden tartışmalar artmış, teslimiyetçi politikaların taraftarları çoğalmıştır. Dikkati çeken noktalardan biri de, Anadolu'daki belli başlı gazetelerin daha çok bağımsızlıktan başka çıkar yol olmadığını savunmalarıydı. Teslimiyetçi düşünceyle kurtuluş çareleri arayanların çoğunluğu İstanbul'dandır.

Avrupa'daki barış konferansları Türk aydın ve idarecilerini dolaylı olarak en çok etkileyen nedenlerden olmuştur.Zaten manda yönetimi de Paris Barış Konferansı'nda doğmuştu. Bu konferanslarda yapılan konuşmaların, genel olarak basına yansıması veya hükümetlerin konferanslardaki tutumları,Türk aydın ve idarecilerini etkiliyordu. Bu konferanslara, başlangıçta Türk temsilcilerinin katılması, kurtuluş yolu arayan Türk insanını daha karamsar bir ortama itmiştir.

Türk aydın ve idarecilerinin farklı kurtuluş çarelerine yönelmelerinde almış oldukları eğitimin (Amerikan mandasına taraftar olan bazılarının Amerikan eğitim sistemine yabancı olmadıkları gibi),bazılarının kişisel maddi menfaat veya mevki elde etme düşüncelerinin tesirleri altında kaldıkları bir gerçektir. Himaye yanlılarının ikinci gruba dahil olduklarını belirtelim.

Türk aydın ve idarecileri çeşitli nedenlerle farklı kurtuluş önerilerini savunurken, kanaatimiz odur ki, çoğunluğu vatan haini değildir. Elbette vatanın kurtuluşu ve bağımsız bir devlet olarak devletin devamlılığını düşünmüşlerdir. Geçici bir süre için bağımsızlıktan vaz geçmeleri de, vatanın tamamen elden çıkmaması düşüncesidir. Büyük Taarruz'a kadar Milli Mücadele'ye karşı olan ve İngiliz himayesini savunan Refik Halid (Karay) şöyle diyordu : "Biz kalemimizi bu memlekete asla hıyanet için kullanmadık. Biz yapılan hareketlerle memleketi daha kötü bir yola sürükleyenleri uyardığımızı sanıyorduk. Kurtuluşun yanıldığını, yanlış yolda olduğunu sandığımız için böyle davrandık..." Bağımsızlık dışında farklı kurtuluş çareleri önerenlerin çok az bir kısmının vatan haini olarak nitelendirilmesi söz konusu olabilir.Bunların bir kısmı makam ve maddi menfaat peşinde koştukları için ihanet içinde gözükmüşlerdir. Bu gruba dahil olanların çoğunluğu İngiliz himayesini savunanlardır ki, bunların bir kısmı yüzellilikler listesinde yer almıştır.

Türk aydın ve idarecileri farklı kurtuluş çareleri önerirken, bu önerilerin bazılarının farklı zaman dilimi içinde savunuldukları veya kurtuluş önerilerinden birini savunanların zamanla bu düşüncesini terkederek başka bir kurtuluş çabası içinde yer aldıkları görülmüştür.

Amerikan mandası, Türk aydın ve idarecileri arasında en çok taraftar bulan öneri olurken,Amerika'nın Türkiye'ye uzaklığı,lâikliği,eğitim sistemi ve insancıl yaklaşımı ile ekonomik bakımdan güçlü olması manda önerisini cazip hale getiri-

yordu. Amerika Birleşik Devletleri'nin mandayı kabul etmemesi bağımsızlık fikrini savunan Milli Mücadele önderlerinin işini kolaylaştırırken, onların Amerika'dan insancıl gayeler güden yardım peşinde koşmaları, A.B.D.'ne sempatiyle bakmaları onların başarılı olmalarında önemli etken olmuştur. A.B.D. Monroe Doktrini'ne döndüğü sıralarda, Amerikan mandası yanlılarının büyük bir kısmı Milli Mücadeleye katılırken, A.B.D.'nin mandayı resmen Senato'da reddettiği tarihlerde hemen hemen hepsi bağımsızlık mücadelesi vermekteydi.

Fransız ve İtalyan mandasını kurtuluş çaresi olarak görenlerin azlığındaki en önemli neden, o zamanki Avrupa'daki güçleri ile ilgilidir. Ayrıca Fransa'nın veya İtalya'nın bu doğrultuda gizli faaliyetleri olmadığı gibi bu devletler için konferanslarda manda önerilmemiştir. Tıpkı Amerikan mandasını kurtuluş çaresi olarak görenler gibi, İtalyan mandasını savunanlar da Milli Mücadele hareketine katılmışlardır. Fransız mandasını savunanların bazıları ise Milli Mücadele hareketine karşı olmuşlardır.

İngiliz himayesini kurtuluş çaresi olarak görenler,teslimiyetçi düşünceyi temsil edenlerin başında gelmekte olup, İngiliz dostluğu onlar için en büyük dayanakları idi. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden büyük pay kapma ve Yakın Doğu'da nüfuz elde etme amacıyla yaptığı açık ve gizli faaliyetleri, İngiliz himayesini kurtuluş yolu olarak benimseyenleri daima umutlandırmıştır. İngiliz himayesini savunanlar,Büyük Taarruz'a kadar düşüncelerini sürdürmüşler, bu zaman zarfında Milli Mücadele'ye en büyük köstek olmuşlardır. Bir başka ifa-

deyle İngiliz himayesini önerenler,İtilâf Devletleri kadar milli bağımsızlığa engel olmaya çalışmışlardır.1920 yılı sonlarından itibaren güçleri azalırken, Milli Mücadelicilerin gücü daha çok artmıştır.

En çok taraftar bulan manda ve himaye önerilerinin yanında, Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında bazı Türk aydın ve idarecileri, özellikle kurdukları cemiyetler ve yaptıkları kongrelerle bölgesel kurtuluşu savunmuş ve bu amaçla gösterdikleri faaliyetler esasen bağımsızlık yolunda basamak olmuştur. Bölgesel kurtuluşu savunan Türk aydın ve idarecileri milli birlik yolunda atılan adımlarda büyük katkılar sağlarken, bu görüşün sahipleri tam bağımsızlık fikrinin temsilcileri arasında kısa bir süre sonra yer almışlardır. Bu alanda öncülüğü Doğu Anadolu yapmıştır.

Türk aydın ve idarecilerinin bazılarının ise, özellikle 1920 yılından sonra Doğu'daki komşusundan medet umdukları görülmüştür. Bu önerileri "bolşevizm istekleri" biçiminde ortaya çıkarken, bunların bazılarının bu düşünceyi samimi olarak istedikleri, bazılarının ise sistemi tam olarak bilmemekle birlikte çaresizlikten bu öneriye sarıldıkları bir gerçektir. Bolşevizm önerilerine sıcak bakan Milli Mücadele'yi yürüten kadronun bu davranışları, gerçek çözümü bu düşüncede gördüklerinden değil, bağımsızlığı sağlamada yardım alabilme düşüncesine dayanmaktaydı. Bolşevizm istekleri manda önerilerinin sona ermeye başladığı ve himaye önerilerinin zayıfladığı,bölgesel kurtuluş önerilerinin artık sözünün bile edilmediği zamana rastlaması, Türk aydın ve idarecilerinin dikkatini çek-

mesine neden olmuştur. Büyük Millet Meclisi'nde bolşevizm tartışmalarının artmasın da Rusya'daki bolşevik yöneticilerinin ılımlı tutumlarının rolü büyüktür. Aralarında tam bir anlaşmaya varamamış olan bu önerinin sahipleri Milli Mücadele içeresinde yer alırken, bir kısmı inadını sürdürse de etkinlikleri azalmıştır.

Büyük bir kısmının vatanseverliğinden şüphe etmediğimiz Türk aydın ve idarecileri, önerdikleri kurtuluş çarelerinin bilhassa basın yoluyla savunurlarken, aralarındaki yazışma ve mektublaşmalar fikirlerinin daha çok olgunlaşmasını sağlamıştır. Yani bir nevi sağlıklı bir diyalog ortamı yaratmışlardır. Bu suretle birbirlerini etkilemeye çalışırken, yapacakları faaliyletleri de örgütleme yoluna gitmişlerdir. Bu örgütlenme Milli Mücadele'yi başarıya ulaştıran önemli unsurlardan biridir.

Türk aydın ve idarecilerinin kurtuluş faaliyetlerini meşrû zemine oturtma düşünceleri ve bu yolda hareket etmeleri kayda değer bir husustur.Pek çok kongre yapılması ve bu kongrelerde önerdikleri kurtuluş çarelerini tartışmaları sağlıklı bir karar vermelerinde önemli etkenlerdendir. Bağımsızlıktan başka çare düşünmeyenlerin, Milli Birlik ve Beraberlik sağlanmadıkça, gerçek bağımsızlığın sağlanamayacağı düşüncesiyle hareket etmeleri kongrelerin de önemini artırırken "millet egemenliği" yolunda büyük adımlar atmalarını da sağlamıştır.

"Kayıtsız şartsız milli egemenlik"yolunda kongreler, önemli basamaklar teşkil ederken, bu kongrelerde dikkati çeken noktalardan birisi,manda ve himaye tartışmalarının Doğu

Anadolu Kongreleri'nde (Erzurum ve Sivas) göze çarpmasına rağmen, Batı Anadolu ve Trakya Kongreleri'nde sözü bile edilmemiştir. Bunun çeşitli nedenleri olmakla birlikte, Doğu Anadolu Kongreleri'ne katılanların Amerikan mandasını savunması, İstanbul'la irtibatın iyi yapılması,Doğu Anadolu'da kurulması düşünülen Ermenistan'ın mandasından sözedilmesidir. Batı Anadolu ve Trakya Kongrelerini yapanlar, bölgesel savunma ve bağımsız yaşamayı ilke olarak kabul ettiklerinden himaye ve manda ile bolşevizm önerilerine yer bile vermemişlerdir.

Sivas Kongresi'nde alınan kararlar çeşitli kurtuluş önerileri için bir dönüm noktası olmuştur. Bölgesel kurtuluş ve manda önerileri bağımsızlık düşüncesiyle özdeşleşmeye başlarken, Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının aldığı "Misak-ı Milli" kararı Milli Birlik ve Beraberliği kurma yolunda önemli bir adım olmuştur. Osmanlı Parlementosu'nun dağıtılması ve İstanbul'un işgali tam bağımsızlıktan başka kurtuluş yolu olmadığını öneren Milli Mücadelecilere "kayıtsız şartsız milli egemenlik" yolunda iyi bir zemin hazırlamıştır.

Büyük Millet Meclisi'nin açılarak Milli Mücadele'nin daha teşkilatlı bir zemine oturduğu sıralarda Anadolu'daki Türk aydın ve idarecilerinin gündeminden manda ve himaye ile bölgesel kurtuluş gibi hususlar çıkmıştır. Birlik ve beraberlik geniş biçimde sağlanırken, manda ve bölgesel kurtuluş ile bolşevizmi savunanların halkın egemenliğine dayalı tam bağımsızlık mücadelesinde birleştikleri gözlenmektedir. Milli birliğe büyük bir önem veren Milli Mücadele kadrosu da dışlayıcı değil, birleştirici olmuştur. Bağımsızlık dışında kurtuluş

önerilerini savunanların vatanseverliğinden şüphe etmemişlerdir. Savaştan sonra Mustafa Kemal'e bu tutumunun nedeni sorulduğunda şöyle diyordu : " - inanmayanlar da inananlar kadar haklı idiler". Ali Fuat Paşa'da, Atatürk'ü şu sözleriyle tasdik etmektedir; " Şurası bir hakikattir ki, memleketin düştüğü felaketi gören, onu kurtarmak için çırpınan,çareler arayan elbetteki yalnız bizler değildik. Esasen tarih âleminde büyük bir yer tutan ve tutacak olan istiklâl mücadelesi şahısların değil,büyük ve asil Türk Milleti'nin eseridir.Bizler onun sadece naçiz birer hadimi idik. Bu ölüm kalım mücadelesinde aklı başında vatanperver her Türk evvel veya sonra üzerine düşen vazifeyi ya yapmış, yahut yapmaya çalışmıştır".

Milli Mücadele'yi yürüten, bağımsızlığın Türk Milleti için yegane kurtuluş yolu olduğunun bilinci içinde hareket eden bu kadro, faaliyetleri ile "kayıtsız şartsız milli egemenliğe" dayanan bir devlet kurabilmiştir. Bu devlette bugün üzerinde yaşadığımız Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmuştur.

BİBLİYOĞRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

ATASE, İstiklâl Harbi Arşivi

ATASE , Kls.2,Dos.335/S-2,Fih.5-1.

Kls.18,Dos.104,Fih.91.

Kls.23,Dos.94,Fih.28-1,2.

Kls.40,Dos.158,Fih.72-2.

Kls.61,Dos.108,Fih.5.

Kls.62,Dos.107,Fih.19-5,6.

Kls.62,Dos.242,Fih.19-5,6.

Kls.66,Dos.256,Fih.18-1.

Kls.66.Dos.256,Fih.37-1.

Kls.69,Dos.265,Fih.14-4.

Kls.69,Dos.265,Fih.25-2,3.

Kls.71,Dos.238,Fih.5-8.

Kls.73,Dos.275,Fih.16.

Kls.73,Dos.275,Fih.16-3.

Kls.73,Dos.275,Fih.17.

Kls.73,Dos.275,Fih.17-1.

Kls.73,Dos.275,Fih.17-3.

Kls.73,Dos.275,Fih.19-2.

Kls.73,Dos.275,Fih.21-1.

Kls.73,Dos.275,Fih.23,23-1.

Kls.75,Dos.282,Fih.32-1.

Kls.75,Dos.282,Fih.33-23.

ATASE , Kls.75,Dos.282,Fih.33-32.

Kls.78,Dos.290,Fih.2.

Kls.78,Dos.290,Fih.2-1.

Kls.78,Dos.290,Fih.2-2.

Kls.78,Dos.290,Fih.3.

Kls.78,Dos.290,Fih.3-2.

Kls.78,Dos.290,Fih.4.

Kls.78,Dos.290,Fih.4-1,2.

Kls.78,Dos.290,Fih.4-2.

Kls.78,Dos.290,Fih.4-3.

Kls.78,Dos.290,Fih.6-1.

Kls.78,Dos.290,Fih.6-4.

Kls.78,Dos.290,Fih.7-1-2.

Kls.78,Dos.290,Fih.9.

Kls.78,Dos.290,Fih.12-5.

Kls.78,Dos.290,Fih.17-3.

Kls.78,Dos.290,Fih.19.

Kls.80,Dos.275,Fih.2-9.

Kls.80,Dos.296,Fih.7.

Kls.80,Dos.296,Fih.10.

Kls.80,Dos.296,Fih.11-4.

Kls.83,Dos.307,Fih.6.

Kls.86,Dos.317,Fih.10.

Kls.86,Dos.317,Fih.27.

Kls.89,Dos.327,Fih.11,11-1.

Kls.95,Dos.343,Fih.3-1,2.

Kls.95,Dos.343,Fih.2-4.

ATASE , Kls.102,Dos.362,Fih.34-2,3,4.

Kls.184,Dos.89,Fih,115.

Kls.184,Dos.89,Fih.148.

Kls.212,Dos.228/A,Fih.1.

Kls.222,Dos.3,Fih.36.

Kls.328,Dos.4,Fih.91.

Kls.365,Dos.8,Fih.57.

Kls.415,Dos.10-1,Fih.54.

ATASE, Atatürk özel Arşivi

ATASE , Atatürk özel Arşivi,

Kls.1,Dos.2,Fih.28.

Kls.1,Dos.2,Fih.32.

Kls.1,Dos.2,Fih.43.

Kls.1,Dos.2,Fih.46.

Kls,6,Dos.1335/8,Fih.1,1-2.

Kls.17,Dos.38-1A-50,Fih.3-8

Kls.17,Dos.38-1A-50,Fih.4-3,4.

Kls.17,Dos.38-1A-50,Fih.4-5,6.

Kls.17,Dos.38-1A-50,Fih.4-14.

Kls.17,Dos.38-1A-50,Fih.4-15,16.

Kls.17,Dos.38-1A-5-,Fih.4-17.

Kls.17,Dos.38-1A-50,Fih.4-18.

Kls.17,Dos.38-1A-50,Fih.4-19.

Kls.17,Dos.38-1A-50,Fih.4-23,24,25.

Kls.17,Dos.38-1A-50,Fih.5-2,3.

Kls.17,Dos.38-1A-50,Fih.5,5-1.

Kls.23,Dos.92,Fih.90,90-1.

GAZETELER

Açıksöz, : 26 Temmuz 1335 (1919).
24 Ağustos 1335.

Akşam, : 2 Nisan 1335.

Albayrak, : 18 Ağustos 1335.

Alemdâr, : 19,21,22,26,29,30 Mayıs 1335.
23 Haziran 1335.
1,26 Ağustos 1335.
19 Teşrinisâni 1335.
25 Kanunuevvel 1335.
30 Teşrinisâni 1336(1920).

Doğrusöz, : 5 Haziran 1335.

Hadisat, : 25 Mayıs 1335.

Hakimiyet-i Milliye, : 12,16 Teşrinievvel 1336.

İfham, : 1 Ağustos 1335.
29 Eylül 1335.
5 Kanunusâni 1336.

İkdam, : 20,25 Mayıs 1335.
12 Eylül 1335.
11 Teşrinisâni 1335.

İleri, : 3 Mart 1335.
10 Ağustos 1335.
4 Eylül 1335.
30 Teşrinievvel 1335.

İrade-i Milliye, : 14 Eylül 1335.
2 Teşrinievvel 1335.

İstanbul, : 21 Mayıs 1335.

İstanbul, : 10 Ağustos 1335.

İstiklâl, : 20 Mayıs 1335.

7,17,21 Haziran 1335.

21,30 Ağustos 1335.

Memleket, : 23 Mart 1335.

18 Mayıs 1335.

31 Temmuz 1335.

10 Ağustos 1335.

Peyam, : 10 Ağustos 1335.

17 Teşrinievvel 1335.

Sabah, : 22 Kanunuevvel 1334.

1 Ağustos 1335.

Söz, : 4 Nisan 1335.

Tarik : 5 Ağustos 1335.

27 Teşrinievvel 1335.

Tasvir-i Efkâr, : 21 Şubat 1335.

24,25 Mayıs 1335.

4,16,24 Ağustos 1335.

3 Kanunusâni 1336.

Vakit, : 17 Kanunusâni 1335.

21,30,25 Mayıs 1335.

2 Haziran 1335.

4,17 Ağustos 1335.

1 Teşrinievvel 1335.

Yeni Gazete, : 8 Ağustos 1335.

Yeni Gün, : 15,31 Teşrinievvel 1335.

Zaman, : 25 Mayıs 1335.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ADIGÜZEL,Emre,**Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı**, Kaynak Yayınları,1985.

ADIVAR,Halide Edip,**Ateşten Gömlek**,İstanbul,Atlas Kitabevi.

_____,**Türk'ün Ateşle İmtihanı**,İstanbul 1962.

AHMET SELAHATTİN BEY,"Mandat ve Yardım",**Lozan'ın 50.Yılına Armağan**, İstanbul 1978.

AKGÜN,Seçil, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu**, İstanbul 1981.

_____,"Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk Ermeni İlişkilerinde ABD 'nin Rolü", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu**, Atatürk Ü.Rektörlüğü Yayını, 628.

_____,"Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu; Türkiye'de Amerikan Mandası",**BELLETEN**,C.XLVIII, S.189-192.

AKŞİN,Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1983.

_____,"Kurtuluş Savaşında ve Lozan'da İngiltere ve Fransa İle İlişkiler", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu (1923-1938)**, İstanbul 1977.

AKYÜZ,Yahya, **Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara 1975.

AMBARCIOĞLU,Namık(Toplayan), **Mütareke Yıllarından Vesikalar, Ahmet Emin Yalman'ın Mütareke Devrinde Yazdıkları**, Vakit Kitabevi 1946.

ARIBURNU,Kemal, **Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri**, Ankara 1951.

ARIKOĞLU,Damar, **Milli Mücadele Hatıralarım**, İstanbul 1961.

ARMAOĞLU,Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**,Ankara 1983

_____,"Belgelerin Işığında Oniki Ada Meselesi", **Tercüman Gazetesi**, 27 Kasım 1985.

AŞKUN,Vehbi Cem, **Sivas Kongresi**, 1963.

ATAöV, Türkkaya, **Amerikan Belgeleriyle Emperyalizmin Doğuşu**, Ankara 1968.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C.I, İstanbul 1973.

_____,**Nutuk**, C.I (1919-1920), Ankara 1984.

_____,**Nutuk**, C.III (1919-1927), **Belgeler**,Ankara 1984, Başbakanlık Basımevi.

Atatürkçülük, Birinci Kitap, Ankara 1983, Gnkur.Basımevi.

Atatürk özel Arşivinden Seçmeler (Haz:ATASE Bşk.lığı), Ankara 1981.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C.I, Ankara 1981.

ATAY,Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul 1980.

AVCIOĞLU,Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün,Bugün,Yarın)**,Birinci Kitap, İstanbul 1979.

AYBARS,Ergün, "Milli Mücadele'de İngiliz Basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.IV, S.12.

BAYAR,Celal, **Ben de Yazdım (Milli Mücadele'ye Giriş)**, C.VI-VII, İstanbul 1968.

BAYKAL,Bekir Sıtkı, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Ankara 1969.

BAYTOK, Taner, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1970.

BAYUR,Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri I (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar)**, Ankara 1963.

BELEN,Fahri, **XX.Yüzyılda Osmanlı Devleti**, İstanbul 1973.

_____,**Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983.

BERKES,Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ankara 1973.

BIYIKLIOĞLU,Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara 1959.

_____,**Trakya'da Milli Mücadele**, C.I,Ankara 1955.

_____,**Trakya'da Milli Mücadele**,C.II,Ankara 1956.

CHURCHİLL,Winston, **The World Crisis The Aftermath**,London 1929

ÇARIKLI,Hacim Mühittin, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara 1967.

ÇAVDAR,Tevfik, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"**, Milliyet Yayınları 1971

_____,**Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu**, İstanbul 1970.

ÇAYCI,Abdurrahman, **Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Erzurum 1970.

CEBESOY,Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953.

COŞAR,ömer Sami, **İstiklâl Harbi Gazetesi**,Yeni İstanbul Yayınları.

_____,**Milli Mücadele Basını**, İstanbul 1964.

ÇELIK, Edip F., " Manda ve Vesayet Rejimleri Hakkında Milletlerarası Adalet Divanı'nın İstişari Mütalası", **M.Raşit Seviğ'e Armağan**, İstanbul 1956.

_____,**Milletlerarası Hukuk**, C.I, İstanbul 1975.

DESCHAMPS,Hurbert (Çev: Oktay Akbal), **Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü**, İstanbul 1966.

DEVELİOĞLU,Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1986.

Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I, İstanbul 1981.

DURSUNOĞLU, Cevat, **Milli Mücadele'de Erzurum**, Ankara 1946.

_____,"Erzurum Kongresi Sırasında Atatürk'ün Düşünceleri, **BELLETEN**, S. 108.

DURU,Orhan, **Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**,Milliyet Yayınları 1978.

Encyclopaedıe Britannica,Volume XIV,XVIII,Chicago 1961.

Enzylopodıe Brockhaus,,C.XII,XV, F.A.Brockhaus Wıesbaden 1971-1972.

EROL,Mine, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**,Giresun 1972.

EVANS, Laurence, **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1918)** Milliyet Yayınları, 1971.

GÖKBİLGİN,M.Tayyib, **Milli Mücadele Başlarken I**,Ankara 1959.

_____,"1919'da Anadolu'da Yabancı İşgal ve Tahriklerinin Doğurduğu Problemler", **VII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 1973.

GÖNLÜBOL,Mehmet, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, Ankara 1975.

GÖZTEPE,Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1969.

HELMREICH,Paul C.,**From Paris To Sevres, The Partition Of The Ottoman Empire At The Peace Conference Of 1919-1920**,Ohio 1924.

HOWARD,N.Harry, **The Partition Of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923**, New York 1966.

_____,**Turkey The Straits And U.S.Policy**,London 1974

_____,(Çev:Müge Yılmaz), "Paris,San-Remo,Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.VI, S.35.

HUREWİTZ,J.C., "Türk Amerikan İlişkileri ve Atatürk", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul 1983.

ILGAR, İhsan, **Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın**,İstanbul 1973

İĞDEMİR,Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara 1986.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar** (Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek) İstanbul 1985.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili Belgeler**, Ankara 1971.

_____,**Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**,Ankara 1970

_____," Mondros'a Giden Yol",**BELLETEN**, C.XXVIII, S. 109, Ocak 1964.

KANDEMİR, Feridun, **Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler**, İstanbul 1964.

KANSU,Mazhar Müfit, **Erzurum'dan ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I, Ankara 1986.

KARABEKİR, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul 1969.

_____, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, İstanbul 1933-1951.

KARADAĞ, Raif, **Şark Meselesi**, İstanbul 1971.

KARAL, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara 1981.

_____,**Osmanlı Tarihi**, C.V, VIII, Ankara 1961,1963.

KARAY, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul 1964.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl öneriyorlardı ? ", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.XII, S.67-68.

_____,"Cenubu-Garbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Mil-li-Şûra Hükümeti) ", **Türk Kültürü**, S.72.

KİTSİKİS, Dimitri, **Yunan Propagandası**, İstanbul 1964.

KORKUD, Refik, **Milli Mücadele Takvimi**, İstanbul 1963.

KÖPRÜLÜ, Orhan, "Türk Amerikan Münasebetleri",**BELLETEN**,S.200.

_____,"Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne", **Son Çağ Dergisi**, S.14, 1963.

KURAT, A.Nimet, " Kurtuluş Savaşı'nın Başlarında Mustafa Ke-mal Tarafından Lenin'e Yazıldığı İddia Edilen Bir "Mektub"un Mevcut Olmadığı Anlaşıldı", **Türk Kültürü Dergisi**, S.97.

_____,**Rusya Tarihi**, Ankara 1948.

KURAT,Yuluğ Tekin, "Batılı Kaynakların Işığı Altında İzmir'in İşgali Sorunu (15 Mayıs 1919)", **VII. Türk Tarih Kongresi**, C.II, Ankara 1978.

_____,**Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara 1976.

KUTAY, Cemal, "Osmanlı'nın Son On Yılı (Hürriyet Kahramanı Eyüb Sabri Bey'in Hatıraları)", **Tercüman Gazetesi**, 10-31 Ekim 1984.

_____,**örtülü Tarihimiz**, C.II, İstanbul 1975.

_____, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, İstanbul 1979.

KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye üzerine Tezler 1908-1978**, İstanbul 1978

KÜRKÇÜOĞLU, ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara 1978.

Larousse du xx E siecle, C.IV, VI, Paris 1932.

LONGRİGG, Stephen Hemsley, **Oil The Middle East, İts Discovery And Development**, London 1961.

MERAM, Ali Kemal, **Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul 1969.

MERAY, L.Seha, **Lozan'ın Bir öncüsü Prof.Ahmet Selahattin Bey (1878-1950)**, Ankara 1976.

Milletler Cemiyeti Misakı, A.Ü.SBF Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları, Ankara 1957.

MÜDRERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, Yapı Kredi Bankası 100. Yıl Armağanı, 1981.

NİCOLSON, H., **Peacemaking 1919**, New York 1939.

NKRUMAH, Kwame (Çev: A.Sarıca), **Emperyalizmin Son Aşaması, Yeni Sömürgecilik**, İstanbul 1966.

NEVİNS, Allan-COMMAGER, S.Henrys, **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi** (Çev: Halil İnalcık), İstanbul 1961.

NOVO, John A De, **American İnterests And Policies İn The Middle East 1900-1939**, Minnepolis 1963.

ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele I (1919-1922)**, Ankara 1971.

ÖZÖN,M. Nihat, **Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İstanbul 1959.

ÖZTOPRAK, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)**, Ankara 1981.

PARLAK, Türkmen, **Yunan Ege'ye Nasıl Geldi I**, İzmir 1982.

SAGAY, Reşat, **XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası önemli Meseleler**, İstanbul 1972.

SANDER, Oral, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara 1987.

_____,"Tarihte Yöntem", **Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem** (Der:Ruşen Keleş),Ankara 1976.

SARICA, Murat, **I.Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)**, İstanbul 1982.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I-II**,Ankara 1982,1984.

SARINAY, Yusuf, "Milli Mücadele'de Türk-Sovyet Münasebetleri" **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi** S.I, Samsun 1986.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli**, İstanbul 1981.

_____,**Milli Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C.I, İstanbul 1970.

SEZGİN, ömür, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara 1984.

SİMAVİ, Lütfi, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, İstanbul,Hürriyet Yayınları.

SOMAR, Ziya, "Manda ve Meşhur Mandacılar" , **Tarih Konuşuyor**, C.III, İstanbul 1965.

SONYEL, R.Salâhi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara 1973.

_____,"İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", **BELLETEN**, C.XXXIV, S.135, Temmuz 1970'den **Ayrı Basım**, Ankara 1970.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi (SBKP (B)Merkez Komitesinin Bir Komisyonu Tarafından Hazırlanmıştır), Ankara 1970.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, **30 Senelik Siyasi Hatıralarım**, C.III, Ks.I (1918-1922), İstanbul 1953.

_____,**Başımıza Gelenler**, İstanbul 1939.

SÜMER, Mine, "Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a Gönderdiği Bir Muhtıra", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.III, S.4-5.

STEFANOS, Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadele'ye**, İstanbul 1979.

ŞEMSUTDİNOV, A - BAGİROV, Y.A., **Bir Kara Gün Dostluğu, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri** (Çev:A.Hasanoğlu),İstanbul 1979.

ŞİMŞİR, Bilal N, **Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)**, Ankara 1981.

_____,**İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C:I, Ankara 1973.

_____,**İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Milliyet Yayınları 1972.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I, Ankara 1977, C.II, Ankara 1978.

TANSU, S.Nazif (Anlatan:Hüsamettin Ertürk), **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1969.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.I, Ankara 1940.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.XVIII.

TEMPERLEY, H.W.V, **A History Of The Peace Conference Of Paris**, Vol. VI, London 1924.

TEVETOĞLU, Fethi, "Amerikalı Gazeteci Louis Edgar Browne Tarafından Çekilen Atatürk'le İlgili Telgraflar" **Hayat-Tarih Mecmuası**, S.5, 1.6.1972.

_____,"Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi III", **Türk Kültürü Dergisi**, S.80.

_____,**Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Ankara 1967.

TOYNBEE,Arnold, **The Western Qestion in Greece And Turkey**, New York 1970.

_____,**Türkiye.Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Milliyet Yayınları 1971.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.II, İstanbul 1986.

_____,**Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Giriş**, İstanbul 1956.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar**, Ankara 1967.

TURAN, Refik-ŞAHİN,Muhammet-SAFRAN,Mustafa, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I**, Ankara 1988.

TURAN, Şerafettin, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri**, Ankara 1975.

Türk-Hukuk Lügati, Ankara 1944.

"Türkiye'de Kurulmak İstenen Amerikan Mandası (General James Harbord'un Gizli Raporu)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.VI, S.33.

ULAGAY, Osman, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 1974.

ULUBELEN, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul 1967.

ULUĞ, H.Naşit, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları 1973.

UMAR, Bilge, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara 1974.

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987.

ÜÇOK, Coşkun, **Siyasi Tarih**, Ankara 1957.

ÜLMAN, A. Haluk, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**,Ankara 1972

WELS,W.A, **İngiliz Müstemlekelerinin Kısa Bir Tarihi**, Ankara 1942.

WETTER, Gustav A., **Bugünkü Sovyet İdeolojisi I** (Çev:Ziya Şanbey), Ankara 1976.

YALMAN, Ahmet Emin, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.II, İstanbul 1970.

YULARKIRAN, Cevdet R (Neşreden), **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul 1939.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi